

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
ΤΜΗΜΑ ΛΟΓΙΣΤΙΚΗΣ & ΧΡΗΜΑΤΟΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ

**Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών στη Διοίκηση και τον
Χρηματοοικονομικό Σχεδιασμό για στελέχη του Δημοσίου και
Ιδιωτικού Τομέα**

Executive MBA in Financial Planning

Μεταπτυχιακή Διατριβή

ΟΙ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΤΗΣ ΠΑΝΔΗΜΙΑΣ ΣΤΙΣ ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΙΣ

Κότση Σταυρούλα, ΑΜ: 8083202001033

Επιβλέπων Καθηγητής: Μακρής Ηλίας

Διατριβή υποβληθείσα στο Τμήμα Λογιστικής & Χρηματοοικονομικής του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου. Η παρούσα διατριβή αποτελεί μέρος των απαιτήσεων για την απόκτηση του Μεταπτυχιακού Διπλώματος στη Διοίκηση και τον Χρηματοοικονομικό Σχεδιασμό για στελέχη του Δημοσίου και Ιδιωτικού Τομέα

Καλαμάτα, Δεκέμβριος 2022

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
ΤΜΗΜΑ ΛΟΓΙΣΤΙΚΗΣ & ΧΡΗΜΑΤΟΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ

**Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών στη Διοίκηση και τον
Χρηματοοικονομικό Σχεδιασμό για στελέχη του Δημοσίου και
Ιδιωτικού Τομέα**

Executive MBA in Financial Planning

Τριμελής Εξεταστική Επιτροπή

Μακρής Ηλίας

**Καθηγητής, Τμήμα Λογιστικής και Χρηματοοικονομικής,
Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου**

Μπαμπαλός Βασίλειος

**Επ. Καθηγητής, Τμήμα Λογιστικής και Χρηματοοικονομικής,
Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου**

Δρ. Αγοράκη Μαρία Ελένη

**Επ. Καθηγήτρια, Τμήμα Λογιστικής και Χρηματοοικονομικής,
Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου**

Η Κότση Σταυρούλα

δηλώνω υπεύθυνα ότι:

- 1) Είμαι ο κάτοχος των πνευματικών δικαιωμάτων της πρωτότυπης αυτής εργασίας και από όσο γνωρίζω η εργασία μου δε συκοφαντεί πρόσωπα, ούτε προσβάλει τα πνευματικά δικαιώματα τρίτων.

- 2) Αποδέχομαι ότι το Τμήμα Λογιστικής & Χρηματοοικονομικής μπορεί, χωρίς να αλλάξει το περιεχόμενο της εργασίας μου, να τη διαθέσει σε ηλεκτρονική μορφή μέσα από τη ψηφιακή Βιβλιοθήκη του Ιδρύματος, να την αντιγράψει σε οποιοδήποτε μέσο ή/και σε οποιοδήποτε μορφότυπο καθώς και να κρατά περισσότερα από ένα αντίγραφα για λόγους συντήρησης και ασφάλειας.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Θεωρώ υποχρέωσή μου να ευχαριστήσω θερμά τον επιβλέποντα καθηγητή μου **κ. Μακρή Ηλία** για την πολύτιμη και ουσιαστική καθοδήγησή του. Επιπλέον, θέλω να ευχαριστήσω τους καθηγητές του μεταπτυχιακού προγράμματος για τις γνώσεις που μου μετέδωσαν με υπομονή, οι οποίες θα με συνοδεύουν στην μετέπειτα επαγγελματική μου καριέρα.

Τέλος, οφείλω να αφιερώσω την Διπλωματική μου εργασία στην οικογένεια μου για την αμέριστη συμπαράσταση που μου παρείχε κατά την διάρκεια της φοίτησής μου στο Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών στη Διοίκηση και τον Χρηματοοικονομικό Σχεδιασμό για στελέχη του Δημοσίου και Ιδιωτικού Τομέα.

Περίληψη

Το πρώτο τρίμηνο του 2020 η παγκόσμια κοινότητα κλονίστηκε από ένα πρωτοφανές, για τουλάχιστον έναν αιώνα, γεγονός, δηλαδή, την εκδήλωση της πανδημίας του Covid-19 που ξεκίνησε από την Κίνα. Άμεσα, η πανδημία εξαπλώθηκε σε όλο τον κόσμο, προκαλώντας την νόσηση, αλλά και τον θάνατο εκατομμυρίων ανθρώπων. Μέχρι και σήμερα, σχεδόν τρία χρόνια μετά, η πανδημία εξακολουθεί να επηρεάζει την καθημερινότητα των ανθρώπων κι έχει αναμορφώσει τον τρόπο με τον οποίο λειτουργεί η οικονομία. Ως ξαφνικό και απρόσμενο γεγονός, η πανδημία ανατάραξε την διεθνή οικονομία και δημιούργησε συνθήκες ύφεσης με αβέβαιη διέξοδο. Η κοινωνική αποστασιοποίηση, η αναστολή της παραγωγικής διαδικασίας και η κάθετη μείωση των μετακινήσεων επέδρασαν αρνητικά στην πλειοψηφία των τομέων της ανθρώπινης δραστηριότητας. Αν και σαφώς ο βασικός αντίκτυπος ήταν η απειλή της ανθρώπινης ζωής, η πανδημία λειτούργησε κατασταλτικά και στην επιχειρηματική δραστηριότητα. Η παρούσα διπλωματική εργασία εστιάζει στην περίπτωση των επιπτώσεων της πανδημίας Covid-19 στις ελληνικές επιχειρήσεις. Μέσω της βιβλιογραφικής ανασκόπησης επιχειρήθηκε να αναδειχθούν τα σημαντικότερα προβλήματα που ανέκυψαν για τις ελληνικές επιχειρήσεις, εν μέσω της πανδημίας, καθώς και οι πρωτοβουλίες που αναλήφθηκαν από το κράτος ώστε να μετριαστεί η ύφεση. Η έλλειψη ρευστότητας και η απότομη μείωση στον κύκλο εργασιών, λόγω της μειωμένης ζήτησης στους περισσότερους τομείς της οικονομίας, η εκτεταμένη ζημιά στον τουρισμό και το πρόβλημα της διατήρησης της απασχόλησης φαίνεται ότι αποτέλεσαν τα βασικά προβλήματα για τους Έλληνες επιχειρηματίες. Στα πλαίσια αυτά, το κράτος προχώρησε σε έκτακτες ενισχύσεις ρευστότητας, φορολογικές ελαφρύνσεις και στήριξη της απασχόλησης.

Λέξεις Κλειδιά: Πανδημία Covid-19, Ελληνικές Επιχειρήσεις, Κρατικές Παρεμβάσεις.

Abstract

In the first quarter of 2020 the world community was shaken by an unprecedented, for at least a century, event, that is, the manifestation of the Covid-19 pandemic that started in China. Immediately, the pandemic spread around the world, causing the illness and death of millions of people. To this day, almost three years later, the pandemic is still affecting people's daily lives and has reshaped the way the economy works. As a sudden and unexpected event, the pandemic shook the international economy and created recessionary conditions with an uncertain outcome. Social distancing, the suspension of the production process and the vertical reduction of movements have negatively affected the majority of areas of human activity. Although the main impact was clearly the threat to human life, the pandemic also had a dampening effect on business activity. This thesis focuses on the case of the effects of the Covid-19 pandemic on Greek businesses. Through the literature review, an attempt was made to highlight the most important problems that arose for Greek businesses in the midst of the pandemic, as well as the initiatives taken by the state to mitigate the recession. The lack of liquidity and the sharp decrease in turnover, due to reduced demand in most sectors of the economy, the extensive damage to tourism and the problem of maintaining employment seem to have been the main problems for Greek businessmen. In this context, the state proceeded with extraordinary liquidity support, tax relief and employment support.

Keywords: Covid-19Pandemic, Greek Businesses, State Interventions.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ	III
Περίληψη	IV
Abstract	V
ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ.....	VI
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΓΡΑΦΗΜΑΤΩΝ	VIII
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΙΝΑΚΩΝ	IX
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	1
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1. Η ΠΑΝΔΗΜΙΑ ΤΟΥ ΚΟΡΩΝΟΪΟΥ	3
1.1 Εκδήλωση της πανδημίας	3
1.2 Επιπτώσεις στην οικονομική δραστηριότητα	6
1.3 Επιπτώσεις της πανδημίας στην κοινωνία	11
1.4 Μέτρα αντιμετώπισης διεθνώς.....	13
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2. Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ Η ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΜΕΧΡΙ ΤΗΝ ΕΚΔΗΛΩΣΗ ΤΗΣ ΠΑΝΔΗΜΙΑΣ	16
2.1 Δημοσιονομική κατάσταση.....	16
2.2 Επιχειρηματικότητα	21
2.3 Αγορά εργασίας.....	23
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3. Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΗΣ ΠΑΝΔΗΜΙΑΣ ΣΤΙΣ ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΙΣ	26
3.1 Επίδραση στην βιομηχανία	26

3.2	Επίδραση στον τουρισμό.....	30
3.3	Η περίπτωση της εστίασης.....	35
3.4	Επίδραση στις εργασιακές σχέσεις	37
3.5	Ο ψηφιακός μετασχηματισμός.....	42
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4. ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ ΤΩΝ ΣΥΝΕΠΕΙΩΝ ΤΗΣ ΠΑΝΔΗΜΙΑΣ.....		44
4.1	Άμεσες ενισχύσεις από το κράτος.....	44
4.2	Φορολογικές παρεμβάσεις	54
4.3	Η κατάσταση στην λοιπή Ευρώπη	56
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ		67
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ		69

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΓΡΑΦΗΜΑΤΩΝ

Γράφημα 1.1 Ημερήσια επιβεβαιωμένα κρούσματα, ανά 1 εκατ. κατοίκους	4
Γράφημα 1.2. Η εξέλιξη των κρουσμάτων της πανδημίας στην Ελλάδα, 2020	5
Γράφημα 2.1 Ελληνικό Α.Ε.Π., 2015-2019, αγοραίες τιμές (σε εκατ. €)	17
Γράφημα 2.2 Χρηματοδότηση ελληνικών εισηγμένων επιχειρήσεων, Οκτώβριος 2020	23
Γράφημα 2.3 Η απασχόληση στην Ελλάδα, 2015-2019.....	24
Γράφημα 2.4 Η ανεργία στην Ελλάδα, 2015-2019.....	25
Γράφημα 3.1 Δείκτης επιχειρηματικών προσδοκιών, Ελλάδα, 2019-2021.....	28
Γράφημα 3.2 Αφίξεις τουριστών, Ελλάδα, 2019-2021 (σε χιλιάδες).....	32
Γράφημα 3.3 Δαπάνες τουριστών, Ελλάδα, 2019-2021 (σε εκατ. €).....	33
Γράφημα 3.4 Ποσοστά των εργαζομένων στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης που εντάχθηκαν σε καθεστώς τηλεργασίας λόγω της πανδημίας.....	38
Γράφημα 4.1 Αποζημιώσεις ειδικού σκοπού στον τουρισμό, Ιούνιος 2020-Ιανουάριος 2021.....	47
Γράφημα 4.2 Αξιολόγηση μέτρων στήριξης μικρομεσαίων επιχειρήσεων κατά την διάρκεια της πανδημίας.....	52

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΙΝΑΚΩΝ

Πίνακας 1.1 Η επιβολή αναστολής της εργασίας στους κλάδους της οικονομίας	10
Πίνακας 2.1 Ελληνικό Α.Ε.Π., 2015-2019, αγοραίες τιμές (σε εκατ. €).....	17
Πίνακας 2.2 Δείκτης οικονομικού κλίματος, Ευρωπαϊκή Ένωση- Ευρωζώνη- Ελλάδα, 2015-2019	18
Πίνακας 2.3 Κρατικά έσοδα- έξοδα, Ελλάδα, 2015-2019 (% του Α.Ε.Π.).....	19
Πίνακας 2.4 Έλλειμμα/ πλεόνασμα γενικής κυβέρνησης, Ελλάδα- Ευρώπη, 2015-2019 (ως % του Α.Ε.Π.)	19
Πίνακας 2.5 Ακαθάριστο χρέος γενικής κυβέρνησης, Ελλάδα- Ευρώπη, 2015-2019 (ως % του Α.Ε.Π.)	20
Πίνακας 2.6 Δείκτης επιχειρηματικών προσδοκιών, Ελλάδα, 2015-2019	21
Πίνακας 2.7 Δείκτης κύκλου εργασιών σε βασικούς τομείς δραστηριότητας, Ελλάδα, 2015-2019 (ετήσια μεταβολή %).....	22
Πίνακας 2.8 Ανεργία- απασχόληση στην Ελλάδα, 2015-2019 (σε χιλιάδες).....	24
Πίνακας 3.1 Δείκτης επιχειρηματικών προσδοκιών, Ελλάδα, 2019-2021	27
Πίνακας 3.2 Δείκτες ελληνικής βιομηχανίας, 2019-2021	28
Πίνακας 3.3 Επενδύσεις, εξαγωγές- εισαγωγές, Ελλάδα, 2019-2021	29
Πίνακας 3.4 Αφίξεις τουριστών, Ελλάδα, 2019-2021 (σε χιλιάδες)	32
Πίνακας 3.5 Δαπάνες τουριστών, Ελλάδα, 2019-2021 (σε εκατ. €).....	33
Πίνακας 3.6 Δείκτης κύκλου εργασιών επιχειρήσεων παροχής καταλύματος, Ελλάδα, 2019-2021	34
Πίνακας 3.7 Δείκτης κύκλου εργασιών επιχειρήσεων εστίασης, Ελλάδα, 2019-2021	36

Πίνακας 3.8 Μετατροπές συμβάσεων εργασίας, Ελλάδα, Μάρτιος/Απρίλιος 2019-2020.....	39
Πίνακας 3.9 Μορφές απασχόλησης, Ελλάδα, 2019-2021	40
Πίνακας 3.10 Μεταβολή (%) αμοιβών μισθωτών, ανά κλάδο, Ελλάδα, 2018-2020...41	
Πίνακας 4.1 Εργαζόμενοι σε αναστολή- σύνολο χρηματοδότησης αποζημιώσεων ειδικού σκοπού, Ελλάδα, Μάρτιος 2020-Φεβρουάριος 2021.....	46
Πίνακας 4.2 Εργαζόμενοι- κρατικές δαπάνες προγράμματος ΣΥΝ- ΕΡΓΑΣΙΑ, Ιούνιος 2020- Ιανουάριος 2021	48
Πίνακας 4.3 Μειώσεις- κάλυψη ενοικίων, Μάρτιος 2020- Φεβρουάριος 2021	50
Πίνακας 4.4 Το κόστος των δημοσίων παροχών στην Ευρώπη (ως % του Α.Ε.Π.) ...	60

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στο τέλος του 2019, στην επαρχία Wuhan της Κίνας ξεκίνησαν οι πρώτες ανησυχίες για την εμφάνιση μιας πρωτόγνωρης νόσου που στόχευε στο αναπνευστικό σύστημα και ήταν σε θέση να οδηγήσει ακόμα και σε θάνατο, ειδικά άτομα των ευπαθών ομάδων.

Ο νέος ιός εντοπίστηκε ότι ανήκε στην οικογένεια των κορωνοϊών και ονομάστηκε SARS – CoV-2 και η νόσος που προκαλεί αναφέρεται ως Covid-19. Η αδυναμία της έγκαιρης απομόνωσης του ιού στην Κίνα, προκάλεσε μια ιστορική υγειονομική κρίση, καθώς αυτός μεταφέρθηκε άμεσα με τις μετακινήσεις των ανθρώπων σε όλο τον κόσμο.

Στις αρχές του 2020, ο Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας, μετά την σωρεία των κρουσμάτων, ανακοίνωσε ότι η νέα νόσος αποτελεί πανδημία, προκαλώντας την άμεση αντίδραση όλων των κυβερνήσεων.

Η διαφύλαξη της ανθρώπινης ζωής υπήρξε η πρώτη προτεραιότητα και αποτέλεσε την βάση πάνω στην οποία στηρίχθηκαν όλες οι προσπάθειες αντιμετώπισης που έχουν επεκταθεί μέχρι και σήμερα. Καθώς, όμως, η πανδημία έπληξε σημαντικά και την οικονομική δραστηριότητα, πολλές από τις πρωτοβουλίες που αναλήφθηκαν αφορούσαν και την στήριξη των επιχειρήσεων.

Η παρούσα διπλωματική εργασία προσεγγίζει τις επιδράσεις της πανδημίας Covid-19 στον ελληνικό επιχειρηματικό κόσμο ο οποίος βρισκόταν, το 2020, ήδη εν μέσω μιας σημαντικής προσπάθειας εξόδου από την μακρά ύφεση που προκλήθηκε από την κρίση του 2008.

Στόχος της εργασίας είναι να αναδειχθούν τα μεγαλύτερα προβλήματα και οι αγκυλώσεις που προκάλεσε η πανδημία, καθώς και οι προσπάθειες που καταβλήθηκαν από τις κρατικές αρχές για τον περιορισμό τους.

Η εργασία αποτελεί βιβλιογραφική ανασκόπηση και αναπτύχθηκε με την χρήση τόσο ελληνικών όσο και ξενόγλωσσων συγγραμμάτων, επιστημονικών περιοδικών κι επίσημων δημοσιευμένων στοιχείων. Η δε έκτασή της περιλαμβάνει 4 κεφάλαια.

Στο πρώτο κεφάλαιο γίνεται μια επισκόπηση της υγειονομικής κρίσης του Covid-19 που αναγνωρίστηκε ως πανδημία στις αρχές του 2020. Εδώ, δίνεται η ιστορική εξέλιξη του φαινομένου, αναφέρονται οι βασικές οικονομικές και κοινωνικές επιδράσεις, καθώς και τα αρχικά μέτρα που ελήφθησαν διεθνώς για την μείωση της διασποράς του ιού.

Στο δεύτερο κεφάλαιο, αποτυπώνεται το δημοσιονομικό περιβάλλον και τα κύρια χαρακτηριστικά της επιχειρηματικότητας στην Ελλάδα, πριν την εκδήλωση της πανδημίας. Ιδιαίτερη αναφορά γίνεται και για την αγορά εργασίας.

Στο τρίτο κεφάλαιο, γίνεται λόγος για τις σημαντικότερες επιδράσεις της πανδημίας στις ελληνικές επιχειρήσεις. Αυτές αφορούσαν, πρώτιστα, στην έλλειψη ρευστότητας και την μείωση στα έσοδα, καθώς και στην αδυναμία κάλυψης των υποχρεώσεων. Η περίπτωση του τουρισμού και της εστίασης, που καλύπτουν ένα μεγάλο μέρος της ελληνικής επιχειρηματικότητας, αναλύονται σε ανεξάρτητες ενότητες. Επίσης, εντοπίζεται η επίδραση της πανδημίας στις εργασιακές σχέσεις, καθώς και η ανάγκη για την ψηφιακή μετάβαση στην ελληνική οικονομία.

Στο τέταρτο και τελευταίο κεφάλαιο της εργασίας αναφέρονται οι σημαντικότερες κρατικές παρεμβάσεις με στόχο την στήριξη της ελληνικής επιχειρηματικότητας. Οι πρωτοβουλίες αυτές αφορούσαν την παροχή άμεσης ρευστότητας, τις φορολογικές διευκολύνσεις και την διατήρηση της απασχόλησης, μεταξύ άλλων. Αντίστοιχες κινήσεις σχολιάζονται και σε επίπεδο Ευρώπης στο τέλος του κεφαλαίου αυτού.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1. Η ΠΑΝΔΗΜΙΑ ΤΟΥ ΚΟΡΩΝΟΪΟΥ

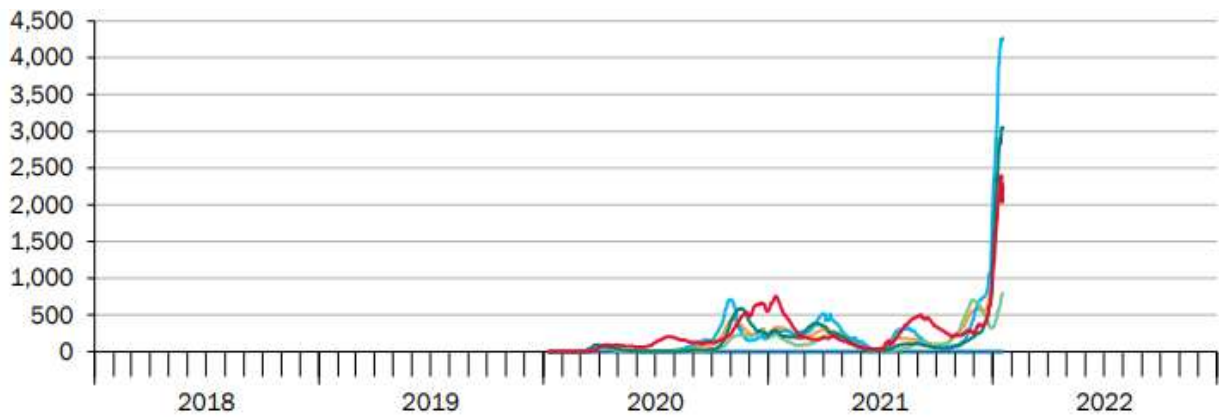
Στόχος της παρούσας διπλωματικής εργασίας είναι να εντοπίσει τις κύριες επιδράσεις ενός ιστορικού φαινομένου στον χώρο των ελληνικών επιχειρήσεων. Ως εκ τούτου, κρίνεται αναγκαίο, αρχικά, να γίνει λόγος για την εξέλιξη του γεγονότος αυτού, δηλαδή, της πανδημίας Covid-19, κάτι που γίνεται στην συνέχεια.

1.1 Εκδήλωση της πανδημίας

Η τρέχουσα πανδημία ξεκίνησε να εξαπλώνεται από την πόλη Wuhan στην επαρχία Hubei της Κίνας, επεκτάθηκε άμεσα σε όλο τον κόσμο, και χαρακτηρίζεται ως μια ανθρώπινη τραγωδία που συνδέθηκε με τεράστιες οικονομικές ζημιές. Στις 30 Ιανουαρίου του 2020, ο Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας, αναγνώρισε την πανδημία ως έκτακτη ανάγκη για τη δημόσια υγεία διεθνούς ενδιαφέροντος. Μέχρι τα μέσα Ιουνίου του ίδιου έτους, είχαν καταγραφεί πάνω από 8 εκατομμύρια περιπτώσεις COVID-19 παγκοσμίως, με περισσότερους από 436.000 θανάτους (Brodeur et al., 2020).

Η επέλευση της πανδημίας επέφερε, αφενός, τον αιφνιδιασμό στις υγειονομικές υπηρεσίες του πλανήτη και, αφετέρου, κινητοποίησε ομάδες επιστημόνων και ερευνητών για την ανάγνωση της δομής και της συμπεριφοράς του ιού. Η πρόοδος στις προσπάθειες αναγνώρισης υπήρξε ταχεία και σχετικά ακριβής, αν και παραμένουν πολλές αδιευκρίνιστες πλευρές, ιδιαίτερα στην προτυποποίηση της φυσικής πορείας της νόσου και της ετερογένειας των διαφόρων δημογραφικών ομάδων και κατηγοριών ασθενών (Κυριόπουλος κ.α., 2021).

Στο γράφημα που δίνεται στην συνέχεια, αναφέρονται στοιχεία για την πορεία του αριθμού των κρουσμάτων της νέας νόσου, μέχρι τα μέσα του προηγούμενου έτους, σε επιλεγμένες περιοχές του κόσμου.

-Κίνα, -Ευρωζώνη, -Γαλλία, -Γερμανία, -Ιταλία, -Η.Π.Α.

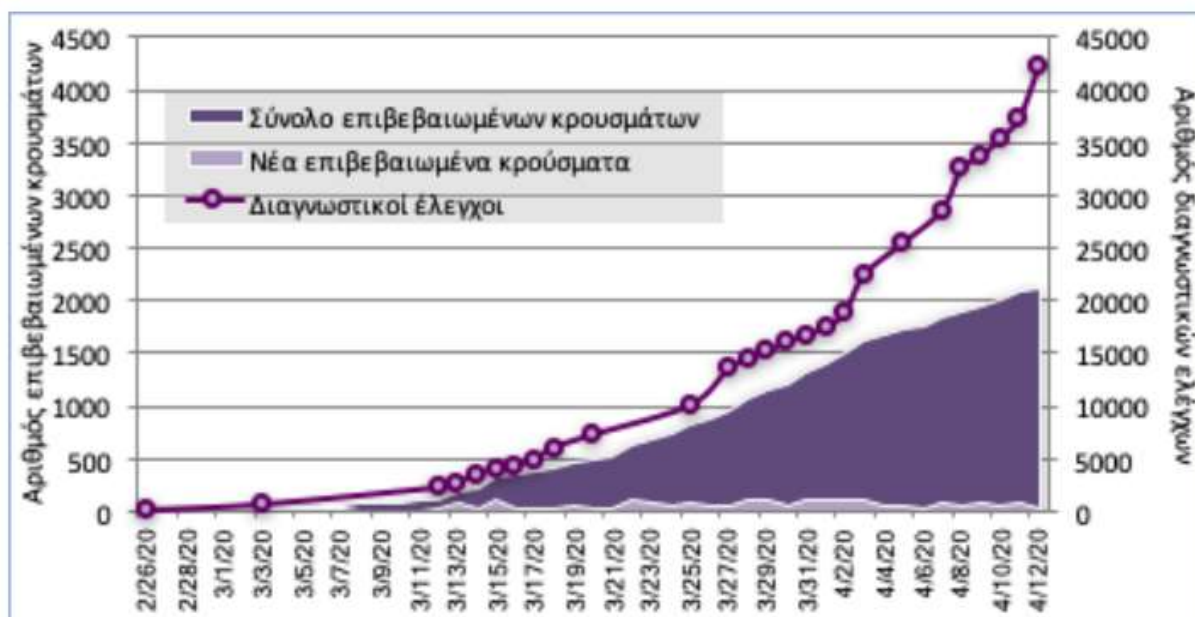
Πηγή: *Wieland, 2022.*

Γράφημα 1.1 Ημερήσια επιβεβαιωμένα κρούσματα, ανά 1 εκατ. κατοίκους

Όπως διαπιστώνεται, η πορεία των κρουσμάτων δεν ακολούθησε σταθερή πορεία, αλλά υπήρχαν αυξομειώσεις. Το 2021 υπήρξε ιδιαίτερα δυσμενές για την Γαλλία, την Ιταλία και τις Η.Π.Α., όπου τα ημερήσια κρούσματα αυξήθηκαν σημαντικά, σε σχέση με το πρώτο έτος της πανδημίας. Αντίθετα, η Κίνα, από όπου ξεκίνησε να μεταδίδεται ο νέος ιός, κατάφερε να διατηρήσει τον αριθμό των κρουσμάτων σε σταθερά χαμηλά επίπεδα.

Στην Ελλάδα, η πανδημία ξεκίνησε να εξαπλώνεται από τις 26 Φεβρουαρίου του 2020 με εισαγόμενα κρούσματα, αρχικά, από την Ιταλία και, εν συνεχεία, από το Ισραήλ. Η μικρότερη, σε σχέση με άλλα ευρωπαϊκά κράτη συμμετοχή της χώρας στο διεθνές εμπόριο και στις μεταφορές, περιόρισε την έκθεσή της σε εισαγόμενα κρούσματα, τουλάχιστον κατά την πρώτη φάση της πανδημίας. Το γεγονός αυτό, σε συνδυασμό με την έγκαιρη εφαρμογή μέτρων κοινωνικής αποστασιοποίησης στις αρχές του Μαρτίου του 2020 και, εν συνεχεία, μέτρων πλήρους κοινωνικής απομόνωσης, ανέκοψε πολύ γρήγορα το πρώτο επιδημικό κύμα στην χώρα, οδηγώντας περί τα τέλη Μαΐου του 2020 σε συντριπτικά χαμηλά επίπεδα διασποράς του νέου ιού στην κοινότητα (Κονδύλης κ.α., 2021).

Έκτοτε, εντούτοις, τα κρούσματα άρχισαν να αυξάνονται και στην Ελλάδα, όπως εντοπίζεται στο πιο κάτω γράφημα.

Πηγή: Κονδύλης & Μπένος, 2020.

Γράφημα 1.2. Η εξέλιξη των κρουσμάτων της πανδημίας στην Ελλάδα, 2020

Ενώ μέχρι τα μέσα του 2020, τα κρούσματα στην Ελλάδα διατηρήθηκαν σε χαμηλά επίπεδα, κατά το επόμενο εξάμηνο εντοπίζεται κάθετη αύξηση. Αυτό μπορεί να αποδοθεί σε διάφορους παράγοντες, όπως το γεγονός ότι δεν είχε ξεκινήσει ακόμα το εμβολιαστικό πρόγραμμα, ενώ η κόπωση από τα μέτρα αποστασιοποίησης μπορεί να είχε οδηγήσει και σε χαλάρωση από την μεριά μερίδας των πολιτών.

«Το ξέσπασμα της πανδημίας του κορωνοϊού καθόρισε, αποκλειστικά σχεδόν, όλες τις πτυχές του διεθνούς οικονομικού περιβάλλοντος. Η κρίση της πανδημίας είχε ως αποτέλεσμα τη βίαιη αναστολή μεγάλου μέρους της οικονομικής και της κοινωνικής δραστηριότητας σε παγκόσμιο επίπεδο, οδηγώντας σε μία πρωτόγνωρη ύφεση, η οποία ξεπέρασε όλες τις υφέσεις της μεταπολεμικής περιόδου, τόσο των πετρελαικών κρίσεων της δεκαετίας του 1970 όσο και της μεγάλης χρηματοπιστωτικής κρίσης του 2008. Ενδεικτικά, αναφέρουμε ότι η παγκόσμια ύφεση το 2020 ήταν 3,56% ενώ το 2009 ήταν 1,27%» (Γιακούλας, 2021, σ. 24).

Σύμφωνα και με τον Κυριόπουλο κ.α. (2021), η αντιμετώπιση της πανδημίας εμπεριέχει μια μεγάλης κλίμακας βιοπολιτική προσέγγιση σε συνθήκες που είχαν ήδη διαμορφωθεί στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης. Ειδικότερα, η πανδημία ευνοήθηκε

από αυτό το πλαίσιο, πράγμα που συνέβαλε στην επιτάχυνση των διαδικασιών και, σε συνέργεια με τα μείζονα προβλήματα της κλιματικής αλλαγής, της μετακίνησης των πληθυσμών και της διατροφικής κρίσης, ώθησε προς την κατεύθυνση μιας παγκόσμιας υγειονομικής και οικονομικής κρίσης με καθοριστικές πολιτικές και κοινωνικές επιπτώσεις.

1.2 Επιπτώσεις στην οικονομική δραστηριότητα

Η πανδημία οδήγησε σε μια άνευ προηγουμένου κατάρρευση της παγκόσμιας οικονομίας, μετά από διαταραχές της προσφοράς και της ζήτησης. Το διεθνές εμπόριο στην διασυνδεδεμένη παγκόσμια οικονομία επηρεάστηκε αρνητικά μετά την πτώση των τιμών των βασικών εμπορευμάτων, τη μείωση της μεταποιητικής παραγωγής και τη διακοπή των εργασιών στις παγκόσμιες αλυσίδες αξίας (Escalthand Khorana, 2021).

«Οι παγκόσμιες, περιφερειακές και εθνικές αλυσίδες εφοδιασμού και οι μηχανισμοί της αγοράς έχουν διαταραχθεί και δεν μπορούν να ανταποκριθούν στη ζήτηση, με επιπτώσεις στην εφαρμογή της επιτήρησης, της πρόληψης και ελέγχου των λοιμώξεων, της διαχείρισης περιστατικών και της διατήρησης βασικών υπηρεσιών υγείας» (World Health Organization, 2022, p. 8).

Η πανδημία Covid-19 προκάλεσε βλάβες κι εξακολουθεί να επιδρά αρνητικά στην παγκόσμια οικονομία, σε όλους τους παραγωγικούς τομείς και σε μεμονωμένες οικονομίες. Οι σταθερά διασυνδεδεμένες διακρατικές οικονομίες έχουν αποτραπεί από την ισορροπία λόγω αυτής της παγκόσμιας κρίσης υγείας μέσω της εξάπλωσης του ιού και έχουν εισέλθει σε οικονομική κρίση. Λόγω αυτής της πανδημικής κρίσης που παραλύει τις εθνικές οικονομίες, οι χώρες αναγκάστηκαν ξαφνικά να αποκλίνουν από τους οικονομικούς στόχους και τους στόχους της βιώσιμης ανάπτυξης που είχαν θέσει κατά το προηγούμενο διάστημα (Κυριόπουλος κ.α., 2021).

Στον σημερινό, έντονα συνδεδεμένο κόσμο, οι επιπτώσεις της νόσου πέρα, από τη θνησιμότητα και τη νοσηρότητα, έχουν γίνει άμεσα εμφανείς από το ξέσπασμα της επιδημίας. Εν μέσω της επιβράδυνσης της κινεζικής οικονομίας με διακοπές στην παραγωγή, η λειτουργία των παγκόσμιων αλυσίδων εφοδιασμού διαταράχθηκε.

Εταιρείες σε όλο τον κόσμο, ανεξαρτήτως μεγέθους, που εξαρτώνται από εισροές από την Κίνα άρχισαν να αντιμετωπίζουν προβλήματα στην παραγωγή. Ο περιορισμός των μεταφορών μεταξύ των χωρών επιβράδυνε περαιτέρω τις παγκόσμιες οικονομικές δραστηριότητες. Το πιο σημαντικό, ο πανικός μεταξύ των καταναλωτών και των επιχειρήσεων έχει διαστρεβλώσει τα συνήθη πρότυπα κατανάλωσης και έχει δημιουργήσει ανωμαλίες στην αγορά. Οι παγκόσμιες χρηματοπιστωτικές αγορές έχουν, επίσης, υποστεί αλλαγές και οι παγκόσμιοι χρηματιστηριακοί δείκτες έχουν υποχωρήσει (McKibbin and Fernando, 2020).

Η επιβράδυνση της οικονομικής δραστηριότητας που προκλήθηκε από την εκδήλωση της πανδημίας και τα σχετικά έκτακτα μέτρα που εφαρμόστηκαν για την αντιμετώπιση της υγειονομικής κρίσης έχουν οδηγήσει σε σοβαρές δυσκολίες για τις επιχειρήσεις σε σχέση με το να είναι σε θέση να εκπληρώσουν τις οικονομικές τους υποχρεώσεις. Λόγου χάρη, κάποια από τα πάγια κόστη, όπως τα ενοίκια και οι πληρωμές τόκων, παραμένουν απαιτητά ενώ οι ταμειακές ροές που προορίζονται για την εκπλήρωση αυτών των υποχρεώσεων έχουν καμφθεί δραστικά. Ως αποτέλεσμα, πολλές κατά τα άλλα υγιείς εταιρείες αντιμετωπίζουν οξείς περιορισμούς ρευστότητας, οι οποίοι θα μπορούσαν να οδηγήσουν σε αφερεγγυότητα (OECD, 2020a).

Οι μικρομεσαίες επιχειρήσεις αποτελούν διεθνώς, σε πολλές χώρες του κόσμου όπως και στην Ελλάδα, την βάση στην οποία στηρίζονται οι εθνικές οικονομίες. Αντίστοιχα με όλους σχεδόν τους άλλους τομείς της οικονομικής ζωής, ο Covid-19 έχει δημιουργήσει άμεσες και σημαντικές αλλαγές στον τρόπο με τον οποίο οι μικρομεσαίες επιχειρήσεις πλέον δραστηριοποιούνται. Οι μικρές επιχειρήσεις ήρθαν απότομα αντιμέτωπες με αλλαγμένα καταναλωτικά πρότυπα, ζήτηση, διανομή προϊόντων και συμπεριφορά των καταναλωτών. Πολλές εταιρείες έχουν χάσει την πρόσβαση τόσο σε πελάτες πρώτης γραμμής όσο και στην ικανότητά τους να προμηθεύονται πρώτες ύλες και εισροές, καθώς και να εξάγουν. Σε πολλές περιπτώσεις, τα lockdown και άλλοι περιορισμοί μετακίνησης εμπόδισαν το προσωπικό από το να εργαστεί. Οι απώλειες θέσεων εργασίας σε άλλους τομείς της οικονομίας έχουν, επίσης, οδηγήσει σε δραστική πτώση της ζήτησης, καθώς οι πωλήσεις έχουν μειωθεί. Πολλές άλλες επιχειρήσεις, που εμπλέκονται σε αλυσίδες εφοδιασμού έχουν σταματήσει να λειτουργούν. Η αβεβαιότητα σχετικά με τη

μελλοντική πορεία της πανδημίας έχει οδηγήσει πολλά άτομα και επιχειρήσεις να ξοδεύουν πιο προσεκτικά, μειώνοντας περαιτέρω τη ζήτηση για πολλά από τα αγαθά και τις υπηρεσίες που παράγονται ή παρέχονται από μικρομεσαίες επιχειρήσεις (United Nations, 2022).

Όπως αναφέρουν και οι Fairlie and Fossen (2022), οι απώλειες εσόδων μεταξύ των μικρών επιχειρήσεων, κατά την διάρκεια της πανδημίας, μπορεί να είναι μεγαλύτερες από αυτές στις μεγάλες επιχειρήσεις. Οι μικρές επιχειρήσεις πιθανότατα, τουλάχιστον κατά τα πρώτα στάδια της κρίσης, είχαν χαμηλότερη ικανότητα να προσαρμόζονται γρήγορα στις αλλαγές στους κανονισμούς και στη ζήτηση. Λόγω του υψηλού πάγιου κόστους και της απαιτούμενης γνώσης, επιπρόσθετα, οι μικρές επιχειρήσεις ενδέχεται να αντιμετωπίσουν μεγαλύτερα εμπόδια στην προώθηση της παρουσίας τους στο διαδίκτυο, στην επέκταση ή στην προσθήκη υπηρεσιών παράδοσης και στην αντιμετώπιση της αβεβαιότητας σχετικά με την ευθύνη κατά τη διάρκεια της υγειονομικής κρίσης. Συγκεκριμένα, οι μικρές επιχειρήσεις μάλλον να είχαν περιορισμένη δυνατότητα να λάβουν χρηματοδότηση που απαιτείται για προσαρμογές, για παράδειγμα, για επενδύσεις σε ηλεκτρονικές παραγγελίες και διαχείριση αποθεμάτων, λόγω χαμηλότερων αποθεμάτων ρευστότητας, λιγότερων εξασφαλίσεων και μεγαλύτερης αβεβαιότητας από την πλευρά των δανειστών και των επενδυτών.

Το ξέσπασμα της πανδημίας COVID-19 ανάγκασε πολλές επιχειρήσεις να κλείσουν, οδηγώντας σε μια άνευ προηγουμένου διαταραχή του εμπορίου στους περισσότερους κλάδους της βιομηχανίας. Οι έμποροι λιανικής και οι βιομηχανίες αντιμετωπίζουν πολλές βραχυπρόθεσμες προκλήσεις, όπως αυτές που σχετίζονται με την υγεία και την ασφάλεια, την αλυσίδα εφοδιασμού, το εργατικό δυναμικό, τις ταμειακές ροές, τη ζήτηση των καταναλωτών, τις πωλήσεις και το Μάρκετινγκ. Ωστόσο, η επιτυχής διαχείριση αυτών των συγκυριών δεν μπορεί να εγγυηθεί ένα θετικό μέλλον. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι μόλις ξεπεραστεί αυτή η πανδημία, ο κόσμος θα εισέλθει σε ένα πρωτόγνωρο περιβάλλον. Πολλές αγορές, λόγω χάρη, ειδικά στους τομείς του τουρισμού και της φιλοξενίας, δεν υπάρχουν πλέον. Οι εταιρείες, ειδικά οι νεοσύστατες, εφαρμόζουν πάγωμα των προσλήψεων, επ' αόριστον. Ταυτόχρονα, η διαδικτυακή επικοινωνία, η διαδικτυακή ψυχαγωγία και οι ηλεκτρονικές αγορές σημειώνουν πρωτοφανή ανάπτυξη (Donthu and Gustafsson, 2020).

Οι επιχειρήσεις, σε όλο τον κόσμο, αντιμετωπίζουν σημαντικούς περιορισμούς λόγω των μεγάλων πιέσεων που προκαλεί η πανδημία, οι οποίες οδηγούν σε ελλείψεις στη ζήτηση προϊόντων και υπηρεσιών και επηρεάζονται από τη συμπεριφορά των καταναλωτών. Η πανδημία του κορωνοϊού, επίσης, έχει έμμεσες επιπτώσεις, συμπεριλαμβανομένων καθυστερήσεων στις εισαγωγές και τις εξαγωγές που επηρεάζουν την εμπορική κίνηση σε όλο τον κόσμο. Το γεγονός αυτό, έχει, με την σειρά του, οδηγήσει σε περισσότερο άγχος και εντάσεις στο παγκόσμιο επιχειρηματικό περιβάλλον. Αυτό το άγχος προήλθε από τις αλλαγές που απαιτούνται για τη διατήρηση του ανταγωνιστικού πλεονεκτήματος και, ταυτόχρονα, για την προστασία της υγείας των πολιτών. Οι επιχειρήσεις διαπίστωσαν άμεσα ότι υπήρχε επιτακτική ανάγκη να αλλάξουν τις στρατηγικές τους, επενδύοντας στο διαδίκτυο, με στόχο την πρόσβαση σε μεγαλύτερο αριθμό πελατών. Για πολλές επιχειρήσεις που λειτουργούν μέσω της παραδοσιακής πρόσωπο με πρόσωπο αλληλεπίδρασης, έτσι, έγινε ανάγκη να αλλάξουν τις τρέχουσες επιχειρηματικές πρακτικές. Βέβαια, κάποιες επιχειρήσεις μπόρεσαν να προσαρμοστούν πιο γρήγορα από άλλες στις νέες συνθήκες. Επιπρόσθετα, σαφώς, η πανδημία έχει οδηγήσει σε μεγάλο βαθμό αβεβαιότητας, από μια ποικιλία διαφορετικών πηγών. Έτσι, δεν είναι υπαρκτή κάποια διασφάλιση σχετικά με το εάν υπάρχει ανάγκη για μελλοντικές αλλαγές ή εάν οι αλλαγές που πραγματοποιήθηκαν είναι αρκετές. Πριν από το 2020, οι περισσότεροι επιχειρηματίες εξαρτιόνταν από την αβεβαιότητα της αγοράς αποκλειστικά. Ωστόσο, η τρέχουσα πανδημία συνιστά αβεβαιότητα αγοράς, υγείας και κοινωνίας, υποδεικνύοντας έτσι την ανάγκη για ισχυρή ηγεσία σχετικά με τις αλλαγές που απαιτούνται από τις επιχειρήσεις (Alessaetal., 2021).

Διεθνώς, αλλά και στην Ελλάδα, ένα βασικό πρωτόγνωρο μέτρο που υιοθετήθηκε και επέδρασε στην οικονομική δραστηριότητα, ήταν η αναστολή λειτουργίας βασικών τομέων. Στον πίνακα που ακολουθεί, αναφέρονται οι βασικοί κλάδοι στους οποίους επιβλήθηκε αναστολή εργασίας, με κρατική εντολή, καθώς και όσοι συνέχισαν να λειτουργούν κατά την πανδημία.

Πίνακας 1.1 Η επιβολή αναστολής της εργασίας στους κλάδους της οικονομίας

Μη αναστολή λειτουργίας με κρατική εντολή	Αναστολή λειτουργίας με κρατική εντολή
<ol style="list-style-type: none"> 1. Γεωργία, δασοκομία και αλιεία 2. Ορυχεία και λατομεία 3. Μεταποίηση 4. Παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου, ατμού, κλιματισμού 5. Παροχή νερού, επεξεργασία λυμάτων, διαχείριση αποβλήτων και δραστηριότητες εξυγίανσης 6. Κατασκευές 7. Μεταφορά και αποθήκευση 8. Χρηματοπιστωτικές και ασφαλιστικές δραστηριότητες 9. Διαχείριση ακίνητης περιουσίας 10. Δημόσια διοίκηση και άμυνα, υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Χονδρικό και λιανικό εμπόριο, επισκευή μηχανοκίνητων οχημάτων, μοτοσυκλετών 2. Δραστηριότητες υπηρεσιών παροχής καταλύματος και υπηρεσιών εστίασης 3. Ενημέρωση και επικοινωνία 4. Επαγγελματικές, επιστημονικές και τεχνικές δραστηριότητες 5. Διοικητικές και υποστηρικτικές δραστηριότητες 6. Εκπαίδευση 7. Ανθρώπινη υγεία και κοινωνική μέριμνα 8. Τέχνες, διασκέδαση και ψυχαγωγία 9. Άλλες δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών

Πηγή: Βατικιώτης, 2021, σ. 79.

Η αναστολή, όπως καταδεικνύεται, αφορούσε κυρίως υπηρεσίες και προϊόντα που δεν κάλυπταν βασικές ανάγκες ή που μπορούσαν εύκολα να υποκατασταθούν. Λόγου χάρη, τα καταστήματα λιανικής μπορεί μεν να μην λειτουργούσαν σε φυσικούς χώρους, αλλά υπήρχε η δυνατότητα ηλεκτρονικών παραγγελιών και παραδόσεων στο σπίτι.

Ο Gourinchas (2020) σχολιάζει ότι η τρέχουσα υγειονομική κρίση απειλεί όλους τους δεσμούς των οικονομικών συστημάτων και άρα οι βασικές προτεραιότητες των αρχών θα πρέπει να εστιάζουν, κυρίως, στα παρακάτω ζητήματα:

- Την διασφάλιση ότι οι εργαζόμενοι θα μπορούν να παραμείνουν απασχολούμενοι – και να εισπράττουν τους μισθούς τους – ακόμη και αν τεθούν σε καραντίνα ή αναγκαστούν να μείνουν σπίτι για να φροντίσουν τα εξαρτώμενα άτομα.
- Την διασφάλιση ότι οι επιχειρήσεις θα μπορούν να ξεπεράσουν την ύφεση χωρίς να χρεοκοπήσουν, με ευκολότερους όρους δανεισμού, πιθανώς προσωρινή ακύρωση πληρωμών φόρου ή μισθοδοσίας, αναστολή πληρωμών δανείων ή παροχή άμεσης οικονομικής βοήθειας, όπου χρειάζεται.

→ Την στήριξη του χρηματοπιστωτικού συστήματος, καθώς αυξάνονται τα μη εξυπηρετούμενα δάνεια, ώστε να διασφαλιστεί ότι η υγειονομική κρίση δεν θα μετατραπεί σε βαθιά οικονομική κρίση.

Επιπρόσθετα, οι κεντρικές τράπεζες θα πρέπει να παρέχουν άφθονη ρευστότητα σε τράπεζες και μη τραπεζικές εταιρείες χρηματοδότησης, ιδιαίτερα σε εκείνες που δανείζουν σε μικρές και μεσαίες επιχειρήσεις, οι οποίες είναι περισσότερο ευάλωτες στην τρέχουσα συγκυρία. Οι κυβερνήσεις, ακόμα, μπορούν να προσφέρουν προσωρινές και στοχευμένες πιστωτικές εγγυήσεις για τις βραχυπρόθεσμες ανάγκες ρευστότητας αυτών των επιχειρήσεων. Για παράδειγμα, η Κορέα έχει επεκτείνει τον δανεισμό για επιχειρηματικές δραστηριότητες και τις εγγυήσεις δανείων για τις επηρεαζόμενες μικρομεσαίες επιχειρήσεις. Οι ρυθμιστικές αρχές και οι εποπτικές αρχές των χρηματοπιστωτικών αγορών μπορούν, ακόμα, να ενθαρρύνουν, σε προσωρινή και χρονικά δεσμευμένη βάση, παρατάσεις λήξης των δανείων (Gopinath, 2020).

1.3 Επιπτώσεις της πανδημίας στην κοινωνία

Σαφώς, η άμεση επίπτωση της πανδημίας αφορά στην απειλή της δημόσιας υγείας και στην απώλεια ανθρώπινων ζώων.

Εντούτοις, υπάρχουν τόσο οικονομικές- όπως προαναφέρθηκε- όσο και λοιπές κοινωνικές επιπτώσεις.

Ως γνωστόν, ο άνθρωπος είναι κοινωνικό ον και οι κοινωνικές σχέσεις και οι κοινωνικές αλληλεπιδράσεις είναι αναπόσπαστο κομμάτι του ανθρώπινου πολιτισμού. Πλέον, όμως, λόγω της ταχείας πανδημικής εξάπλωσης του ιού και της αύξησης των μέτρων κοινωνικής αποστασιοποίησης, αυτό το δίκτυο των ανθρώπινων σχέσεων επηρεάστηκε σοβαρά. Αυτές οι κοινωνικές συνδέσεις και σχέσεις είναι αναπόσπαστες στον τρόπο ζωής του ανθρώπου και αναγκάστηκε να τις στερηθεί. Η μοναξιά, το άγχος, η κατάθλιψη, οι καταστάσεις πανικού, οι ψυχικές διαταραχές, οι κίνδυνοι για την υγεία και πολλά άλλα θέματα, λόγω της πανδημίας, επηρεάζουν τη ζωή του ατόμου και της κοινωνίας συνολικά (Singh and Singh, 2020).

Σε επίπεδο κοινωνίας, η πανδημία προκάλεσε διάβρωση της κοινωνικής συνοχής, περιορισμένη πρόσβαση στην εκπαίδευση και μειωμένο εισόδημα και ασφάλεια. Ο φόβος της μόλυνσης, η μειωμένη ικανότητα ανταπόκρισης στις οικονομικές υποχρεώσεις και οι περιορισμοί μετακίνησης έχουν συμβάλει στη σημαντική μείωση της χρήσης των υπηρεσιών υγείας σε κάποια περιβάλλοντα (World Health Organization, 2022).

Επιπρόσθετα, η ανεργία, η εργασιακή επισφάλεια, η εντατικοποίηση της εργασίας με την τηλεργασία, η φτώχεια, η οικιστική ανασφάλεια που έχει προκαλέσει η πανδημία, διευρύνουν με δραματικό ρυθμό τις κοινωνικές ανισότητες, οι οποίες με την σειρά τους προσδιορίζουν και την διεύρυνση των ανισοτήτων στην υγεία (Μπένος κ.α., 2021).

Σε επίπεδο Ευρώπης, υπήρξαν αξιοσημείωτες διακρατικές διακυμάνσεις στα ποσοστά ανεργίας κατά τη διάρκεια της πανδημίας. Αν και οι περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες παρουσίασαν σταδιακή αύξηση κατά το πρώτο κύμα που ξεκίνησε τον Μάρτιο του 2020, οι διακρατικές διακυμάνσεις αντικατόπτριζαν σε μεγάλο βαθμό τα προηγούμενα καθεστώτα του κράτους πρόνοιας. Η αύξηση ήταν έντονη στις οικονομίες της Βαλτικής με τις σχετικά ευέλικτες αγορές εργασίας και τα υπολειπόμενα κράτη πρόνοιας, ακολουθούμενα από τα σκανδιναβικά κράτη πρόνοιας με τη μικρότερη εξάρτησή τους από προγράμματα διατήρησης θέσεων εργασίας, λόγω των σχετικά γενναιόδωρων επιδομάτων ανεργίας τους. Εξακολουθώντας να βάλονται από τη μαζική ανεργία που σημειώθηκε λόγω της κρίσης του 2008, οι μεσογειακές χώρες παρουσίασαν μέτριες αυξήσεις, αν και οι νεότεροι που αναζητούσαν εργασία διέτρεχαν υψηλότερο κίνδυνο. Οι αυξήσεις της ανεργίας μετριάστηκαν, επίσης, σε μεγάλο βαθμό στα βασικά ηπειρωτικά κράτη πρόνοιας. Τα φιλελεύθερα ή υπολειπόμενα κράτη πρόνοιας, όπως το Ηνωμένο Βασίλειο και οι χώρες της κεντρικής και της ανατολικής Ευρώπης, παρουσίασαν σχετικά μικρές αυξήσεις της ανεργίας (Ebbinghaus and Lehner, 2022).

Όπως αναφέρουν και οι πέρα από τον άμεσο ανθρώπινο απολογισμό που προκαλείται από τις ασθένειες και τους θανάτους, όπως η τρέχουσα πανδημία, πολλά δεινά είναι πιθανό να προκύψουν από την μετάβαση στη φτώχεια μεγάλου αριθμού ανθρώπων που είχαν προηγουμένως καταφέρει να ξεφύγουν από αυτήν. Κατά την πανδημία, όμως, ένα μεγάλο μέρος του παγκόσμιου πληθυσμού έχασε τα μέσα διαβίωσής του

και, ακόμα, και την πρόσβασή του σε τρόφιμα που καθιστά την ίδια την επιβίωσή του επισφαλή. Οι περιορισμένοι πόροι των ατόμων, όπως και η περιορισμένη ικανότητά τους να αντεπεξέλθουν σε μεγάλες κρίσεις ενισχύουν αυτές τις προκλήσεις. Επιπλέον, είναι σημαντικό να λαμβάνεται υπόψη ότι η πανδημία Covid-19 σχεδόν σίγουρα θα πλαισιώσει και θα επηρεάσει μελλοντικές κρίσεις με τρόπους που δεν είναι ακόμα κατανοητοί (Lanjouw and Tarp, 2021).

Καθώς η παρούσα διπλωματική εργασία εστιάζει περισσότερο στις οικονομικές επιπτώσεις της πανδημίας και, ιδίως, στον επιχειρηματικό κόσμο, δεν θα γίνει περαιτέρω ανάλυση αναφορικά με τις κοινωνικές επιδράσεις, αν και σαφώς αποτελούν κρίσιμο ζήτημα στην σημερινή κοινωνία. Καθώς, όμως, ξεπερνούν τον βασικό στόχο της παρούσας ανάλυσης, δεν θα σχολιαστεί περισσότερο το ζήτημα αυτό. Βέβαια, στην συνέχεια, θα προσεγγιστούν κάποιες ακόμα πτυχές που έχουν να κάνουν με την αγορά και τις συνθήκες εργασίας.

1.4 Μέτρα αντιμετώπισης διεθνώς

Τα επιθετικά μέτρα που έλαβε η κινεζική κυβέρνηση - συμπεριλαμβανομένου του αποκλεισμού της πόλης Wuhan και των γύρω περιοχών, της υποχρεωτικής παράτασης της περιόδου διακοπών σε ολόκληρη τη χώρα και της μετατροπής των πανεπιστημιακών μαθημάτων σε διαδικτυακές παραδόσεις – επέβαλλαν ένα τεράστιο οικονομικό κόστος στη χώρα βραχυπρόθεσμα. Αυτό, όμως, παρείχε χρόνο στις λοιπές χώρες για να εντείνουν την προμήθεια διαγνωστικών τεστ, προστατευτικού εξοπλισμού και φαρμάκων (Wei, 2020).

Για να περιορίσουν την εξάπλωση του ιού, οι κυβερνήσεις εφάρμοσαν μια σειρά από μέτρα κοινωνικής αποστασιοποίησης, αναστολή της οικονομικής δραστηριότητας, κλείσιμο σχολείων και ταξιδιωτικούς περιορισμούς. Αυτά τα μέτρα εντούτοις είχαν και ουσιαστικό αντίκτυπο στην ατομική ευημερία, εκτός από τις ήδη εκτεταμένες άμεσες επιπτώσεις στην υγεία. Σε όλο τον κόσμο, οι άνθρωποι έπρεπε να προσαρμοστούν σε αυτές τις νέες συνθήκες, μερικές από τις οποίες διήρκησαν πέρα από την άμεση έκτακτη ανάγκη για την υγεία. Η ιεράρχηση και ο αναπροσανατολισμός των πόρων, δημόσιων και ιδιωτικών, υπήρξε ένα δύσκολο έργο δεδομένου του εύρους και της εξάπλωσης των επιπτώσεων της πανδημίας σε όλο το

κοινωνικό και οικονομικό φάσμα. Η πανδημία έχει διαταράξει τον τρόπο ζωής, εργασίας και αλληλεπίδρασης με τους άλλους (Perezniето and Oehler, 2021).

Από την στιγμή που η νέα πανδημία άρχισε να βάζει την παγκόσμια κοινότητα, οι αρχηγοί των κρατών έλαβαν γρήγορες αποφάσεις, θέτοντας μεγάλα τμήματα του παγκόσμιου πληθυσμού σε μαζική απομόνωση προκειμένου να ελεγχθεί η θνησιμότητα του Covid-19, ιδιαίτερα σε ορισμένες πληθυσμιακές υποομάδες. Σχεδόν σε όλα τα κράτη του κόσμου συστάθηκαν ειδικές ομάδες αντιμετώπισης, όπου η συντριπτική πλειονότητα των μελών τους προέρχονταν από φημισμένα πανεπιστήμια και κυβερνητικά ινστιτούτα όπου διεξήχθη επισταμένη έρευνα με την κλασική έννοια, συχνά, υπό συνθήκες κλινικής δοκιμής ή εργαστηρίου. Οι περισσότερες χώρες αναγνώρισαν την ανάγκη να συνεργαστεί η κυβέρνηση από κοινού με την ιατρική κοινότητα στην εθνική αντιμετώπιση του Covid-19. Ωστόσο, φαίνεται ότι ζητείται η γνώμη κυρίως ιολόγων και επιδημιολόγων, αφήνοντας σε μεγάλο βαθμό εκτός ειδικούς σε τομείς όπως η ψυχική υγεία, η παιδική υγεία, οι χρόνιες ασθένειες, η προληπτική ιατρική, η γεροντολογία και άλλους (Rajanetal., 2020).

Όπως υποστηρίζουν οι Κυριόπουλος κ.α. (2021), η παρέμβαση του κράτους καθίσταται απαραίτητη και συνίσταται στην λήψη οικονομικών μέτρων που μπορεί να προστατεύσουν την χρηματοπιστωτική σταθερότητα, να διασφαλίσουν την βιωσιμότητα για την επόμενη φάση στον παραγωγικό ιστό, να διατηρήσουν το βραχυχρόνιο επίπεδο κατανάλωσης και να συμπληρώσουν ή να υποκαταστήσουν την αναμενόμενη πτώση των επενδύσεων. Ιδιαίτερη έμφαση, μάλιστα, χρειάζεται να δοθεί στην διατήρηση της προσφοράς εργασίας και στην ζήτηση για αυτήν, δεδομένου ότι τα εμπειρικά δεδομένα από την ιστορική πορεία των πανδημιών δείχνουν ότι η διαχείριση του ζητήματος της ποιότητας και της ποσότητας της προσφερόμενης εργασίας είναι κρίσιμης σημασίας για την επόμενη μέρα, καθώς μια σοβαρή αρνητική μεταβολή δύναται να οδηγήσει σε καταστροφή κεφαλαίου και σε χαμηλή ανάπτυξη.

Σύμφωνα με τον Παγκόσμιο Οργανισμό Υγείας (World Health Organization, 2022), η πανδημία θα μπορέσει να εξαλειφθεί με την καταστολή της μετάδοσης και τη μείωση της νοσηρότητας και της θνησιμότητας σε κάθε χώρα και σε κάθε πλαίσιο, ανεξάρτητα από το πόσο δύσκολο είναι, μέσω ενός εξελισσόμενου συνδυασμού ετοιμότητας, διαχείρισης κινδύνου, διασφάλισης της ασφαλούς παροχής υπηρεσιών

υγείας υψηλής ποιότητας, εμβολιασμού και άλλων καινοτόμων εργαλείων και την εφαρμογή μέτρων δημόσιας υγείας, ενισχύοντας παράλληλα τις ικανότητες της δημόσιας υγείας. Ο περιορισμός των έμμεσων συνεπειών στην υγεία που συνδέονται με το πλαίσιο της πανδημίας απαιτεί προσεκτικό σχεδιασμό και συντονισμένη δράση για να διασφαλιστεί η συνεχής παροχή βασικών υπηρεσιών υγείας για όλες τις συνθήκες.

Οι αναφορές στο παρόν κεφάλαιο, θεωρείται ότι απέδωσαν επαρκώς την εξέλιξη, τις άμεσες επιπτώσεις και την βασική αντίδραση των κρατών διεθνώς σχετικά με την πανδημία Covid-19. Καθώς, όμως, η εργασία εστιάζει στην περίπτωση της ελληνικής οικονομίας και επιχειρηματικής δραστηριότητας εν μέσω της πανδημίας, στην συνέχεια εντοπίζεται η θέση της χώρας, οικονομικά και επιχειρηματικά, κατά την στιγμή της εκδήλωσης του φαινομένου, προτού, δηλαδή, ασκηθούν οι πρώτες πιέσεις από την νέα αυτή κρίση.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2. Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ Η ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΜΕΧΡΙ ΤΗΝ ΕΚΔΗΛΩΣΗ ΤΗΣ ΠΑΝΔΗΜΙΑΣ

Η τρέχουσα πανδημία αποτελεί ένα σημείο καμπής όχι μόνο στην ιστορία της Ελλάδας, αλλά και ολόκληρου του κόσμου. Ξαφνικά, το έκτακτο αυτό γεγονός ανέκοψε την ομαλή πορεία που είχαν ακολουθήσει οι διεθνείς οικονομίες κατά τα προηγούμενα έτη, ακόμα και της ελληνικής που είχε αρχίσει να εμφανίζει τα πρώτα σημεία εξόδου από την κρίση του 2008. Στις ενότητες του παρόντος κεφαλαίου, αναφέρονται τα βασικά μεγέθη που αφορούσαν την ελληνική πραγματικότητα σε σχέση με την δημοσιονομική κατάσταση, την επιχειρηματικότητα και την αγορά εργασίας, το διάστημα πριν την εκδήλωση της πανδημίας.

Δεδομένου ότι η πανδημία εκδηλώθηκε στις αρχές του 2020, η περίοδος για την οποία θα γίνει λόγος στο παρόν κεφάλαιο, θα καλύπτει το διάστημα 2015-2019.

2.1 Δημοσιονομική κατάσταση

Στο τέλος του 2019, δηλαδή, αμέσως πριν εκδηλωθεί η πανδημία, η ελληνική οικονομία βρισκόταν σε στάδιο επιταχυνόμενης πραγματικής μεγέθυνσης. Ο ρυθμός αυτός, μάλιστα, ξεπερνούσε, έστω και οριακά, το 2%, ενώ οι εκτιμήσεις για το 2020, προσδιόριζαν το μέγεθος αυτό μεταξύ 2,2% και 2,5%. Η δημοσιονομική εξισορρόπηση της χώρας είχε, σε πολύ μεγάλο βαθμό, επιτευχθεί. Εντούτοις, διατηρούνταν σημαντικές δομικές αδυναμίες, καθώς ο συνολικός τρόπος με τον οποίο αντιμετωπίστηκε η κρίση του 2008 οδήγησε σε συρρίκνωση της οικονομίας πολύ περισσότερο από τη μεταρρύθμισή της. Γενικά, όμως, εκφράζονταν ελπίδες ότι κατά την επόμενη δεκαετία οι ρυθμοί ανάπτυξης στην Ελλάδα θα ήταν έντονοι, με αποτέλεσμα να αντιστραφεί σημαντικό μέρος της απώλειας ευημερίας που έλαβε χώρα (IOBE, 2020).

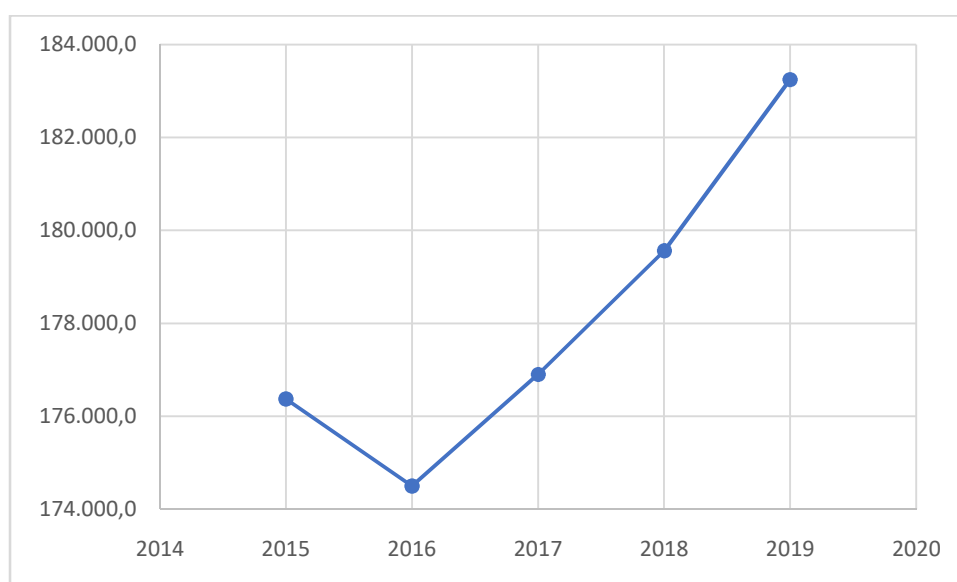
Ο εντοπισμός της αναπτυξιακής πορείας μιας οικονομίας γίνεται και μέσω της εξέλιξης του Α.Ε.Π. της.

Πίνακας 2.1 Ελληνικό Α.Ε.Π., 2015-2019, αγοραίες τιμές (σε εκατ. €)

Έτος	Α.Ε.Π.
2015	176.369,0
2016	174.494,0
2017	176.903,0
2018	179.558,0
2019	183.250,0

Πηγή: Ελληνική Στατιστική Αρχή, 2022α.

Δίνεται και το σχετικό γράφημα.

Πηγή: Ίδια επεξεργασία.

Γράφημα 2.1 Ελληνικό Α.Ε.Π., 2015-2019, αγοραίες τιμές (σε εκατ. €)

Όπως είναι εμφανές, το ελληνικό Α.Ε.Π., μετά από μια κάμψη μεταξύ 2015 και 2016, άρχισε μια συνεχή ανοδική πορεία.

Όσον αφορά το γενικότερο οικονομικό περιβάλλον, δίνεται ο πιο κάτω πίνακας που αναφέρεται στον δείκτη οικονομικού κλίματος, για το διάστημα 2015-2019, για την Ελλάδα, σε σύγκριση με την Ευρωπαϊκή Ένωση και την Ευρωζώνη.

Σημειώνεται ότι ο εν λόγω δείκτης είναι ένας σύνθετος δείκτης που παράγεται από τη Γενική Διεύθυνση Οικονομικών και Χρηματοδοτικών Υποθέσεων της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, βάσει του οποίου γίνεται η παρακολούθηση της αύξησης του Α.Ε.Π. σε επίπεδο κρατών-μελών, Ευρωπαϊκή Ένωσης και Ευρωζώνης. Αναλυτικότερα, είναι ένας σταθμισμένος μέσος όρος των απαντήσεων σε επιλεγμένες ερωτήσεις που απευθύνονται σε επιχειρήσεις σε πέντε τομείς που καλύπτονται από τις έρευνες της Ένωσης για τις επιχειρήσεις και τους καταναλωτές. Οι τομείς που καλύπτονται είναι η βιομηχανία (βάρος 40 %), οι υπηρεσίες (30 %), οι καταναλωτές (20 %), το λιανικό εμπόριο (5 %) και οι κατασκευές (5 %). Ο δείκτης κλιμακώνεται σε μακροπρόθεσμο μέσο όρο 100 και τυπική απόκλιση 10. Έτσι, οι τιμές άνω των 100 δείχνουν πάνω από το μέσο όρο του οικονομικού κλίματος και αντίστροφα (Eurostat, 2022).

Πίνακας 2.2 Δείκτης οικονομικού κλίματος, Ευρωπαϊκή Ένωση- Ευρωζώνη- Ελλάδα, 2015-2019

Έτος	Ε.Ε.	Ευρωζώνη	Ελλάδα
2015	105,2	103,2	88,8
2016	105,1	104,1	91,8
2017	110,5	110,1	96,6
2018	111,3	111,2	102,1
2019	102,38	103,5	104,03

Πηγή: IOBE, 2020.

Η Ελλάδα, μέχρι και το 2017 υστερούσε σε σχέση με τον δείκτη οικονομικού κλίματος. Κατά τα επόμενα 2 έτη, όμως, κατέδειξε θετική πορεία και μάλιστα το 2019 είχε ξεπεράσει τις αντίστοιχες τιμές της Ευρωπαϊκής Ένωσης και της Ευρωζώνης.

Ως γνωστόν, στο πλαίσιο των δημόσιων οικονομικών, εξέχουσα σημασία έχει η μελέτη της πορείας των εσόδων και των εξόδων του κράτους, καθώς και ο όγκος του δημόσιου ελλείμματος ή πλεονάσματος, αντίστοιχα.

Στον πίνακα που δίνεται στην συνέχεια, αναφέρονται τα δεδομένα που αφορούσαν τα δημόσια έσοδα και τις κρατικές δαπάνες στην Ελλάδα για το διάστημα 2015-2019.

Πίνακας 2.3 Κρατικά έσοδα- έξοδα, Ελλάδα, 2015-2019 (% του Α.Ε.Π.)

Έτος	Έσοδα	Έξοδα
2015	48,30	53,90
2016	50,30	49,70
2017	49,10	48,40
2018	49,50	48,40
2019	49,00	47,50

Πηγή: Ελληνική Στατιστική Αρχή, 2021.

Με βάση τα δεδομένα του πίνακα, εκτός από το 2015 που υπήρξε ένα ιδιαίτερα δυσχερές έτος για την χώρα λόγω των πολιτικών αναταραχών και της επιβολής των capital controls, τα δημόσια έσοδα του ελληνικού κράτους ήταν υψηλότερα από τις δαπάνες του. Βέβαια, η δημιουργία πλεονάσματος ήταν και μια από τις προϋποθέσεις των μνημονίων που επιβλήθηκαν στην χώρα, για την έξοδο από την κρίση.

Στον πίνακα που δίνεται στην συνέχεια, δίνεται το μέγεθος του οικονομικού αποτελέσματος- έλλειμμα/πλεόνασμα- για την Ελλάδα και επιλεγμένες ευρωπαϊκές χώρες για το διάστημα 2015-2019.

Πίνακας 2.4 Έλλειμμα/ πλεόνασμα γενικής κυβέρνησης, Ελλάδα- Ευρώπη, 2015-2019 (ως % του Α.Ε.Π.)

Χώρα	2015	2016	2017	2018	2019
Ε.Ε.	-1,9	-1,3	-0,8	-0,4	-0,6
Αυστρία	-1,0	-1,5	-0,8	0,2	0,7
Γαλλία	-3,6	-3,6	-2,9	-2,3	-3,0
Γερμανία	0,9	1,2	1,2	1,9	1,4
Ελλάδα	-5,6	0,5	0,7	1,0	1,5
Ισπανία	-5,2	-4,3	-3,0	-2,5	-2,8
Ιταλία	-2,6	-2,4	-2,4	-2,2	-1,6
Κύπρος	-1,0	0,3	2,0	-3,7	1,7
Πορτογαλία	-4,4	-1,9	-3,0	-0,4	0,2
Δανία	-1,2	0,1	1,8	0,7	3,7
Σουηδία	0,0	1,0	1,4	0,8	0,5

Πηγή: Ελληνική Στατιστική Αρχή, 2020.

Στην αρχή της αναφερόμενης περιόδου, η Ελλάδα εμφάνιζε το μεγαλύτερο δημόσιο έλλειμμα το οποίο προσέγγιζε μόνο η Ισπανία, η οποία επίσης είχε διέλθει από μια έντονη οικονομική κρίση. Μετά τις δεσμεύσεις της ελληνικής κυβέρνησης, επιτεύχθηκαν πλεονάσματα για όλα τα επόμενα 4 έτη. Σημειώνεται ότι συνεχή πλεονάσματα κατά την διάρκεια του συνόλου της πενταετίας εμφάνιζαν μόνο η Γερμανία και η Σουηδία.

Παρόλα αυτά, το ακαθάριστο χρέος του ελληνικού κράτους διατηρήθηκε σε υψηλά επίπεδα, όπως καταδεικνύεται στον πιο κάτω πίνακα.

Πίνακας 2.5 Ακαθάριστο χρέος γενικής κυβέρνησης, Ελλάδα- Ευρώπη, 2015-2019 (ως % του Α.Ε.Π.)

Χώρα	2015	2016	2017	2018	2019
Ε.Ε.	84,7	84,0	81,6	79,6	77,8
Αυστρία	84,9	82,9	78,3	74,0	70,4
Γαλλία	95,6	98,0	98,3	98,1	98,1
Γερμανία	72,1	69,2	65,3	61,9	59,8
Ελλάδα	175,9	178,5	176,2	181,2	176,6
Ισπανία	99,3	99,2	98,6	97,6	95,5
Ιταλία	135,3	134,8	134,1	134,8	134,8
Κύπρος	107,5	103,4	93,9	100,6	95,5
Πορτογαλία	131,2	131,5	126,1	122,0	117,7
Δανία	39,8	37,2	35,8	33,9	33,2
Σουηδία	43,9	42,2	40,8	38,8	35,1

Πηγή: Ελληνική Στατιστική Αρχή, 2020.

Το δημόσιο χρέος στην Ελλάδα διατηρήθηκε σε πολύ υψηλά επίπεδα και απείχε σημαντικά τόσο από τον μέσο όρο στην Ευρωπαϊκή Ένωση, όσο και συγκριτικά με τις λοιπές χώρες μεμονωμένα. Αντίθετα, ιδιαίτερα χαμηλά ήταν τα ποσοστά της Δανίας και της Σουηδίας.

2.2 Επιχειρηματικότητα

Καθώς η επιχειρηματικότητα αποτελεί την κινητήριου δύναμη τόσο για την ελληνική όσο και για την διεθνή οικονομία, κρίνεται σκόπιμο να παρασχεθούν, στο σημείο αυτό, και κάποιες πληροφορίες σε σχέση με τις επιχειρήσεις στην Ελλάδα, κατά τα τελευταία έτη, πριν την εκδήλωση της πανδημίας.

Ο πίνακας που δίνεται στην συνέχεια, αναφέρεται στον δείκτη επιχειρηματικών προσδοκιών στην Ελλάδα σε 4 βασικούς τομείς δραστηριότητας, για το διάστημα 2015-2019.

Ο εν λόγω δείκτης είναι ένας σύνθετος δείκτης που υπολογίζεται ως το σταθμισμένο αποτέλεσμα εννέα επιχειρηματικών δεικτών. Οι εννέα δείκτες που λαμβάνονται υπόψη για τον υπολογισμό του η συνολική επιχειρηματική κατάσταση, η παραγωγή, τα βιβλία παραγγελιών, η απογραφή των πρώτων υλών, η απογραφή των τελικών προϊόντων, το περιθώριο κέρδους, η απασχόληση, οι εξαγωγές και η αξιοποίηση της παραγωγικής ικανότητας. Αποτυπώνει τις τάσεις της επιχειρηματικής προοπτικής σε κάθε τρίμηνο. Οι τιμές του τοποθετούνται μεταξύ 0 και 200 όπου το 100 είναι το όριο που διαχωρίζει την θετική από την αρνητική τάση στην επιχειρηματικότητα (Κυριόπουλος κ.α., 2021).

Πίνακας 2.6 Δείκτης επιχειρηματικών προσδοκιών, Ελλάδα, 2015-2019

Έτος	Βιομηχανία	Κατασκευές	Λιανικό Εμπόριο	Υπηρεσίες
2015	86,3	62,0	83,9	78,2
2016	96,1	61,3	101,4	79,3
2017	98,1	55,4	94,6	92,7
2018	102,8	58,1	104,5	97,0
2019	103,6	58,1	109,6	97,7

Πηγή: IOBE, 2021.

Αρχικά, φαίνεται ότι οι χαμηλότερες επιδόσεις αφορούσαν τον κλάδο των κατασκευών που, μάλλον, δυσκολεύτηκε περισσότερο να ανακάμψει από την κρίση που είχε προηγηθεί. Κάτω από την τιμή των 100 μονάδων διατηρήθηκε και ο κλάδος

των υπηρεσιών. Από την άλλη, η βιομηχανία κατέδειξε μια σταθερά ενισχυτική πορεία, όπως και το λιανικό εμπόριο, μετά από μια κάμψη μεταξύ 2017 και 2018.

Αναλυτικότερα, στον πιο κάτω πίνακα, δίνεται η πορεία του κύκλου εργασιών στις βασικές κατηγορίες οικονομικής δραστηριότητας στην Ελλάδα, κατά την μελετώμενη πενταετία 2015-2019.

Πίνακας 2.7 Δείκτης κύκλου εργασιών σε βασικούς τομείς δραστηριότητας, Ελλάδα, 2015-2019 (ετήσια μεταβολή %)

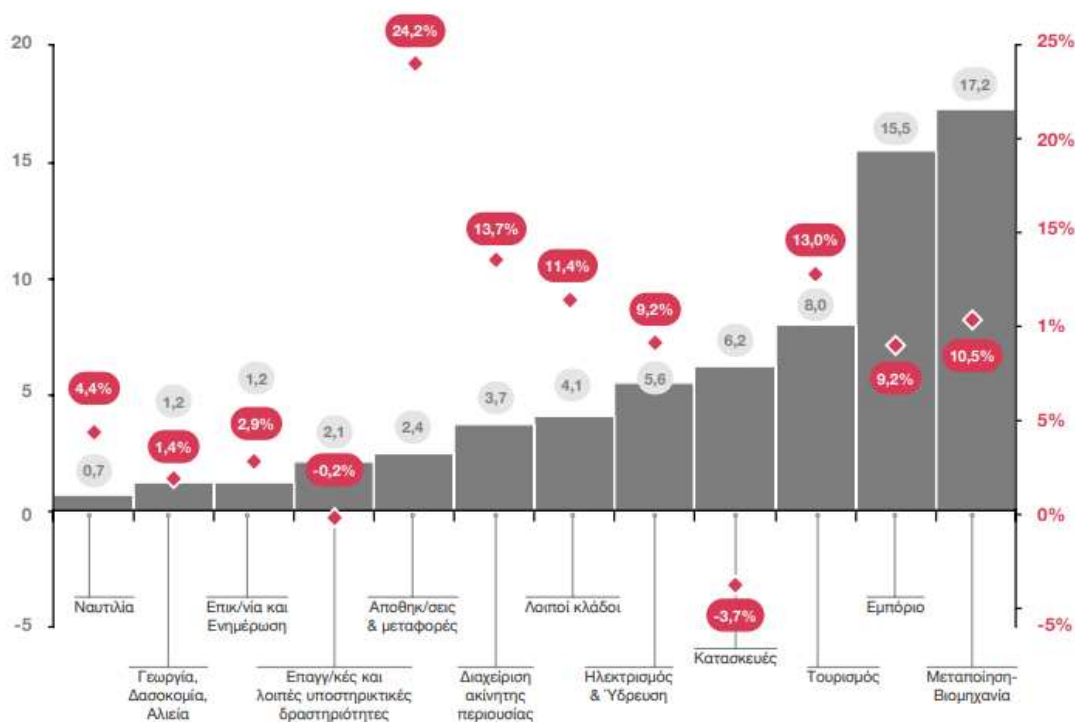
	2015	2016	2017	2018	2019
Δείκτης κύκλου εργασιών στην βιομηχανία	-10,1	-5,0	8,7	9,8	-0,5
Ενέργεια	-25,4	-12,7	21,8	21,7	-7,7
Ενδιάμεσα αγαθά	1,6	-0,2	7,5	6,6	0,0
Κεφαλαιουχικά αγαθά	5,7	3,2	1,6	7,3	5,6
Διαρκή καταναλωτικά αγαθά	6,2	-3,4	4,1	7,1	-0,4
Μη διαρκή καταναλωτικά αγαθά	2,4	-1,1	1,7	2,8	5,2
Δείκτης κύκλου εργασιών στο χονδρικό εμπόριο	-4,5	-1,9	3,7	6,9	-1,7
Δείκτης κύκλου εργασιών στο λιανικό εμπόριο	-2,8	-2,1	1,8	2,0	1,3
Δείκτης κύκλου εργασιών στο τομέα παροχής καταλύματος και εστίασης	3,1	0,2	8,2	7,6	1,3

Πηγή: Ελληνική Στατιστική Αρχή, 2017 & Ελληνική Στατιστική Αρχή, 2021.

Ενώ από το 2015 φάνηκε ότι ξεκίνησε μια ανάκαμψη στον κύκλο εργασιών των περισσότερων αναφερόμενων τομέων, στο διάστημα μεταξύ 2018 και 2019 φαίνεται ότι σημειώθηκε σημαντική κάμψη. Η μεγαλύτερη μείωση αφορούσε στον κλάδο της ενέργειας, ενώ σημαντική ήταν η μείωση και στα διαρκή καταναλωτικά αγαθά, στο χονδρικό εμπόριο, όπως και στον τομέα της φιλοξενίας και της εστίασης.

Πρέπει, επιπρόσθετα, να αναφερθεί ότι η αβεβαιότητα που γέννησε η πανδημία, ενέτεινε και την ανάγκη για δανεισμό για τις ελληνικές επιχειρήσεις. Στο γράφημα που δίνεται στην συνέχεια, περιλαμβάνονται δεδομένα σχετικά με τις ανάγκες χρηματοδότησης των ελληνικών επιχειρηματικών κλάδων, τον Οκτώβριο του 2020,

βάσει έρευνας με την συμμετοχή 142 εισηγμένων ελληνικών επιχειρήσεων στο Χρηματιστήριο Αθηνών.

Πηγή: Price Water Coopers, 2020.

- Ετήσια μεταβολή (%) - Δεξιός άξονας
- Χρηματοδότηση (δισ €) - Αριστερός άξονας

Γράφημα 2.2 Χρηματοδότηση ελληνικών εισηγμένων επιχειρήσεων, Οκτώβριος 2020

Τον Οκτώβριο του 2020, η μεταποίηση, το εμπόριο και ο τουρισμός έλαβαν την υψηλότερη χρηματοδότηση, ενώ σε ετήσια βάση το μεγαλύτερο ποσοστό αφορούσε τον κλάδο των μεταφορών και των αποθηκείσεων.

2.3 Αγορά εργασίας

Ένα ακόμα μέγεθος που λαμβάνεται σοβαρά υπόψη κατά την ανάλυση μιας οικονομίας είναι αυτό της ανεργίας και της απασχόλησης αντίστοιχα.

Είναι κοινά παραδεκτό ότι η ανεργία που δημιούργησε η κρίση του 2008 ήταν ένα από πλέον φλέγοντα ζητήματα που πυροδοτήθηκαν και η διαχείρισή του υπήρξε ιδιαίτερα δυσχερής, ώστε να ανακάμψει η απασχόληση στην χώρα.

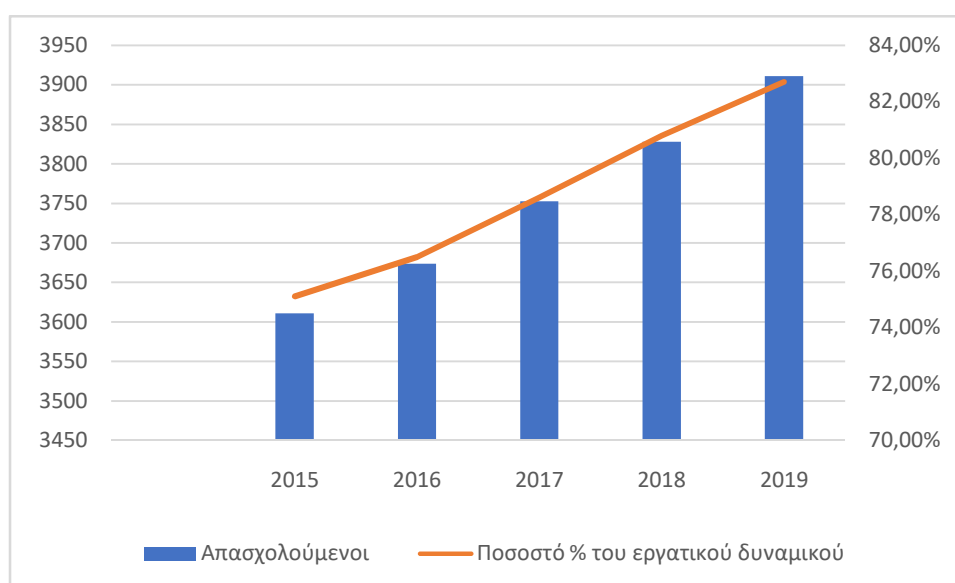
Ο πίνακας που δίνεται στην συνέχεια, περιλαμβάνει στοιχεία για την ανεργία και την απασχόληση στην Ελλάδα κατά τα έτη 2015-2019.

Πίνακας 2.8 Ανεργία- απασχόληση στην Ελλάδα, 2015-2019 (σε χιλιάδες)

Έτος	Ποσοστό % του			Ποσοστό % του εργατικού δυναμικού
	Απασχολούμενοι	εργατικού δυναμικού	Άνεργοι	
2015	3.610,7	75,1%	1.197,0	24,9%
2016	3.673,6	76,5%	1.130,9	23,5%
2017	3.752,7	78,6%	1.027,1	21,5%
2018	3.828,0	80,8%	907,1	19,3%
2019	3.911,0	82,7%	818,9	17,3%

Πηγή: IOBE, 2021.

Το γράφημα που δίνεται παρακάτω αφορά την απασχόληση.

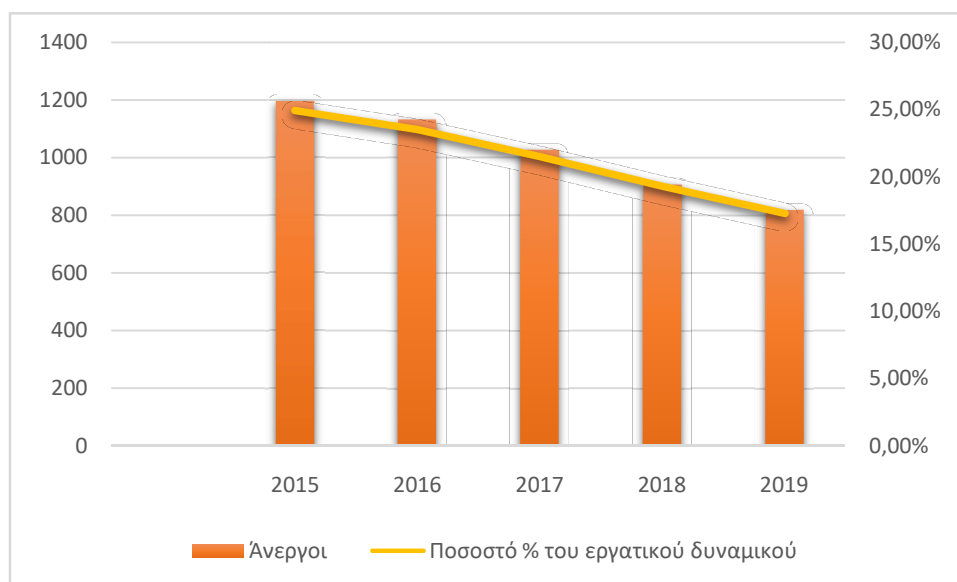

Πηγή: Ίδια επεξεργασία.

Γράφημα 2.3 Η απασχόληση στην Ελλάδα, 2015-2019

Από το 2015, που υπήρξε μια ιδιαίτερα δυσμενής χρονιά για την Ελλάδα, η απασχόληση αυξανόταν συνεχώς και το 2019 είχε ξεπεράσει το 82%, ενώ μια πενταετία νωρίτερα ήταν στο 75%.

Δίνεται και το αντίστοιχο γράφημα για την ανεργία.

Πηγή: Ίδια επεξεργασία.

Γράφημα 2.4 Η ανεργία στην Ελλάδα, 2015-2019

Εφόσον η απασχόληση αυξήθηκε, η ανεργία μειώθηκε. Συγκεκριμένα, ενώ το 2015 οι άνεργοι αποτελούσαν το 25% του συνόλου του εργατικού δυναμικού, το ποσοστό αυτό το 2019 υπολογιζόταν στο 17% περίπου.

Όσες πληροφορίες παρασχέθηκαν μέχρι το σημείο αυτό, θεωρείται ότι αποτύπωσαν σαφώς την κατάσταση στα βασικά οικονομικά μεγέθη της Ελλάδας, πριν την εκδήλωση της πανδημίας. Στο επόμενο κεφάλαιο, εντοπίζεται ο καταλυτικός ρόλος του φαινομένου αυτού στις ελληνικές επιχειρήσεις.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3. Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΗΣ ΠΑΝΔΗΜΙΑΣ ΣΤΙΣ ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΙΣ

Ο επιχειρηματικός κόσμος, διεθνώς, υπέστη ένα σοκ λόγω της πανδημίας από το οποίο δεν έχει εξέλθει ακόμα πλήρως. Χωρίς αμφιβολία, η αναταραχή αυτή επηρέασε και τις ελληνικές επιχειρήσεις οι οποίες ήδη είχαν αντιμετωπίσει μια χρόνια και βαθιά ύφεση. Στις ενότητες που ακολουθούν, εντοπίζεται η επιρροή της πανδημίας στις βασικές οικονομικές δραστηριότητες της Ελλάδας, όπως ο τουρισμός και η εστίαση, καθώς και η διαμόρφωση των νέων εργασιακών σχέσεων. Ιδιαίτερη αναφορά γίνεται και στον ψηφιακό μετασχηματισμό που, ουσιαστικά, επέβαλε η πανδημία.

3.1 Επίδραση στην βιομηχανία

Όπως είναι αναμενόμενο, η πανδημία δεν επέδρασε με τον ίδιο τρόπο σε όλες τις οικονομίες του κόσμου. Κι αυτό, διότι κάθε οικονομία έχει διαφορετικά εγγενή χαρακτηριστικά. Τα βασικά αυτά χαρακτηριστικά αναφορικά με την ελληνική οικονομία αποτελούν το σημαντικό ποσοστό των μικρών επιχειρήσεων, το μικρό ποσοστό του εργατικού δυναμικού που μπορεί να εργασθεί με τη χρήση ηλεκτρονικών μέσων και το υψηλό ποσοστό της συνεισφοράς στο Α.Ε.Π. του τομέα των υπηρεσιών. Ως εκ τούτου, η Ελλάδα δέχτηκε εντονότερες πιέσεις, σε σχέση με άλλες ευρωπαϊκές χώρες, επειδή είναι, κυρίως, οικονομία υπηρεσιών, οι περισσότερες των οποίων συναρτώνται άμεσα με τη διεθνή ζήτηση και επικεντρώνονται στον τουρισμό. Η παραγωγή εμπορεύσιμων προϊόντων, επιπρόσθετα, είναι ισχνή και έχει αποδυναμωθεί ακόμα περισσότερο εξαιτίας της αποεπένδυσης κατά το διάστημα της οικονομικής κρίσης, της υπερφορολόγησης και γενικά λόγω των εμποδίων που συναντά η βιομηχανία στην Ελλάδα (Οικονομικό Επιμελητήριο της Ελλάδος, 2020).

Η επίδραση ενός γεγονότος στο οικονομικό κλίμα μιας χώρας, μπορεί να γίνει καλύτερα αντιληπτό με την παράθεση αντιπροσωπευτικών στοιχείων δεικτών.

Στον πίνακα που δίνεται στην συνέχεια, αναφέρονται οι τιμές του δείκτη επιχειρηματικών προσδοκιών στην Ελλάδα από το 2019 έως και το τρίτο τρίμηνο του

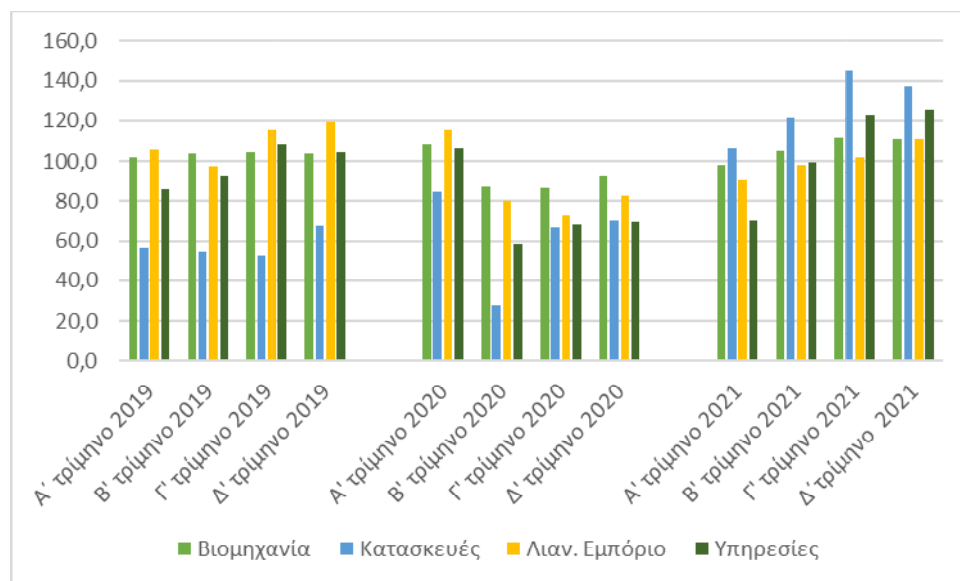
2020, αναφορικά με την βιομηχανία, τις κατασκευές, το λιανικό εμπόριο και τις υπηρεσίες.

Πίνακας 3.1 Δείκτης επιχειρηματικών προσδοκιών, Ελλάδα, 2019-2021

Έτος	Βιομηχανία	Κατασκευές	Λιαν. Εμπόριο	Υπηρεσίες
Α' τρίμηνο 2019	101,8	56,7	105,8	85,7
Β' τρίμηνο 2019	103,8	54,8	97,8	92,6
Γ' τρίμηνο 2019	104,8	52,7	115,5	108,2
Δ' τρίμηνο 2019	104,1	68,1	119,1	104,4
Α' τρίμηνο 2020	108,6	84,9	115,1	106,5
Β' τρίμηνο 2020	87,6	28,1	80,3	58,6
Γ' τρίμηνο 2020	86,7	67,0	73,5	68,8
Δ' τρίμηνο 2020	92,6	70,7	83,0	70,0
Α' τρίμηνο 2021	98,2	106,2	90,2	70,9
Β' τρίμηνο 2021	105,0	121,9	97,9	99,3
Γ' τρίμηνο 2021	111,3	144,7	102,0	123,4

Πηγή: IOBE, 2022β.

Ακολουθεί και το αντίστοιχο γράφημα.

Πηγή: Ίδια επεξεργασία.

Γράφημα 3.1 Δείκτης επιχειρηματικών προσδοκιών, Ελλάδα, 2019-2021

Μέχρι το τέλος του 2019, οι δείκτες για τους 4 αναφερόμενους κλάδους της ελληνικής οικονομίας ακολουθούσαν ανοδική πορεία, πλην των υπηρεσιών όπου εντοπίζεται μια μικρή υποχώρηση. Η αρνητική επίδραση, όμως, της πανδημίας από τις αρχές του 2020 είναι ξεκάθαρη καθώς ο δείκτης σε όλους τους τομείς δραστηριότητας μειώθηκε κάθετα. Οι κατασκευές και οι υπηρεσίες αντιμετώπισαν την μεγαλύτερη μείωση.

Στον πίνακα που δίνεται στην συνέχεια αναφέρονται μερικοί βασικοί δείκτες για την ελληνική βιομηχανία για τα έτη 2019-2021.

Πίνακας 3.2 Δείκτες ελληνικής βιομηχανίας, 2019-2021

	2019	2020	2021
Δείκτης κύκλου εργασιών στην βιομηχανία	-0,5	-11,9	25,6
Ενέργεια	-7,7	-34,9	52,5
Ενδιάμεσα αγαθά	0,0	-1,3	24,8
Κεφαλαιουχικά αγαθά	5,6	-1,3	19,1
Διαρκή καταναλωτικά αγαθά	-0,4	-8,9	21,1
Μη διαρκή καταναλωτικά αγαθά	5,2	-2,4	11,7
Δείκτης κύκλου εργασιών στην βιομηχανία, εγχώρια αγορά	0,9	-11,7	18,7
Δείκτης κύκλου εργασιών στην βιομηχανία, εξωτερική αγορά	-3,1	-12,2	38,2
Χώρες Ευρωζώνης	0,8	-6,3	30,4
Χώρες εκτός Ευρωζώνης	-5,0	-15,4	42,8
Δείκτης βιομηχανικής παραγωγής (όγκος)	-0,7	-2,0	9,9
Ενέργεια	-6,1	-4,4	12,0
Ενδιάμεσα αγαθά	-0,7	-0,8	7,7
Κεφαλαιουχικά αγαθά	6,0	-0,2	12,3
Διαρκή καταναλωτικά αγαθά	1,7	-9,9	16,7
Μη διαρκή καταναλωτικά αγαθά	4,3	-0,6	8,5

Πηγή: Ελληνική Στατιστική Αρχή, 2022β.

Το 2020 υπήρξε μια ιδιαίτερα δυσμενής χρονιά, καθώς όλοι οι αναφερόμενοι δείκτες κινήθηκαν αρνητικά και ιδιαίτερα όσον αφορά την περίπτωση της ενέργειας που συσχετίζεται άμεσα με την κάμψη της οικονομικής δραστηριότητάς στο σύνολό της. Εντούτοις, το 2021 διαπιστώνεται σημαντική ανάκαμψη.

Καθώς η βιομηχανία σε μια χώρα είναι άμεσα συνδεδεμένη με τις επενδύσεις και το διεθνές εμπόριο, παρουσιάζει ενδιαφέρον να μελετηθούν και τα σχετικά μεγέθη στην Ελλάδα κατά το ξέσπασμα της πανδημίας. Στον πίνακα που ακολουθεί, αναφέρονται στοιχεία, ανά τρίμηνο και σε επίπεδο έτους, σε σχέση με τις επενδύσεις, τις εξαγωγές και τις εισαγωγές στην Ελλάδα από το 2019 μέχρι και το τρίτο τρίμηνο του 2021.

Πίνακας 3.3 Επενδύσεις, εξαγωγές- εισαγωγές, Ελλάδα, 2019-2021

Έτος	Επενδύσεις		Εξαγωγές		Εισαγωγές	
	Εκατ. €	Ετήσια μεταβολή	Εκατ. €	Ετήσια μεταβολή	Εκατ. €	Ετήσια μεταβολή
Α' τρίμηνο 2019	6.225	14,9%	1.697	5,7%	1.781	7,8%
Β' τρίμηνο 2019	5.325	-12,4%	1.745	3,9%	1.767	2,6%
Γ' τρίμηνο 2019	5.006	-8,0%	1.790	7,7%	1.781	1,1%
Δ' τρίμηνο 2019	6.015	-5,6%	1.750	1,3%	1.805	1,3%
2019	22.570	-3,1%	6.983	4,6%	7.137	3,1%
Α' τρίμηνο 2020	6.575	5,6%	1.706	0,5%	1.788	0,4%
Β' τρίμηνο 2020	5.653	6,2%	1.222	-30,0%	1.511	-14,5%
Γ' τρίμηνο 2020	7.121	42,2%	1.169	-34,7%	1.648	-7,4%
Δ' τρίμηνο 2020	5.582	-7,2%	1.562	-10,7%	1.627	-9,9%
2020	24.931	10,5%	5.660	-18,9%	6.575	-7,9%
Α' τρίμηνο 2021	6.405	-2,6%	1.692	-0,8%	1.726	-3,4%
Β' τρίμηνο 2021	7.426	31,4%	1.543	26,3%	1.869	23,7%
Γ' τρίμηνο 2021	6.762	-5,0%	1.737	48,6%	2.006	21,7%

Πηγή: IOBE, 2022.

Όπως καταδεικνύεται, οι επενδύσεις στην χώρα δεν δέχθηκαν πιέσεις από την πανδημία, καθώς σε επίπεδο έτους το 2020 ενισχύθηκαν συνολικά κατά 10,5%. Από την άλλη, οι εξαγωγές υπέστησαν σημαντικά μείωση, ενώ μείωση εντοπίζεται και σε επίπεδο εισαγωγών. Αυτό, βέβαια, είναι εύλογο, εφόσον οι περιορισμοί στις μετακινήσεις που εφαρμόστηκαν κατά την εμφάνιση της πανδημίας, περιόρισαν

σημαντικά και τις εμπορικές μεταφορές. Από το δεύτερο τρίμηνο του 2021, όπου άρχισε και η άρση στα μέτρα της κινητικότητας, οι εξαγωγές και οι εισαγωγές στην χώρα άρχισαν να ανακάμπτουν.

Αξίζει να αναφερθεί ότι ένας από τους κλάδους που, τελικά, ενισχύθηκε από την πανδημία ήταν αυτός της μεταποίησης. Φαίνεται ότι κάποιες βιομηχανικές επιχειρήσεις στην μεταποίηση μπόρεσαν να προσαρμοστούν άμεσα στις συνθήκες που επέβαλλε η πανδημία, αλλάζοντας το μείγμα των προϊόντων τους, ενώ άλλες κέρδισαν και νέες αγορές στη διεθνή σκηνή. Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι ο κύκλος εργασιών στην μεταποίηση το 2021 ήταν υψηλότερος όχι μόνο σε σχέση με το 2020, αλλά και με το 2019 όπου δεν είχε ακόμα εκδηλωθεί η πανδημία. Συγκεκριμένα, ο κύκλος εργασιών στην μεταποίηση το 2019 ανερχόταν σε 63,7 δισεκατομμύρια, το 2020 σε 56,51 δισεκατομμύρια και το 2021 σε 71,66 δισεκατομμύρια ευρώ. Όσον αφορά τα προϊόντα στο οποία επιτεύχθηκαν μεγαλύτερες πωλήσεις αυτά αφορούσαν τα φαρμακευτικά προϊόντα, οι εξαγωγές αλουμινίου και τα τρόφιμα (Μανιφάβα, 2022).

3.2 Επίδραση στον τουρισμό

Η τουριστική συμπεριφορά και οι σχετικές επιλογές επηρεάστηκαν από ψυχολογικούς και οικονομικούς παράγοντες, μετά το πρώτο lockdown την Άνοιξη του 2020. Ψυχολογικοί παράγοντες, που σχετίζονταν με τον φόβο της μόλυνσης, εφόσον δεν υπήρχε ακόμα εμβόλιο ή κάποια θεραπεία, επηρέασαν την προθυμία για μετακινήσεις, αλλά και τις συνθήκες και τις προτιμήσεις για τον προορισμό των διακοπών. Οι οικονομικοί παράγοντες, από την άλλη, συνδέθηκαν με τη μείωση του εισοδήματος των νοικοκυριών, ως συνέπεια της ανεργίας ή της μείωσης των ωρών εργασίας (Marques - Santos et al., 2020).

Σύμφωνα με τους Lukonιά & Stojkonιά (2020), οι βασικότερες αλλαγές που προέκυψαν στον κλάδο του τουρισμού, λόγω της πανδημίας, συνοψίζονται στα παρακάτω:

1. Τα άτομα τείνουν να επιλέγουν κοντινότερους προορισμούς, λόγω του φόβου της νόσησης κατά τις μεγάλες μετακινήσεις. Αυτό μπορεί να έχει θετικό αποτέλεσμα στην τοπική τουριστική ανάπτυξη.
2. Οι τιμές για τις διεθνείς μετακινήσεις τείνουν να αυξάνουν, λόγω της μειωμένης ζήτησης.
3. Η διάρκεια των ημερών των κρουαζιέρων, όπως και ο αριθμός των επιβατών στα πλοία, καταδεικνύουν τάση μείωσης, τουλάχιστον για το άμεσο μέλλον.
4. Τα ξενοδοχεία υπόκεινται σε αναδιαμόρφωση και σε κοστοβόρες επενδύσεις σε τεχνολογίες που μειώνουν την προσωπική επαφή και διασφαλίζουν την ατομική υγιεινή.

Σύμφωνα με τους Abbasetal. (2021), χρειάζεται ριζική μεταβολή σε όλο το μοντέλο της λειτουργίας των τουριστικών μονάδων και της σχετικής έρευνας, ώστε ο κλάδος να επανέλθει στην πρότερη κανονικότητα. Ο ηλεκτρονικός τουρισμός μπορεί να αλλάξει το μέλλον της ταξιδιωτικής και τουριστικής βιομηχανίας. Η πανδημία μπορεί να λειτουργήσει ως μετασχηματιστική δύναμη για την αναμόρφωση και τον επανασχεδιασμό των ερευνητικών μεθόδων που θα βασίζονται σε νέα σκέψη για την τουριστική ανάπτυξη και έρευνα.

Η ελληνική τουριστική βιομηχανία γνώρισε συνεχή ανάπτυξη την τελευταία δεκαετία, με τις αφίξεις τουριστών να ξεπερνούν τα 30 εκατομμύρια το 2018 και να ακολουθούν την ίδια ανοδική τάση και το 2019. Ωστόσο, η κατάσταση το 2020 υπήρξε δραματικά διαφορετική. Η τουριστική βιομηχανία αντιμετώπισε μια άνευ προηγουμένου πρόκληση από την πανδημία που καθήλωσε τις μετακινήσεις, ανέστειλε την λειτουργία των ξενοδοχείων και ακύρωσε τα σχέδια των διακοπών εκατομμυρίων ανθρώπων (Paraschi, 2020).

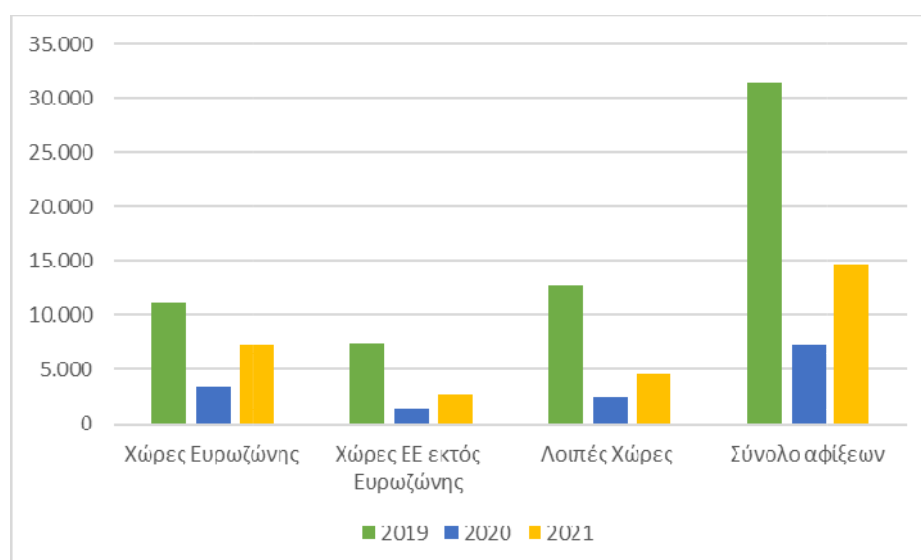
Χώρες όπως η Ελλάδα που βασίζουν την οικονομία τους σε μεγάλο βαθμό στον τουρισμό, υπέστησαν σημαντικό πλήγμα από την πανδημία. Αυτό είναι άμεσα εμφανές από τον αριθμό των αφίξεων. Στον παρακάτω πίνακα αναφέρονται τα στοιχεία για τις αφίξεις στην Ελλάδα, πλην της κρουαζιέρας, κατά τα έτη 2019-2021.

Πίνακας 3.4 Αφίξεις τουριστών, Ελλάδα, 2019-2021 (σε χιλιάδες)

Χώρες προέλευσης	2019	2020	2021
Χώρες Ευρωζώνης	11.071	3.447	7.360
Χώρες ΕΕ εκτός Ευρωζώνης	7.482	1.442	2.763
Λοιπές Χώρες	12.795	2.485	4.582
Σύνολο αφίξεων	31.348	7.374	14.705

Πηγή: ΙΝΣΕΤΕ, 2022.

Ακολουθεί και το σχετικό γράφημα.

Πηγή: Ίδια επεξεργασία.

Γράφημα 3.2 Αφίξεις τουριστών, Ελλάδα, 2019-2021 (σε χιλιάδες)

Αν και το 2021 οι εισερχόμενοι τουρίστες στην χώρα ήταν διπλάσιοι σε σχέση με το 2020, ήταν λιγότεροι κατά πάνω από 50% σε σχέση με το 2019.

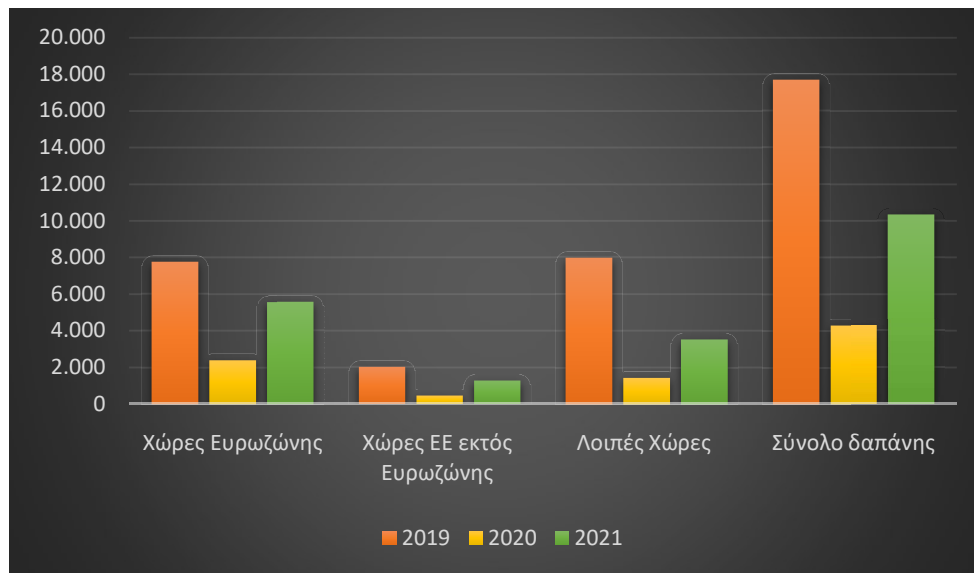
Αναπόφευκτα, μειώθηκαν και οι δαπάνες των τουριστών στην εσωτερική οικονομία, όπως αποδίδεται και στον πιο κάτω πίνακα. Και σε αυτήν την περίπτωση δεν περιλαμβάνονται τα έσοδα από την κρουαζιέρα.

Πίνακας 3.5 Δαπάνες τουριστών, Ελλάδα, 2019-2021 (σε εκατ. €)

Χώρες προέλευσης	2019	2020	2021
Χώρες Ευρωζώνης	7.732	2.405	5.536
Χώρες ΕΕ εκτός Ευρωζώνης	1.999	453	1.261
Λοιπές Χώρες	7.949	1.452	3.531
Σύνολο Δαπάνης	17.680	4.310	10.328

Πηγή: *INΣΕΤΕ*, 2022.

Τα παραπάνω στοιχεία αποτυπώνονται και στο παρακάτω γράφημα.

Πηγή: *Ίδια επεξεργασία.*

Γράφημα 3.3 Δαπάνες τουριστών, Ελλάδα, 2019-2021 (σε εκατ. €)

Ενώ οι δαπάνες των τουριστών στην Ελλάδα είχαν ξεπεράσει τα 17,5 δις ευρώ, το 2020 το ποσό αυτό ανήλθε σε μόλις 4,3 δις, ενώ το 2021 αυξήθηκαν σε 10,3 δις ευρώ. Στον πίνακα που δίνεται στην συνέχεια, επιπρόσθετα, αποτυπώνεται, ανά τρίμηνο, ο δείκτης κύκλου εργασιών των επιχειρήσεων παροχής καταλύματος στην Ελλάδα, για τα έτη 2019-2021.

**Πίνακας 3.6 Δείκτης κύκλου εργασιών επιχειρήσεων παροχής καταλύματος,
Ελλάδα, 2019-2021**

Έτος	Τρίμηνο	Δείκτης Κλάδου	Ετήσια μεταβολή (%)	Τριμηνιαία μεταβολή (%)
2019	Α'	21,3	-45,4	-66,9
	Β'	155,7	-1,3	631,0
	Γ'	330,6	4,0	112,3
	Δ'	65,2	1,2	-80,3
	<i>Μέσος ετήσιος</i>	143,2	-1,1	
2020	Α'	16,6	-21,9	-74,5
	Β'	4,7	-97,0	-71,6
	Γ'	82,2	-75,1	1641,5
	Δ'	22,3	-65,8	-72,9
	<i>Μέσος ετήσιος</i>	31,5	-78,0	
2021	Α'	6,2	-62,7	-72,2
	Β'	40,7	766,0	556,5
	Γ'	260,7	217,2	540,5
	Δ'	55,5	148,9	-78,7
	<i>Μέσος ετήσιος</i>	90,8	188,6	

Πηγή: Ελληνική Στατιστική Αρχή, 2022γ.

Ο δείκτης το 2020 υπέστη σημαντική καθίζηση, σε όλα τα τρίμηνα και άρα και σε επίπεδο έτους. Το 2021 παρατηρείται μια σημαντική ανάκαμψη, αλλά ακόμα δεν είχαν επιτευχθεί τα προ της πανδημίας επίπεδα.

Οι θέσεις εργασίας στον τουρισμό, ιδιαίτερα στις επιχειρήσεις καταλυμάτων και υπηρεσιών εστίασης έντασης εργασίας τέθηκαν σε κίνδυνο, ενώ οι μικρές επιχειρήσεις, με έως 49 εργαζόμενους, που αντιπροσωπεύουν την πλειοψηφία, αποδείχθηκαν ιδιαίτερα ευάλωτες. Διευκρινίζεται ότι οι μικρές επιχειρήσεις επωμίζονται το 98% του συνόλου των επιχειρήσεων στον τομέα παροχής καταλύματος και το 99,2% στον τομέα των υπηρεσιών εστίασης αντίστοιχα, ενώ, όσον αφορά την απασχόληση, πάνω από το ήμισυ των ατόμων που απασχολούνται

στον κλάδο των καταλυμάτων- 52%- και το 87,2% των εργαζομένων στον τομέα των υπηρεσιών τροφίμων εργάζεται σε μικρές επιχειρήσεις. Παρά τα μέτρα που εισήγαγε η κυβέρνηση για την προστασία των θέσεων εργασίας, ο αριθμός των απασχολούμενων στις επιχειρήσεις αυτές μειώθηκε κατά περίπου 10% το 2020. Το 2021, όμως, ο εκπληκτικά υψηλός αριθμός ταξιδιωτών που επισκέφθηκαν την Ελλάδα το καλοκαίρι συνέβαλε σημαντικά στην ισχυρή ανάκαμψη στο Α.Ε.Π. Η εξέλιξη αυτή ήταν ανάλογη με αυτήν κατά την οικονομική κρίση του 2008, όταν ο τουρισμός χρησίμευσε ως διέξοδος για την ελληνική. Με βάση αυτήν την εισροή επισκεπτών, το Α.Ε.Π. της Ελλάδας αντιστάθμισε σχεδόν όλες τις ζημιές που υπέστη κατά το πρώτο έτος της πανδημίας (Adamopoulouetal., 2022).

3.3 Η περίπτωση της εστίασης

Η εστίαση υπήρξε, επίσης, ένας από τους κλάδους που επλήγησαν από την πανδημία όχι μόνο στην Ελλάδα, αλλά και διεθνώς.

Ο πίνακας που δίνεται στην συνέχεια, αναφέρεται στον δείκτη κύκλου εργασιών στην εστίαση στην Ελλάδα, κατά το διάστημα 2019-2021.

Πίνακας 3.7 Δείκτης κύκλου εργασιών επιχειρήσεων εστίασης, Ελλάδα, 2019-2021

Έτος	Τρίμηνο	Δείκτης Κλάδου	Ετήσια μεταβολή (%)	Τριμηνιαία μεταβολή (%)
2019	A'	62,6	-10,8	-17,7
	B'	95,7	5,7	52,9
	Γ'	146,3	10,9	52,9
	Δ'	82,0	7,8	-44,0
	<i>Μέσος ετήσιος</i>	96,7	4,9	
2020	A'	61,3	-2,0	-25,2
	B'	33,5	-65,0	-45,5
	Γ'	90,9	-37,9	171,6
	Δ'	39,7	-51,6	-56,3
	<i>Μέσος ετήσιος</i>	56,4	-41,7	
2021	A'	25,3	-58,7	-36,3
	B'	58,0	73,1	129,2
	Γ'	129,6	42,6	123,4
	Δ'	73,8	85,9	-43,1
	<i>Μέσος ετήσιος</i>	71,7	27,2	

Πηγή: Ελληνική Στατιστική Αρχή, 2022γ.

Η πτώση του δείκτη αυτού, σε σχέση με τον αντίστοιχο στον κλάδο των καταλυμάτων, δεν ήταν το ίδιο έντονη, καθώς μέσω της εστίασης πωλούνται και είδη πρώτης ανάγκης και οι επιχειρήσεις αυτές δεν ανέστειλαν την λειτουργία τους στην έκταση που το έπραξαν οι επιχειρήσεις παροχής καταλύματος. Εντούτοις, ο κλάδος υπέστη απώλειες οι οποίες ανακόπηκαν το 2021.

Η έρευνα των Αγγελάκη και Θανόπουλου (2022), με την συμμετοχή 206 πολύ μικρών και μικρών επιχειρήσεων, ανέδειξε κάποια βασικά συμπεράσματα αναφορικά με την επίδραση της πανδημίας στον κλάδο της εστίασης στην Ελλάδα. Αναλυτικότερα, μεταξύ άλλων, εντοπίστηκε ότι:

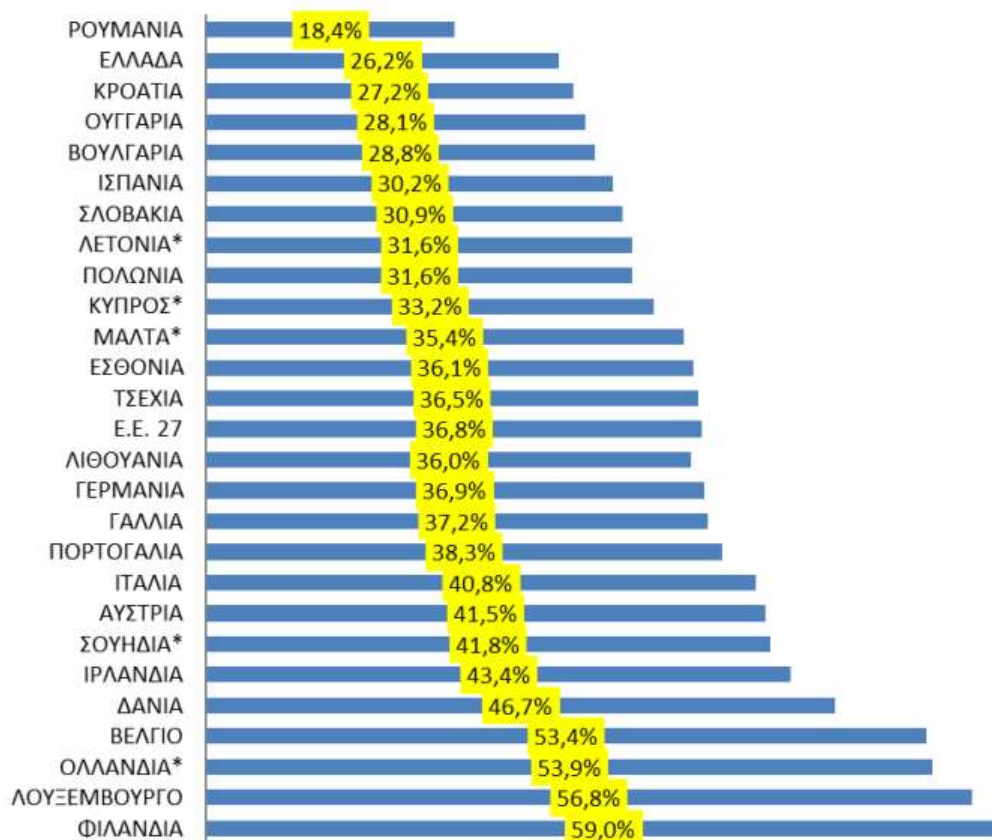
- Περισσότερες από 6 στις 10 επιχειρήσεις, που συμμετείχαν στην έρευνα, έκλεισαν το 2021 με ζημιές.
- 8 στις 10 επιχειρήσεις έχουν καθυστερημένες οφειλές προς το δημόσιο ή τους ιδιώτες, ενώ το 83,2% των επιχειρήσεων αυτών δημιούργησε τις οφειλές του κατά τη διάρκεια της πανδημίας.
- Το 51,5% των επιχειρήσεων εστίασης πραγματοποίησε κάποιου είδους επένδυση κατά τη διάρκεια της πανδημίας.
- Μεσοσταθμικά, η αύξηση των τιμών πώλησης αγαθών/υπηρεσιών ανήλθε στο 10,7%.
- Το αυξημένο κόστος λειτουργίας, η έλλειψη ρευστότητας και η μείωση της ζήτησης φαίνεται ότι έχουν οδηγήσει την συντριπτική πλειονότητα των μικρών και πολύ μικρών επιχειρήσεων του κλάδου της εστίασης σε αδυναμία εξυπηρέτησης των υποχρεώσεων τους.
- Περίπου 4 στις 10 επιχειρήσεις, από όσες έλαβαν μέρος στην έρευνα, συμμετέχουν σε κάποια ψηφιακή πλατφόρμα.

3.4 Επίδραση στις εργασιακές σχέσεις

Ο αντίκτυπος της πανδημίας στις αγορές εργασίας είναι εκτεταμένος, επηρεάζοντας τους περισσότερους ανθρώπους σε διάφορους βαθμούς. Για πολλούς εργαζόμενους, η εισαγωγή μέτρων φυσικής απόστασης, τα lockdown και σχετικοί περιορισμοί για την ισοπέδωση της καμπύλης των λοιμώξεων είχαν τρομερές συνέπειες, όπως άδειες αβέβαιης διάρκειας, μειωμένες ώρες εργασίας και μισθούς, απολύσεις και απώλεια εργασίας, καθώς και το κλείσιμο επιχειρήσεων. Ωστόσο, για ένα σημαντικό τμήμα του ενεργού πληθυσμού, η πανδημία οδήγησε σε ξαφνική αύξηση του φόρτου εργασίας, καθώς και σε σημαντικές αλλαγές στις ρυθμίσεις και τις συνθήκες εργασίας, όπως η τηλεργασία. Καθώς τέθηκαν σε ισχύ τα μέτρα περιορισμού ή παραμονής στο σπίτι, ένα μεγάλο μέρος του εργατικού δυναμικού έλαβε οδηγίες να εργάζεται εξ αποστάσεως, εφόσον το επέτρεπε η φύση της εργασίας του (International Labour Organization, 2020).

Η πρώτη καινοτομία που εφαρμόστηκε όσον αφορά τις εργασιακές σχέσεις ήταν η τηλεργασία. Στο γράφημα που δίνεται στην συνέχεια, αναφέρονται τα ποσοστά των

εργαζομένων στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης που εντάχθηκαν σε καθεστώς τηλεργασίας λόγω της πανδημίας.

Πηγή: Εθνικό Ινστιτούτο Εργασίας και Ανθρώπινου Δυναμικού, 2020.

Γράφημα 3.4 Ποσοστά των εργαζομένων στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης που εντάχθηκαν σε καθεστώς τηλεργασίας λόγω της πανδημίας

Η Ελλάδα κατείχε μια από τις χαμηλότερες θέσεις στην κατάταξη με μόνο την Ρουμανία να υστερεί. Αντίθετα, στην Φιλανδία, το ποσοστό των εργαζομένων που τέθηκαν σε καθεστώς τηλεργασίας προσέγγισε το 60%.

Ένα ακόμα βασικό ζήτημα που αναδείχθηκε κατά την πανδημία ήταν η μεταβολή των όρων εργασίας για τους εργαζομένους. Διαπιστώθηκε, δηλαδή, μια ανακατανομή όσων εργάστηκαν με πλήρη ή μερική απασχόληση κατά την διάρκεια της πανδημίας.

Στον πιο κάτω πίνακα, αναφέρονται οι μετατροπές των ιδιωτικών συμβάσεων εργασίας κατά το πρώτο διάστημα της πανδημίας, Μάρτιος- Απρίλιος 2020, σε σχέση με το αντίστοιχο διάστημα του προηγούμενου έτους.

Πίνακας 3.8 Μετατροπές συμβάσεων εργασίας, Ελλάδα, Μάρτιος/Απρίλιος 2019-2020

	Μάρτιος 2020	Μάρτιος 2019	Απρίλιος 2020	Απρίλιος 2019
<i>Μετατροπές συμβάσεων εργασίας από πλήρη απασχόληση σε μερική απασχόληση</i>	3.449	2.516	2.920	2.607
<i>Μετατροπές συμβάσεων εργασίας από πλήρη απασχόληση σε εκ περιτροπής εργασία με συμφωνία εργοδότη-εργαζομένου</i>	2.810	532	4.206	528
<i>Μετατροπές συμβάσεων εργασίας από πλήρη απασχόληση σε εκ περιτροπής εργασία με μονομερή απόφαση εργοδότη</i>	1.731	292	1.371	69

Πηγή: Κυριακούλιας, 2020.

Τον Μάρτιο του 2019, οι μετατροπές των συμβάσεων από πλήρη σε μερική απασχόληση ήταν 2.516. Έναν χρόνο αργότερα, ο αριθμός τους προσέγγιζε τις 3,5 χιλιάδες. Η αντίστοιχη απόκλιση για τον Απρίλιο ήταν μικρότερη ανάμεσα στο 2019 και το 2020. Τα στοιχεία για τις μετατροπές συμβάσεων εργασίας από πλήρη απασχόληση σε εκ περιτροπής εργασία με συμφωνία εργοδότη-εργαζομένου, καταδεικνύουν πολύ μεγαλύτερη διαφορά, τόσο για τον Μάρτιο όσο και για τον Απρίλιο του 2020 σε σχέση με τους αντίστοιχους μήνες του 2019. Μεγάλες αποκλίσεις εντοπίζονται και στην περίπτωση της μετατροπής συμβάσεων εργασίας από πλήρη απασχόληση σε εκ περιτροπής εργασία με μονομερή απόφαση εργοδότη.

Επίσης, στον πιο κάτω πίνακα δίνεται για την τριετία 2019-2021 η εξέλιξη των μορφών απασχόλησης στην Ελλάδα, καθώς και το ποσοστό της επισφαλούς απασχόλησης.

Πίνακας 3.9 Μορφές απασχόλησης, Ελλάδα, 2019-2021

Έτος	Πλήρης απασχόληση	Μερική απασχόληση	Εκ περιτροπής απασχόληση	Σύνολο απασχόλησης	Ποσοστό επισφαλούς απασχόλησης
2019	1.277.396	1.203.794	349.695	2.830.885	54,9%
2020	1.022.789	796.342	167.311	1.986.442	48,5%
2021	1.280.211	934.526	180.692	2.395.429	46,6%
Μεταβολή 2020-2021	257.422	138.184	13.381	408.987	-2,0%
Ποσοστιαία μεταβολή 2020-2021	25,2%	17,4%	8,0%	20,6%	-

Πηγή: INE ΓΣΕΕ, 2022.

Η κάμψη μεταξύ 2019 και 2020 είναι σαφής. Το 2021 διαπιστώνεται μια ανάκαμψη, κυρίως, σε σχέση με τις θέσεις πλήρους απασχόλησης. Αυτό, μάλλον, οφείλεται στα κρατικά προγράμματα απασχόλησης που διατέθηκαν, με επιδότηση των εργοδοτικών εισφορών για τους εργοδότες ώστε να τονωθεί ο τομέας της εργασίας.

Ένα ακόμα ζήτημα, όμως, που χρειάζεται να σχολιαστεί στο σημείο αυτό είναι το γεγονός ότι η πανδημία επέδρασε αρνητικά στις αμοιβές των εργαζομένων, όπως αποδίδεται και με βάση τα στοιχεία του παρακάτω πίνακα.

Πίνακας 3.10 Μεταβολή (%) αμοιβών μισθωτών, ανά κλάδο, Ελλάδα, 2018-2020

Τομέας	Αμοιβές ανά μισθωτό		
	2018	2019	2020
Σύνολο τομέων	1,8	1,0	0,0
Αγροτικός τομέας	4,2	6,6	-1,0
Βιομηχανία	4,9	1,5	-0,8
Μεταποίηση	3,7	3,3	-1,0
Κατασκευές	-5,9	-8,4	4,9
Εμπόριο, μεταφορές, τουρισμός	2,3	2,1	-1,8
Ενημέρωση και επικοινωνία	3,4	5,5	3,5
Χρηματοπιστωτικός τομέας	4,9	1,6	-0,1
Διαχείριση ακίνητης περιουσίας	3,7	8,4	4,2
Επαγγελματικές υπηρεσίες	2,5	6,8	1,5
Δημ. διοίκηση, εκπαίδευση, υγεία	-0,1	-0,5	0,3
Τέχνες και λουπές υπηρεσίες	2,4	-1,6	-6,3

Πηγή: Τράπεζα της Ελλάδος, 2021.

Όπως καταδεικνύεται από τα δεδομένα του πίνακα, το 2020 υπήρξε ένα δυσχερές έτος για τις αμοιβές σχεδόν όλων των μισθωτών στην ελληνική παραγωγή. Η μεγαλύτερη μείωση αφορούσε στις τέχνες, ενώ είναι χαρακτηριστικό ότι οι αμοιβές στον κλάδο των κατασκευών ενώ παρουσίαζαν μείωση κατά τα προηγούμενα 2 έτη, το 2020 αυξήθηκαν κατά, περίπου, 5%.

«Οι ελληνικές επιχειρήσεις πρέπει να αξιοποιήσουν τις δυνατότητες τηλεργασίας και δικτυακών συναλλαγών για να στεριώσουν στις εξωτερικές αγορές ακόμα και όταν άλλες μορφές φυσικής πρόσβασης και συμμετοχής εκλείπουν προσωρινά, όπως τώρα. Τηλεδιασκέψεις υπηρεσιών, συμβούλια στο zoom και ιστο-σεμινάρια (webinars) ξεπήδησαν μαζικά κατά την διάρκεια της πανδημίας και κατάφεραν να αναπληρώσουν σημαντικό μέρος δραστηριότητας που διαφορετικά θα χανόταν. Ακολουθούν σύντομα οι εφαρμογές για τα επιχειρηματικά συνέδρια online και τις δικτυακές εκθέσεις. Η εξάπλωση πρέπει να συνεχιστεί και να γίνει μόνιμη ως εναλλακτική υπηρεσία, ακόμα και όταν όλα θα έχουν επιστρέψει στην κανονικότητα» (Οικονομικό Επιμελητήριο της Ελλάδος, 2020, σ.19).

3.5 Ο ψηφιακός μετασχηματισμός

Η πανδημία του COVID-19 έχει ανατρέψει τον κόσμο της εργασίας, εφόσον έχει δραματική επίδραση στις θέσεις εργασίας, τα μέσα διαβίωσης και την ευημερία των εργαζομένων και των οικογενειών τους και στις επιχειρήσεις σε όλο τον κόσμο, ιδιαίτερα των μικρομεσαίων. Ο COVID-19 επιτάχυνε, επίσης, ορισμένες τάσεις, ιδιαίτερα την ψηφιοποίηση και τη μετάβαση στην εξ αποστάσεως εργασία, σε ορισμένες περιπτώσεις προμηνύοντας ένα πολλά υποσχόμενο μέλλον μεγαλύτερης ευελιξίας και βιωσιμότητας. Αλλά, ταυτόχρονα, αυξήθηκαν και οι φόβοι σχετικά με τα μειονεκτήματα των επικείμενων επιπτώσεων των νέων τεχνολογιών στο μέλλον της εργασίας, καθώς οι νέες τεχνολογικές καινοτομίες που στηρίζουν την Τέταρτη Βιομηχανική Επανάσταση, όπως η τεχνολογία δικτύου, τα μεγάλα δεδομένα, η τρισδιάστατη εκτύπωση, η τεχνητή νοημοσύνη και η ρομποτική, μεταμορφώνουν την φύση της εργασίας ενώ αυξάνεται και ο κίνδυνος να βαθύνουν τα κενά και οι ανισότητες στην εργασία (United Nations, 2020).

Η πανδημία επιτάχυνε την χρήση τεχνολογίας αιχμής στον κόσμο της εργασίας και στην κοινωνία στο σύνολό της. Αυτό, σύμφωνα με την Πετμεζίδου (2021), θα έχει σημαντικές επιπτώσεις στην ισορροπία δυνάμεων στις εργασιακές σχέσεις, καθώς και στα συστήματα αμοιβών. Για παράδειγμα, συνακόλουθη της τηλεργασίας είναι η εφαρμογή συστημάτων ψηφιακής παρακολούθησης καθώς και ευέλικτης, ποιοτικής αξιολόγησης της απόδοσης των εργαζομένων. Αυτά τα στοιχεία, θα πλήξουν βασικές αρχές των συλλογικών διαπραγματεύσεων, ιδιαίτερα σε χώρες με υψηλή συνδικαλιστική συμμετοχή, όπως η Γερμανία. Επιπλέον, η εκτεταμένη τηλεργασία δημιουργεί νέα προβλήματα υγείας και ασφάλειας, όπως άγχος λόγω πιέσεων που σχετίζονται με τον έλεγχο της χρήσης χρόνου και τα ασαφή όρια μεταξύ εργασίας και προσωπικής ζωής, αλλά και μυοσκελετικές διαταραχές λόγω έλλειψης εργονομικού εξοπλισμού στο σπίτι.

Σε πρόσφατη έρευνα που έγινε στην Ελλάδα, εντοπίστηκαν οι στάσεις και οι αντιλήψεις τόσο των εργοδοτών όσο και των εργαζομένων έναντι της τηλεργασίας. Μεταξύ των ευρημάτων, περιλαμβάνονται (Αγγελόπουλος, 2022):

→ Στα διαστήματα όπου επιβλήθηκε lockdown αξιοποιήθηκε η τηλεργασία από το 19% των εργαζομένων.

- Τα υψηλότερα ποσοστά αποδοχής της τηλεργασίας καταγράφηκαν στους εργαζόμενους ηλικίας 25-34 ετών (51%) και σε όσους είχαν δοκιμάσει την απασχόληση από απόσταση (48%).
- Το 79% των εργοδοτών ήταν πρόθυμο για αλλαγές στο εργασιακό μοντέλο, ώστε να συνεχιστεί και μετά το τέλος της πανδημίας η εργασία από απόσταση. Εντούτοις, μόλις το 40% είχε αναφέρει αυτά τα σχέδια στους ίδιους τους εργαζόμενους.
- Το 35% των εργοδοτών εξέφρασε την επιθυμία όλοι οι υπάλληλοι, μετά τη λήξη της πανδημίας, να επιστρέψουν στους χώρους εργασίας τους.

Πρέπει, ακόμα, να αναφερθεί ότι η πανδημία αποτέλεσε και μια ευκαιρία για την προώθηση της ηλεκτρονικής διακυβέρνησης στην Ελλάδα. Η ηλεκτρονική διακυβέρνηση στην χώρα συνέβαλε αισθητά στην επανεκκίνηση της οικονομίας. Κι αυτό, διότι η χρήση των νέων τεχνολογικών εφαρμογών από φορείς του δημόσιου και του ιδιωτικού τομέα, συνεισέφερε στην υποστήριξη των μέτρων για τον περιορισμό της πανδημίας, στην ανταλλαγή πληροφοριών για την έρευνα αποτελεσματικής θεραπείας και εμβολίων, στην τηλεργασία, στη συνέχιση της παραγωγικής διαδικασίας, και στη διασφάλιση παροχής των δημόσιων υπηρεσιών (Σπινέλλης κ.α., 2021).

Οι εξελίξεις που αναφέρθηκαν προηγούμενα, ανάγκασαν την ελληνική κυβέρνηση να προβεί άμεσα στην εφαρμογή μέτρων για την τόνωση της οικονομίας και την ανάκαμψή της. Στο κεφάλαιο που ακολουθεί σχολιάζονται οι πρωτοβουλίες αυτές.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4. ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ ΤΩΝ ΣΥΝΕΠΕΙΩΝ ΤΗΣ ΠΑΝΔΗΜΙΑΣ

Οι κρίσιμες συνθήκες που προκάλεσε η πανδημία οδήγησαν στην άμεση παρέμβαση του κράτους για την στήριξη της οικονομίας, των επιχειρήσεων και των ιδιωτών. Στις ενότητες που ακολουθούν αναφέρονται τα βασικότερα σημεία παρέμβασης και συγκεκριμένα οι άμεσες ενισχύσεις από το κράτος προς τις επιχειρήσεις, αλλά και οι φορολογικές παρεμβάσεις στην Ελλάδα που στόχευσαν στην ελάφρυνση των βαρών που δημιούργησε η υγειονομική κρίση. Στα πλαίσια της πληρέστερης πληροφόρησης, επίσης, αναφέρονται αντίστοιχες πρωτοβουλίες και σε λοιπές χώρες της Ευρώπης.

4.1 Άμεσες ενισχύσεις από το κράτος

Όπως σχολιάζουν οι Κυριόπουλος κ.α. (2021), οι παρεμβάσεις της οικονομικής πολιτικής για την αντιρρόπηση της ύφεσης από την πανδημία αποτελούν ένα σύνθετο εγχείρημα και στα μέτρα αυτά πρέπει να συνυπολογίζονται οι ενδείξεις αναφορικά με την δυναμική αποτελεσματικότητά τους, όπως καταγράφονται στην διεθνή βιβλιογραφία και εκφράζονται από τις ατομικές προτιμήσεις και τις κοινωνικές αξίες.

Στην Ελλάδα, τα μέτρα που υιοθετήθηκαν για την ενίσχυση των επιχειρήσεων από την πλευρά του κράτους, μπορούν να επιμεριστούν σε δύο γενικές κατηγορίες, ως κάτωθι (ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ, 2021):

1. Μέτρα που αφορούσαν την ενίσχυση της ρευστότητας των επιχειρήσεων, όπως οι επιστρεπτές προκαταβολές, η μείωση ή απαλλαγή των υποχρεώσεων ενοικίου, η αναστολή των φορολογικών υποχρεώσεων, η τραπεζική δανειοδότηση με την εγγύηση του ελληνικού δημοσίου ή η επιδότηση δόσεων δανείου και η αναστολή πληρωμής επιταγών για 75 ημέρες.
2. Μέτρα για τη στήριξη της απασχόλησης, όπως η αναστολή συμβάσεων εργασίας, το πρόγραμμα ΣΥΝ-ΕΡΓΑΣΙΑ, τα προγράμματα του ΟΑΕΔ για τη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας και το πρόγραμμα δημιουργίας 100.000 νέων θέσεων εργασίας.

Άμεσα, τον Μάρτιο του 2020, η Ελληνική Βουλή αποφάσισε την αναθεώρηση του κρατικού προϋπολογισμού και αποφασίστηκε να περιληφθούν τα παρακάτω (Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή της Ελλάδος, 2020):

- Επιπρόσθετες άμεσες δημόσιες δαπάνες που αφορούσαν, κυρίως, τον τομέα υγείας, επιδοτήσεις για τη διατήρηση της απασχόλησης στις επιχειρήσεις των οποίων η λειτουργία τέθηκε σε αναστολή, επιχορήγηση της ασφάλισης των εργαζομένων σε πληττόμενες επιχειρήσεις, παροχή ρευστότητας μέσα από δημόσιες επενδύσεις, σε συνδυασμό με προβλέψεις για διαφυγόντα έσοδα.
- Αναθεώρηση των συγχρηματοδοτούμενων προγραμμάτων ΕΣΠΑ για να υλοποιηθούν δράσεις για τα νοικοκυριά και τις επιχειρήσεις που επλήγησαν από την κρίση.
- Αναστολή εξυπηρέτησης υποχρεώσεων επιχειρήσεων και εργαζομένων, με την παροχή δυνατότητας σε ομάδες που έχουν πληγεί να αναβάλλουν τις πληρωμές προς το δημόσιο συμπεριλαμβανομένων των φόρων, των εισφορών κοινωνικής ασφάλισης, των δημοτικών τελών κ.λπ.
- Κινητοποίηση υφιστάμενων και δημιουργία νέων χρηματοδοτικών εργαλείων ενίσχυσης της ρευστότητας, καθώς και άλλες προβλέψεις και εγγυήσεις ρευστότητας όπως εγγυήσεις εξαγωγής, βοήθεια για ρευστότητα, πιστωτικές γραμμές μέσω της Ελληνικής Αναπτυξιακής Τράπεζας ή ανάλογων περιφερειακών διεθνών χρηματοπιστωτικών οργανισμών (European Bank of Reconstruction and Development, Black Sea Trade and Development Bank).

Ένα από τα πρώτα μέτρα που υιοθετήθηκαν σε σχέση με τους εργαζομένους των επιχειρήσεων ήταν η αναστολή της εργασίας η οποία καλύφθηκε από το κράτος με την αποζημίωση ειδικού σκοπού.

Τον Απρίλιο του 2020, αποφασίστηκε για πρώτη φορά η λήψη αποζημίωσης, από το κράτος, για τους εργαζομένους και τους ελεύθερους επαγγελματίες οι οποίοι τέθηκαν σε αναστολή εργασίας. Ο πρώτος αυτός κύκλος αφορούσε στην καταβολή 800 ευρώ ανά άτομο και κάλυπταν την περίοδο από τα μέσα Μαρτίου έως και το τέλος του Απριλίου του 2020 (Ανεξάρτητη Αρχή Δημοσίων Εσόδων, 2020).

Έκτοτε, ακολούθησαν και οι άλλοι κύκλοι αιτήσεων για την λήψη αποζημίωσης ειδικού σκοπού λόγω αναστολής εργασίας, όπου οι εργαζόμενοι και οι ελεύθεροι

επαγγελματίες λάμβαναν- για κάθε μήνα αναστολής- το ποσό των 534 ευρώ (Ανταγωνιστικότητα, 2020).

Στον πίνακα που δίνεται στην συνέχεια, αναφέρεται ο αριθμός των εργαζομένων που τέθηκαν σε αναστολή λειτουργίας, μετά από δήλωση του εργοδότη, καθώς και το σύνολο της κρατικής χρηματοδότησης για τις αποζημιώσεις ειδικού σκοπού για το διάστημα Μάρτιος 2020- Φεβρουάριος 2021.

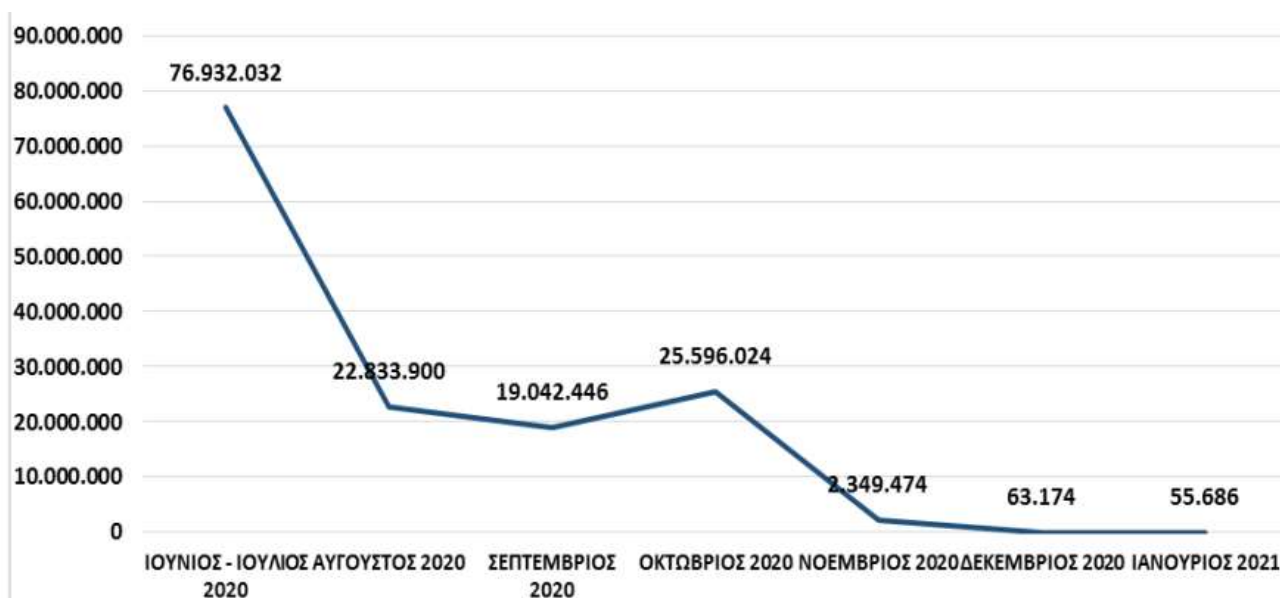
Πίνακας 4.1 Εργαζόμενοι σε αναστολή- σύνολο χρηματοδότησης αποζημιώσεων ειδικού σκοπού, Ελλάδα, Μάρτιος 2020-Φεβρουάριος 2021

Περίοδος	Αριθμός εργαζομένων σε αναστολή	Ύψος κρατικής αποζημίωσης ειδικού σκοπού
Μάρτιος- Απρίλιος 2020	992.443	750.439.200
Μάιος 2020	542.244	212.897.484
Ιούνιος 2020	134.275	58.963.566
Ιούλιος 2020	70.254	31.060.158
Αύγουστος 2020	101.372	50.440.980
Σεπτέμβριος 2020	120.471	59.589.078
Οκτώβριος 2020	134.829	59.797.566
Νοέμβριος 2020	738.156	449.755.855
Δεκέμβριος 2020	673.235	337.739.837
Ιανουάριος 2021	670.404	306.438.150
Φεβρουάριος 2021	532.208	254.949.863
		2.572.071.737

Πηγή: Εθνικό Ινστιτούτο Εργασίας και Ανθρώπινου Δυναμικού, 2021.

Τους δύο πρώτους μήνες, εντοπίζεται ο μεγαλύτερος αριθμός εργαζομένων που ανέστειλαν την εργασία τους. Αντίστοιχα και ο όγκος των αποζημιώσεων υπήρξε μεγαλύτερος. Συνολικά, οι αποζημιώσεις ξεπέρασαν τα 2,5 τρις ευρώ.

Καθώς ο τουρισμός αποτελεί τον πυλώνα της ελληνικής οικονομίας- εφόσον σε αυτόν εργάζεται μεγάλο μέρος του εργατικού δυναμικού- και επλήγη σοβαρά από την πανδημία κρίνεται σκόπιμο να παρασχεθούν, ενδεικτικά, στοιχεία για το ύψος των αποζημιώσεων που καταβλήθηκαν στον τομέα αυτό από το καλοκαίρι του 2020 έως και τον Ιανουάριο του 2021. Ακολουθεί το σχετικό γράφημα.

Πηγή: Εθνικό Ινστιτούτο Εργασίας και Ανθρώπινου Δυναμικού, 2021.

Γράφημα 4.1 Αποζημιώσεις ειδικού σκοπού στον τουρισμό, Ιούνιος 2020- Ιανουάριος 2021

Λαμβάνοντας υπόψη τα δεδομένα του προηγούμενου πίνακα, εντοπίζεται ότι οι αποζημιώσεις του αφορούσαν αποκλειστικά τον τουρισμό αποτελούσαν ένα σημαντικό ποσοστό επί του συνόλου.

Στα πλαίσια της υποστήριξης της απασχόλησης στις ελληνικές επιχειρήσεις αναπτύχθηκε το λεγόμενο πρόγραμμα ΣΥΝ-ΕΡΓΑΣΙΑ.

Βάσει του μηχανισμού ΣΥΝ- ΕΡΓΑΣΙΑ δόθηκε στήριξη, με τη μορφή οικονομικής ενίσχυσης βραχυχρόνιας εργασίας, στους εργαζόμενους επιχειρήσεων του ιδιωτικού τομέα με στόχο τη διατήρηση των θέσεων εργασίας πλήρους απασχόλησης. Οι εργοδότες έλαβαν το δικαίωμα να μειώσουν τον εβδομαδιαίο χρόνο εργασίας των

υπαλλήλων έως 50%, είτε για μέρος, είτε για το σύνολο των εργαζομένων τους, ανάλογα με τις λειτουργικές τους ανάγκες, για έναν ή περισσότερους μήνες εντός του χρονικού διαστήματος ισχύος του προγράμματος. Η μείωση, όμως, αυτή δεν επέφερε μετατροπή της σύμβασης εργασίας των εργαζομένων. Για τους εργαζομένους που εντάχθηκαν στον μηχανισμό αυτό, καταβλήθηκε οικονομική ενίσχυση βραχυχρόνιας εργασίας που ανερχόταν στο 60% επί των καθαρών αποδοχών τους που αντιστοιχούσαν στον χρόνο κατά τον οποίο δεν εργάζονταν. Τα ποσά αυτά καλύφθηκαν από τον κρατικό προϋπολογισμό (Εθνικό Ινστιτούτο Εργασίας και Ανθρώπινου Δυναμικού, 2021).

Σημειώνεται ότι η χρηματοδότηση του προγράμματος ΣΥΝ-ΕΡΓΑΣΙΑ έγινε με την υποστήριξη του ευρωπαϊκού προγράμματος SURE και στην πρώτη φάση του η Ελλάδα έλαβε το ποσό των 1,4 δις ευρώ (Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή της Ελλάδος, 2020).

Στον πίνακα που δίνεται στην συνέχεια αναφέρεται ο αριθμός των εργαζομένων που εντάχθηκαν στο πρόγραμμα ΣΥΝ-ΕΡΓΑΣΙΑ και οι αντίστοιχες κρατικές δαπάνες για το διάστημα Ιούνιος 2020- Ιανουάριος 2021.

Πίνακας 4.2 Εργαζόμενοι- κρατικές δαπάνες προγράμματος ΣΥΝ- ΕΡΓΑΣΙΑ, Ιούνιος 2020- Ιανουάριος 2021

Περίοδος	Αριθμός εργαζομένων που εντάχθηκαν στο πρόγραμμα	Ύψος κρατικής δαπάνης (€)
Ιούνιος 2020	29.845	4.100.143
Ιούλιος 2020	44.529	11.328.306
Αύγουστος 2020	39.316	10.430.979
Σεπτέμβριος 2020	42.459	10.945.192
Οκτώβριος 2020	41.144	10.818.467
Νοέμβριος 2020	27.466	6.087.787
Δεκέμβριος 2020	19.288	5.891.000
Ιανουάριος 2021	14.432	4.280.665
Σύνολο		63.882.539

Πηγή: Εθνικό Ινστιτούτο Εργασίας και Ανθρώπινου Δυναμικού, 2021.

Η συνολική δαπάνη ξεπέρασε τα 63 εκατομμύρια ευρώ, ενώ το διάστημα μεταξύ Ιουλίου 2020 και Οκτωβρίου 2020 εντάχθηκε στο πρόγραμμα ο μεγαλύτερος αριθμός εργαζομένων.

Στα πλαίσια της ενίσχυσης της ρευστότητας των ελληνικών επιχειρήσεων θεσπίστηκε η παροχή της επιστρεπτέας προκαταβολής η οποία αποτέλεσε ένα χρηματοδοτικό σχήμα με την μορφή φορολογικού δανεισμού/αναβολής φορολογικής υποχρέωσης. Η περίοδος αποπληρωμής ορίστηκε σε 5 έτη, με χαμηλό επιτόκιο και περίοδο χάριτος 1 έτους σε επιχειρήσεις που επλήγησαν από την πανδημία και που είχαν εξυπηρετούμενα δάνεια, με κριτήριο τη μείωση του τζίρου ή άλλους παράγοντες. Το κόστος του μέτρου ξεπέρασε τα 2 δις ευρώ (Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή της Ελλάδος, 2020).

«Αναμφίβολα, οι 7 κύκλοι των επιστρεπτέων προκαταβολών προσέφεραν ρευστότητα στις επιχειρήσεις και ιδιαίτερα στις μικρές και πολύ μικρές επιχειρήσεις που διαχρονικά είναι «αποκλεισμένες» από το χρηματοπιστωτικό σύστημα, μετριάζοντας έτσι τις αρνητικές επιπτώσεις της πανδημίας. Η αποτελεσματικότητα του μέτρου έγκειται ακριβώς στο γεγονός ότι οι χρηματοδοτήσεις δεν χορηγούνταν μέσω των τραπεζών ενώ τα κριτήρια για τη χορήγηση της ενίσχυσης βασίζονταν κυρίως στις απώλειες που κατέγραψαν οι επιχειρήσεις κατά τη διάρκεια της πανδημίας» (ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ, 2021, σ.119).

Η μείωση στα έσοδα των επιχειρήσεων προκάλεσε δυσκολία στην κάλυψη ακόμα και των βασικών λειτουργικών εξόδων, όπως τα ενοίκια. Οι επαγγελματίες και οι εργαζόμενοι οι οποίοι τέθηκαν σε αναστολή είχαν το δικαίωμα καταβολής μειωμένων ενοικίων. Οι δε ιδιοκτήτες έλαβαν αποζημίωση από το κράτος, σύμφωνα με τον παρακάτω πίνακα.

Πίνακας 4.3 Μειώσεις- κάλυψη ενοικίων, Μάρτιος 2020- Φεβρουάριος 2021

Μειωμένα τα ενοίκια και τα στοιχεία της οικίας

Χρονική περίοδος	Ποσοστό μείωσης επί του συνολικού μισθώματος	Ποσοστό επί τ
Μάρτιος	Κλειστοί -40%	Συμψηφ
Απρίλιος - Μάιος	Κλειστοί -40% Πληττόμενοι -40%	Συμψηφ
Ιούνιος	Κλειστοί -40%	Συμψηφ
Ιούλιος - Αύγουστος	Πολιτισμός, Αθλητισμός, Μεταφορές: -40%	Συμψηφ
Σεπτέμβριος - Οκτώβριος	Τουρισμός, Πολιτισμός, Αθλητισμός, Μεταφορές: -40% Λοιποί Προαιρετική (30% κατ' ελάχιστο)	Συμψηφ
Νοέμβριος	Κλειστοί -40% Πληττόμενοι: 40%	Κατ
	Κλειστοί -40%	

Πηγή: Παλαιτσάκης, 2021.

Οι επιχειρήσεις που μπορούσαν να καταβάλλουν μειωμένα ενοίκια αφορούσαν σε πληττόμενες και κλειστές, με τα αντίστοιχα ποσοστά τους. Οι δε ιδιοκτήτες είχαν την δυνατότητα συμψηφισμού των φορολογικών υποχρεώσεών τους κατά 30% με τις απώλειες από τα ενοίκια που δεν λάμβαναν, ενώ από τον Νοέμβριο του 2020 του καταβαλλόταν ένα ποσοστό από τα μειωμένα ενοίκια από το κράτος.

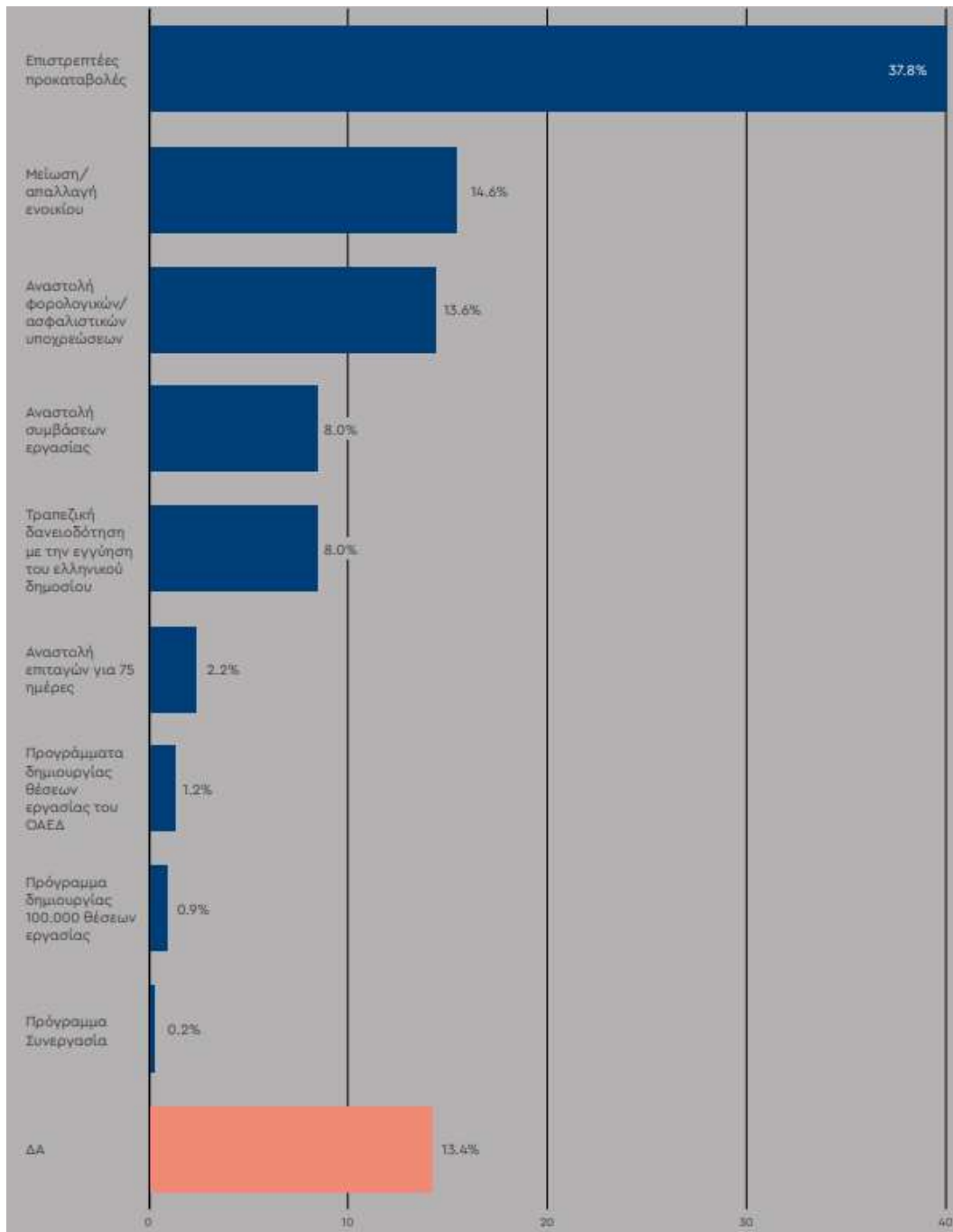
Επιπρόσθετα, το κράτος ανέλαβε την επιδότηση του επιτοκίου για δάνεια σε μικρομεσαίες επιχειρήσεις. Το μέτρο αυτό κάλυψε τις πληρωμές τόκων ενήμερων δανείων επιχειρήσεων που επλήγησαν κατά το πρώτο τρίμηνο της πανδημίας, εφόσον οι εταιρείες αυτές διατηρήσουν τις θέσεις εργασίας τους. Ταυτόχρονα, παρασχέθηκε από τα ελληνικά πιστωτικά ιδρύματα η δυνατότητα αναστολής πληρωμών κεφαλαίου ενήμερων δανείων μέχρι τον Σεπτέμβριο του 2020 για τις πληττόμενες. Ειδικά για τον κλάδο του τουρισμού, δημιουργήθηκαν προγράμματα αναχρηματοδότησης κεφαλαίων και αναστολής πληρωμών για επιχειρήσεις που επεκτάθηκαν και στο επόμενο έτος (Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή της Ελλάδος, 2020).

Επιπρόσθετα, σύμφωνα με τον Νόμο 4798 (ΦΕΚ 68, 2021) παρασχέθηκε η δυνατότητα σε επιχειρήσεις να αναστείλουν τις προθεσμίες λήξης, εμφάνισης και πληρωμής οφειλόμενων αξιολογίων κατά εξήντα 60 ημέρες από την αναγραφόμενη ημερομηνία. Στο μέτρο αυτό εντάχθηκαν επιχειρήσεις οι οποίες κατά το διάστημα Οκτώβριος- Δεκέμβριος του 2020 είχαν υποστεί απώλειες εσόδων κατά ποσοστό μεγαλύτερο του 40%, σε σχέση με τον κύκλο εργασιών του αντίστοιχου διαστήματος του έτους 2019.

Αξίζει, ακόμα, να αναφερθεί ότι η Ελληνική Αναπτυξιακή Τράπεζα, εν μέσω της πανδημίας, προσάρμοσε τα χρηματοδοτικά προγράμματα και τα αντίστοιχα εργαλεία για να καλύψει τμήμα των χρηματοδοτικών αναγκών των μικρομεσαίων επιχειρήσεων. Συγκεκριμένα αποφασίστηκε η χρηματοδότηση ύψους 250 εκατομμυρίων ευρώ, για την εκταμίευση επιχειρηματικών δανείων, με 100% επιδότηση επιτοκίου για 2 χρόνια. Η Τράπεζα προσέφερε εγγυήσεις- για ένα μέρος του κεφαλαίου- στις τράπεζες για τη χορήγηση δανείων σε επιχειρήσεις που επλήγησαν από την πανδημία. Τα βασικά προγράμματα χρηματοδότησης που διατέθηκαν από τις τράπεζες, στα πλαίσια αυτά, ήταν τα παρακάτω (Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή της Ελλάδος, 2020):

1. Πρόγραμμα της δράσης Επιχειρηματική Χρηματοδότηση και ΤΕΠΙΧ II «Κεφάλαιο Κίνησης με επιδότηση επιτοκίου»: στόχος ήταν η ενίσχυση ρευστότητας επιχειρήσεων που η δραστηριότητά τους είχε ανασταλεί, λόγω των μέτρων περιορισμού. Το πρόγραμμα παρείχε κεφάλαιο κίνησης με 100% άτοκη χρηματοδότηση για τα πρώτα 2 χρόνια.
2. Πρόγραμμα Εγγύησης Δανείων Επιχειρήσεων του Ταμείου Εγγυοδοσίας COVID-19: προέβλεπε την χορήγηση εγγυήσεων σε νέα δάνεια κεφαλαίου κίνησης μικρομεσαίες και μεγάλες επιχειρήσεις. Αφορούσε στη σύσταση νέας μονάδας με την επωνυμία «Ταμείο Εγγυοδοσίας Επιχειρήσεων COVID-19», για τη χορήγηση στις επιχειρήσεις δανείων ύψους 7 δις ευρώ. Οι χρηματοδοτήσεις δόθηκαν με την εγγύηση του ελληνικού Δημοσίου και κάλυπαν το 80% κάθε δανείου.

Ενδιαφέρον έχει το παρακάτω γράφημα το οποίο αναφέρεται στις ίδιες τις εκτιμήσεις των μικρομεσαίων επιχειρηματιών στην χώρα, αναφορικά με τα μέτρα που υιοθετήθηκαν για την υποστήριξή τους κατά την διάρκεια της πανδημίας.

Πηγή: ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ, 2021.

Γράφημα 4.2 Αξιολόγηση μέτρων στήριξης μικρομεσαίων επιχειρήσεων κατά την διάρκεια της πανδημίας

Όπως εντοπίζεται, η παροχή άμεσης ρευστότητας μέσω των επιστρεπτέων προκαταβολών αποτέλεσε το σημαντικότερο μέτρο υποστήριξης των ελληνικών

επιχειρήσεων, ενώ σε δεύτερη θέση τοποθετήθηκε η μείωση ή η απαλλαγή των υποχρεώσεων καταβολής ενοικίων. Στον αντίποδα, φαίνεται ότι το πρόγραμμα ΣΥΝ-ΕΡΓΑΣΙΑ δεν θεωρήθηκε σημαντικό μέτρο υποστήριξης.

Σύμφωνα με τον Πελαγίδη (2020), η επαναφορά στην πρότερη κατάσταση δεν είναι καθόλου δεδομένη για την ελληνική οικονομία. Ακόμη κι αν υποθεθεί ότι η παρούσα κατάσταση οφείλεται αποκλειστικά σε ένα σοκ της προσφοράς, μια ξαφνική διακοπή της παραγωγικής διαδικασίας, αυτό δεν σημαίνει ότι όλα θα επανέλθουν στην μορφή που ήταν λίγα χρόνια πριν. Αυτό, καθώς ιδίως τα ελληνικά νοικοκυριά και οι μικρές επιχειρήσεις διαθέτουν περιορισμένη ρευστότητα και πιστωτική πρόσβαση με αποτέλεσμα είτε την υπερχρέωση ή την πτώχευση. Παρά την προσπάθεια που έχει καταβληθεί, ένας υπολογίσιμος αριθμός αδύναμων και μικρών επιχειρήσεων χωρίς πιστοληπτική ικανότητα και ρευστότητα, πολύ δύσκολα θα επιβιώσει. Παράπλευρο αποτέλεσμα θα είναι η περαιτέρω συγκέντρωση της οικονομικής δύναμης. Για αυτό και είναι πολύ κρίσιμο να επιτευχθούν υψηλοί και αποδοτικοί εγγυητικοί μηχανισμοί για τις επιχειρήσεις μαζί με επιλεκτικές μειώσεις φόρων στα ευρωπαϊκά επίπεδα που θα ενισχύσουν υγιώς και το κύκλωμα της δαπάνης.

Όπως επισημαίνεται και από την Τράπεζα της Ελλάδος (2021, σ.2) «η απόσυρση των μέτρων στήριξης με την επιστροφή στην κανονικότητα ενδέχεται να έχει αρνητική επίδραση τόσο στην αγορά εργασίας όσο και στην επιχειρηματικότητα. Πιο συγκεκριμένα, είναι πιθανό να αυξηθεί σημαντικά ο αριθμός των επιχειρήσεων με χαρακτηριστικά που τις καθιστούν μη βιώσιμες. Δεδομένου ότι η συντριπτική πλειοψηφία των ελληνικών επιχειρήσεων του ιδιωτικού τομέα είναι πολύ μικρές επιχειρήσεις που απασχολούν περίπου τους μισούς εργαζομένους στον επιχειρηματικό τομέα, ένα κύμα πτωχεύσεων μικρομεσαίων επιχειρήσεων θα οδηγήσει σε αύξηση της ανεργίας εργαζομένων».

Επίσης, πρέπει να αναφερθεί ότι τα έκτακτα μέτρα που αναλήφθηκαν για την αντιμετώπιση των επιδράσεων της υγειονομικής κρίσης απαιτούσαν μεγάλη χρηματοδότηση για την στήριξη της δημοσιονομικής επέκτασης. Αυτό, όμως, με την σειρά του είχε ως αποτέλεσμα τη δημιουργία δημοσιονομικού ελλείμματος το 2020, μετά από μια τριετία επίτευξης πλεονασμάτων. Αναλυτικότερα, το δημόσιο έλλειμμα το 2020 διαμορφώθηκε στα 16,13 δις ευρώ, ενώ το 2019 είχε σημειωθεί πλεόνασμα της τάξης, περίπου, των 2 δις ευρώ. Η Ελλάδα το 2020 ήταν η τρίτη χώρα με το

μεγαλύτερο πρωτογενές δημοσιονομικό έλλειμμα ως ποσοστό του ΑΕΠ, μετά την Ισπανία (11%) και τη Μάλτα (10,1%) (ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ, 2021).

Όπως εύστοχα σχολιάζει και ο Wyplosz (2020), η αποτελεσματικότητα των δημοσίων δαπανών αποτελεί μια συνεχή πρόκληση και ακόμη περισσότερο όταν λαμβάνονται έκτακτα μέτρα. Αυτό σημαίνει ότι οι ρητοί ή σιωπηροί κανόνες σύνταξης του προϋπολογισμού, ή απλώς οι αρχές της συνετής διαχείρισης, θα πρέπει να αγνοηθούν. Επιπρόσθετα, δεν μπορεί να είναι γνωστό εκ των προτέρων το πόσα κεφάλαια θα χρειαστούν και οι δαπάνες μπορούν συνεχώς να αυξάνονται, εφόσον εντοπίζονται όλο και περισσότερα σημεία συμφόρησης. Οι σιωπηροί ή ρητοί κανόνες του προϋπολογισμού, ακόμη και η τακτική διαχείριση και ο προγραμματισμός, θα πρέπει να παραμεριστούν σε τέτοιες περιπτώσεις, γεγονός που θα μπορούσε να αποβεί έως και καταστροφικό. Η κατάσταση αυτή αποτελεί ένα παράδειγμα ηθικού κινδύνου.

4.2 Φορολογικές παρεμβάσεις

Εκτός από τα προαναφερθέντα μέτρα που είχαν στόχο την παροχή ρευστότητας και την διατήρηση της απασχόλησης στις ελληνικές επιχειρήσεις κατά την διάρκεια της πανδημίας, οι κρατικές αρχές προχώρησαν και σε παρεμβάσεις σε σχέση με την ανακούφιση από τις φορολογικές υποχρεώσεις.

Συγκεκριμένα, η ελληνική κυβέρνηση εισήγαγε μέτρα χρηματοδοτικής διευκόλυνσης και ενίσχυσης της ρευστότητας των επιχειρήσεων, μέσω έκπτωσης 25% σε όσους εξοφλούσαν τις οφειλές τους το διάστημα Μάρτιος-Απρίλιος 2020. Παράλληλα θεσπίστηκε η κατάργηση των εισφορών στους ΟΤΑ για επιχειρήσεις, η λειτουργία των οποίων έχει ανασταλεί με κυβερνητική απόφαση. Ακόμα, το Υπουργείο Οικονομικών ανακοίνωσε τη μείωση της προκαταβολής φόρου για όσες επιχειρήσεις σημείωσαν απώλειες την περίοδο Μάρτιος-Μάιος 2020 (Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή της Ελλάδος, 2020).

Πιο αναλυτικά, ήδη από το πρώτο διάστημα της εκδήλωσης της πανδημίας- τον Μάρτιο του 2020- αποφασίστηκαν κάποια φορολογικά μέτρα ελάφρυνσης για τις επιχειρήσεις, ως κάτωθι (Κρέστας και Γρηγοριάδου, 2020):

- ✎ Παρατάθηκε η καταβολή υποχρεώσεων ΦΠΑ για 4 μήνες.
- ✎ Παρασχέθηκε έκπτωση της τάξης του 25% στις δόσεις βεβαιωμένων οφειλών.
- ✎ Δόθηκε η δυνατότητα συμψηφισμού 25% της αξίας του ΦΠΑ, βάσει των δηλώσεων του πρώτου τριμήνου του 2020.
- ✎ Επιταχύνθηκε η επιστροφή φόρου εισοδήματος και ΦΠΑ σε εκκρεμείς υποθέσεις ελέγχου.
- ✎ Μειώθηκε ο συντελεστής σε 6% -από 24%- σε συγκεκριμένα προϊόντα ατομικής υγιεινής και αντισηπτικά προϊόντα.
- ✎ Παρατάθηκε κατά 4 μήνες η καταβολή βεβαιωμένων οφειλών και δόσεων βεβαιωμένων οφειλών σε ρύθμιση, χωρίς επιβολή προστίμων ή και προσαυξήσεων.
- ✎ Παρατάθηκε κατά 5 μήνες η καταβολή ασφαλιστικών εισφορών, ενώ κατά 3 μήνες παρατάθηκε η καταβολή δόσεων ρυθμίσεων ασφαλιστικών εισφορών.
- ✎ Αναστάλθηκε μέχρι 31/8/2020 η είσπραξη ληξιπρόθεσμων οφειλών προς φορείς της κοινωνικής ασφάλισης.
- ✎ Οι ασφαλιστικές εισφορές των ελευθέρων επαγγελματιών μειώθηκε κατά 25% και δόθηκε παράταση για την καταβολή τους, καθώς και για τις δόσεις των σχετικών ρυθμίσεων για οφειλές στα ασφαλιστικά ταμεία.
- ✎ Παρατάθηκε για 2 μήνες η υποβολή δηλώσεων Φόρου Συγκέντρωσης Κεφαλαίου και τελών χαρτοσήμου.

Όπως επισημαίνουν οι Κυριόπουλος κ.α. (2021), τα φορολογικά κίνητρα ή οι εκπτώσεις και τα δάνεια με καλύτερους όρους δεν αρκούν για να αποτρέψουν την κατάρρευση της συνολικής ζήτησης στην οικονομία. Ως εκ τούτου, χρειάζεται συντονισμός των φορολογικών και νομισματικών πολιτικών για την μεγιστοποίηση των θετικών επιπτώσεων και για την παροχή χρηματοοικονομικής στήριξης. Τα μέτρα ανάταξης της οικονομίας δεν μπορούν να περιορισθούν σε εθνική κλίμακα και η συμβολή της Ευρωπαϊκής Ένωσης και των διεθνών οργανισμών είναι σημαντική για την ενίσχυση της διεθνούς συνεργασίας και του αναγκαίου συντονισμού σε παγκόσμια κλίμακα.

4.3 Η κατάσταση στην λοιπή Ευρώπη

Η διεθνής εμπειρία, ανέδειξε ότι, κατά κύριο λόγο, το σχέδιο της οικονομικής πολιτικής για την αντιμετώπιση της ύφεσης αποσκοπούσε στην διατήρηση του παραγωγικού ιστού της οικονομίας, ώστε να παραμείνει η δυνατότητα ανάκαμψης μετά το πέρας της πανδημίας και στην αποκατάσταση της ζήτησης, στην στήριξη και, μερικώς, στην διατήρηση του διαθέσιμου εισοδήματος των νοικοκυριών και της κατανάλωσης, στην διαφύλαξη της ευστάθειας του τραπεζικού συστήματος δια μέσου παρεμβάσεων για την εξυπηρέτηση δανειακών υποχρεώσεων των νοικοκυριών και των επιχειρήσεων και στην ανάληψη δραστικών κρατικών παρεμβάσεων για τις αναγκαίες επενδυτικές πρωτοβουλίες, ιδιαίτερα στον χώρο της υγείας, με στόχο την υποκατάσταση της στασιμότητας ή της απόσυρσης των ιδιωτικών επενδύσεων (Τσαλκόγλου, 2020).

Ανάμεσα στις εφαρμοζόμενες παρεμβάσεις εντάχθηκαν οι αναβολές των πληρωμών προς το κράτος, η απευθείας στήριξη των μισθών των εργαζομένων, η μείωση του κόστους εργασίας για τους εργοδότες και η επιδότηση των ασφαλιστικών εισφορών, καθώς και η χορήγηση εγγυήσεων στις τράπεζες από την πλευρά του κράτους με στόχο την συνέχιση παροχής δανείων και άλλα. Ως εκ τούτου, ο ενεργός ρόλος του κράτους, υπό την μορφή της παρέμβασης στις αγορές, δηλαδή με ένα σχέδιο παρεμβατικών κεϋνσιανών πολιτικών, υπήρξε αναγκαίος στην έκτακτη αυτή συγκυρία για την αναστροφή της υφεσιακής τάσης, την διασφάλιση της λειτουργίας της οικονομίας και της εμπιστοσύνης μεταξύ των αλληλένδετων μερών της οικονομικής δραστηριότητας (Κυριόπουλος κ.α., 2021).

Οι Belitskietal. (2021) επισημαίνουν ότι κατά τη διάρκεια της πρώτης φάσης της πανδημίας, η μαζική κρατική υποστήριξη επιβράδυνε την κατάρρευση των επιχειρήσεων. Ωστόσο, μπορεί να υποστηριχθεί ότι οι πόροι δεν δαπανήθηκαν αποτελεσματικά και ότι οι μηχανισμοί δημόσιας στήριξης επιβράδυναν τη βιομηχανική δυναμική. Ως εκ τούτου, μια σημαντική πρόκληση για τον κόσμο μετά την πανδημία είναι να αναζωογονήσει την δημιουργία νέων επιχειρήσεων και να τονώσει την προσαρμογή της τεχνολογίας, ενώ παράλληλα να ενθαρρύνει την υιοθέτηση νέων επιχειρηματικών μοντέλων που θα αποκαθιστούν την παραγωγικότητα και την ανάπτυξη πέρα από τα προ κρίσης επίπεδα. Η κατανόηση των επιπτώσεων της αλληλεπίδρασης μεταξύ της στήριξης της ρευστότητας, αφενός,

και των προσωρινών προσαρμογών στα καθεστάτα αφερεγγυότητας, από την άλλη, μπορεί να προσφέρει γνώση για την διαχείριση ανάλογων καταστάσεων αντίστοιχων με την πανδημία Covid-19.

Σε επίπεδο Ευρώπης, κατά την εκκίνηση της πανδημίας, οι ευρωπαϊκές χώρες δεν υιοθέτησαν μια συγχρονισμένη λύση δημοσιονομικής πολιτικής, παρόμοια με αυτή που ανέπτυξαν κατά την παγκόσμια χρηματοπιστωτική κρίση του διαστήματος 2008-2009. Ως επί το πλείστον, τα μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης χρησιμοποίησαν έναν συνδυασμό εθνικών δημοσιονομικών πολιτικών και αγοράς ομολόγων από την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα για να αντιμετωπίσουν τις οικονομικές επιπτώσεις της πανδημίας. Οι χώρες υιοθέτησαν καραντίνες και απαίτησαν το κλείσιμο των επιχειρήσεων, εφάρμοσαν ταξιδιωτικούς και συνοριακούς περιορισμούς, πρόσφεραν φοροαπαλλαγές για τις επιχειρήσεις, επεκτάσεις ορισμένων πληρωμών και εγγυήσεων δανείων και επιδοτήσεις για εργαζόμενους και επιχειρήσεις. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή τάχθηκε υπέρ του μεγαλύτερου συντονισμού μεταξύ των μελών της Ένωσης για την ανάπτυξη και την εφαρμογή νομισματικών και δημοσιονομικών πολιτικών για την αντιμετώπιση των οικονομικών επιπτώσεων από την πανδημία του Covid-19 (Congressional Research Service, 2021).

Η Samadashvili (2020) επισημαίνει ότι η άμεση αντίδραση της Ευρωπαϊκής Ένωσης στην πανδημία παρεμποδίστηκε από το γεγονός ότι η Ένωση έχει πολύ περιορισμένες εξουσίες, βάσει συνθηκών, όσον αφορά την πολιτική για την υγεία — η υγεία είναι πρωτίστως εθνική αρμοδιότητα — άρα το μεγαλύτερο μέρος της ευθύνης εναποτέθηκε στην ευχέρεια των κρατών μελών. Σε ορισμένους τομείς — όπως η διαχείριση του τομέα της υγείας, η παροχή βοήθειας σε καταστροφές και οι επιχειρηματικοί κανονισμοί — η Ένωση απλώς δεν έχει την ικανότητα για μια ενιαία ή αλληλεγγύη αντίδραση, καθώς αυτό ξεπερνά τις καταστατικές εξουσίες της. Σε άλλους τομείς, ενώ η Συνθήκη της Λισαβόνας ενίσχυσε τις αρμοδιότητες της, η Ένωση δεν διαθέτει τη συνοχή, την ταχύτητα και την ευελιξία που μπορούν να παράσχουν οι εθνικές κυβερνήσεις. Επιπρόσθετα, οι δημοσιονομικοί περιορισμοί αποτελούν ένα άλλο μειονέκτημα για την ταχεία αντίδραση της Ένωσης σε καταστροφές, όπως η πανδημία Covid-19. Αυτός ο περιορισμός οφείλεται όχι μόνο στους περιορισμένους πόρους — αφού ο προϋπολογισμός της Ένωσης είναι μόνο το 1% του συνολικού ακαθάριστου εγχώριου προϊόντος της — αλλά και στον τρόπο με

τον οποίο λειτουργεί η διαδικασία του προϋπολογισμού, η οποία είναι μια χρονοβόρα, γραφειοκρατική διεργασία που καθορίζει τον προϋπολογισμό σε επταετή βάση. Η περίπλοκη διαδικασία λήψης αποφάσεων, η οποία περιλαμβάνει διαπραγματεύσεις μεταξύ των κρατών μελών και συχνά απαιτεί προσέγγιση που βασίζεται στη συναίνεση, δεν έχει διευκολύνει τον συντονισμό της ενιαίας αντίδρασης της Ένωσης στην πρόκληση της τρέχουσας πανδημίας.

Σύμφωνα με τους Bénassy -Quéré et al. (2020), πέρα από τη διάσταση της δημόσιας υγείας, η εκτυλισσόμενη επιδημία του κορωνοϊού αντιπροσωπεύει, επίσης, ένα σοβαρό οικονομικό τεστ αντοχής για την Ευρώπη που προέρχεται από μια εντελώς απροσδόκητη πλευρά. Είναι πρωτίστως ένα σοκ για την πραγματική οικονομία που πλήττει όλες τις ευρωπαϊκές χώρες λίγο πολύ εξίσου. Τα τείχη προστασίας που τέθηκαν σε εφαρμογή μετά την παγκόσμια χρηματοπιστωτική κρίση και την κρίση του ευρώ έχουν σχεδιαστεί για την καταπολέμηση μιας διαφορετικής μορφής κρίσης, που προέρχεται από τον χρηματοπιστωτικό τομέα ή από ένα συγκεκριμένο κράτος. Η πανδημία, όμως, αποτελεί διαφορετικής φύσης κατάσταση.

Όπως αναφέρουν οι Ebbinghaus and Lehner (2022), τα ευρωπαϊκά κράτη πρόνοιας αντιμετώπισαν πολλαπλές προκλήσεις κατά τη διάρκεια της πανδημίας Covid-19, συμπεριλαμβανομένου του προβλήματος της διασφάλισης θέσεων εργασίας και των κερδών που επηρεάστηκαν από τα μέτρα περιορισμού, ιδιαίτερα κατά τη διάρκεια των εθνικών lockdown. Δεδομένου ότι τα εθνικά κράτη επέβαλαν άνευ προηγουμένου περιορισμούς στις επιχειρήσεις και τους εργαζόμενους στην άσκηση των καθημερινών οικονομικών τους δραστηριοτήτων, οι κυβερνήσεις έπρεπε να τους αποζημιώσουν για τις οικονομικές απώλειες, χρησιμοποιώντας ένα μείγμα κοινωνικών πολιτικών, πολιτικών απασχόλησης και δημοσιονομικής πολιτικής. Κατά τη διάρκεια του πρώτου lockdown, που ξεκίνησε τον Μάρτιο του 2020 στο μεγαλύτερο μέρος της Ευρώπης, απειλήθηκαν όχι μόνο τα έσοδα των επιχειρήσεων, αλλά και τα κέρδη των εργαζομένων και των αυτοαπασχολούμενων. Κατά τη διάρκεια αυτού του πρώτου και των επόμενων κυμάτων της πανδημίας του κορωνοϊού, τα ευρωπαϊκά κράτη πρόνοιας χρησιμοποίησαν τόσο υφιστάμενα συστήματα κοινωνικής προστασίας όσο και νέα μέτρα για να αντιμετωπίσουν τη δημόσια υγεία και την οικονομική κρίση.

Οι πρωτοβουλίες των κρατών- μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την στήριξη της ζήτησης και της απασχόλησης μπορούν να επιμεριστούν στις παρακάτω κατηγορίες (DeVetetal., 2021):

- 1) Προαιρετική υποστήριξη: μέτρα που στόχευαν τις δαπάνες - στήριξη εισοδήματος και απασχόλησης, επιδοτήσεις επιτοκίων, προβλέψεις για πιστωτικές ζημίες, έκτακτες δαπάνες για την υγειονομική περίθαλψη και την έρευνα- και τα έσοδα - φορολογικές ελαφρύνσεις και περικοπές στους φορολογικούς συντελεστές.
- 2) Χρηματοπιστωτικά μέσα: μέτρα που αφορούσαν στη στήριξη της ταμειακής ροής ή της θέσης φερεγγυότητας των επιχειρήσεων, μέσω διοχέτευσης ρευστότητας από δάνεια ή εισφορές μετοχικού κεφαλαίου.
- 3) Εγγυήσεις: μέτρα που αφορούσαν στη στήριξη της ρευστότητας των επιχειρήσεων μέσω εγγυημένων οφειλών που χορηγούνταν από χρηματοπιστωτικά ιδρύματα και αναλαμβάνονταν από τις κυβερνήσεις.
- 4) Πληρωμή φόρων: μέτρα που στόχευαν στην προσωρινή αύξηση της ρευστότητας των επιχειρήσεων μέσω αναβολών φόρων ή πληρωμών κοινωνικών εισφορών

Στον πίνακα που δίνεται στην συνέχεια, αποτυπώνονται τα μεγέθη των δημόσιων παροχών σε χώρες της Ευρώπης μέχρι και το τέλος του 2021.

Πίνακας 4.4 Το κόστος των δημοσίων παροχών στην Ευρώπη (ως % του Α.Ε.Π.)

Χώρα	Φορολογικές απαλλαγές	Κορωνοδάνεια	Επιχορηγήσεις	Σύνολο
Αυστρία	2,51	3,76	3,01	9,28
Βέλγιο	1,74	10,57	0,52	12,82
Βουλγαρία	0,58	0,72	1,23	2,53
Τσεχία	1,24	14,87	1,7	17,81
Γερμανία	1,21	11,97	2,28	15,46
Δανία	7,13	2,03	2,43	11,59
Εσθονία	0,29	5,88	1,37	7,54
Ισπανία	0,92	11,78	1,51	14,21
Φιλανδία	1,87	1,75	1,71	5,33
Γαλλία	2,14	12,37	1,64	16,15
Ελλάδα	0,66	1,71	3,01	5,38
Ουγγαρία	0,9	5,76	0,89	7,56
Ιρλανδία	1,29	0,99	2,92	5,2
Ιταλία	1,29	21,59	2,19	25,08
Λετονία	0,77	4,48	0,56	5,82
Ολλανδία	0,41	0,59	1,52	2,52
Πολωνία	0,03	16,08	1,54	17,64
Πορτογαλία	0,3	6,35	0,97	7,63
Ρουμανία	0,06	0,1	0,0	0,16
Σλοβενία	2,19	4,58	1,77	8,55
Σλοβακία	0,49	4,34	1,77	6,61

Πηγή: Pappa and Vella, 2022.

Όπως ήταν αναμενόμενο, οι 3 κατηγορίες των αναμενόμενων παροχών διαφέρουν από χώρα σε χώρα. Αυτό συμβαίνει διότι η εκάστοτε οικονομία φέρει ιδιαίτερα χαρακτηριστικά κι έχει διαφορετικές δυνατότητες παροχών. Οι μεγαλύτερες φοροαπαλλαγές εντοπίζονται στην Δανία και την Αυστρία, ενώ η Ελλάδα εντάσσεται στα χαμηλότερα ποσοστά. Σε σχέση με τα δάνεια κατά την διάρκεια της πανδημίας, το μεγαλύτερο ποσοστό παρασχέθηκε στην Ιταλία, μια χώρα που επλήγη πολύ γρήγορα και πολύ έντονα από την πανδημία. Και σε αυτή την περίπτωση, το ποσοστό

της Ελλάδας ήταν μειωμένο σε σχέση με τα υπόλοιπα. Αναφορικά με τις επιχορηγήσεις, γενικά, παρατηρούνται χαμηλά ποσοστά στο σύνολο των χωρών, αλλά οι περισσότερες δόθηκαν στην Αυστρία και στην Ιρλανδία.

Σε επίπεδο χωρών, αναλυτικότερα, υιοθετήθηκαν ανάλογα μέτρα με αυτά που εφάρμοσε και η ελληνική κυβέρνηση.

Η Ιταλία ήταν από τις ευρωπαϊκές χώρες που επλήγησαν γρηγορότερα κι εντονότερα από την πανδημία. Ως εκ τούτου, τα μέτρα περιορισμού, από την μια, και στήριξης, από την άλλη, ελήφθησαν άμεσα. Μεταξύ αυτών, υπήρξαν σαφώς και μέτρα ελάφρυνσης για τις επιχειρήσεις τα οποία συνοψίζονται στα παρακάτω (OECD, 2020b):

- Αναστολή όλων των περιφερειακών φόρων μέχρι το τέλος της έκτακτης ανάγκης.
- Τα αχρησιμοποίητα περιφερειακά κονδύλια μετατράπηκαν σε μέσα στήριξης των επιχειρήσεων.
- Τα αχρησιμοποίητα ευρωπαϊκά διαρθρωτικά ταμεία από την οικονομική περίοδο της 2014-2020 μετατράπηκαν σε μέσα στήριξης των επιχειρήσεων.
- Έγινε αναχρηματοδότηση του περιφερειακού ταμείου μικροπιστώσεων.
- Έγινε προγραμματισμένη χρήση κονδυλίων από τη νέα οικονομική περίοδο 2021-2027 για την υποστήριξη των επιχειρήσεων.
- Έκδοση ομολόγων για την υποστήριξη των μικρομεσαίων στην πρόσβαση σε χρηματοδότηση ως εναλλακτική λύση στην τραπεζική πίστωση

Στην Πορτογαλία, υλοποιήθηκε πρόγραμμα 400 εκατομμυρίων ευρώ ανά μήνα πρόσθετων πόρων για το εθνικό σύστημα υγείας, ενώ παρασχέθηκαν 600 εκατομμύρια ευρώ το μήνα για την οικονομική στήριξη σε όσους προσωρινά βρίσκονταν σε αναστολή εργασίας. Επιπλέον, διατέθηκαν 6,8 δισεκατομμύρια ευρώ κρατικών εγγυημένων πιστώσεων για μεσαίες, μικρές και πολύ μικρές επιχειρήσεις, μέσω του τραπεζικού συστήματος. Ποσά ύψους 7,9 δισεκατομμυρίων ευρώ προβλέφθηκαν ως μέτρα αναβολών εισφορών φόρου και κοινωνικής ασφάλισης για επιχειρήσεις και εργαζομένους. Πρόσθετη οικονομική υποστήριξη δόθηκε, επιπρόσθετα, για την υποστήριξη επαναλειτουργίας των επιχειρήσεων, για αυτοαπασχολούμενους και άτομα που αναγκάστηκαν να παραμείνουν στο σπίτι για

να φροντίσουν τα παιδιά και τους ασθενείς(Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή της Ελλάδος, 2020).

Οι Rodriguesetal. (2021) μελέτησαν τις ανάγκες των επιχειρήσεων στην Πορτογαλία εν μέσω της πανδημίας με την συμμετοχή δείγματος 254 μικρομεσαίων εταιρειών στην χώρα, από διάφορους κλάδους δραστηριότητας. Όπως εντοπίστηκε, οι περισσότερες από τις επιχειρήσεις που μελετήθηκαν αντιμετώπισαν μια άνευ προηγουμένου κρίση ρευστότητας, με τους ιδιοκτήτες επιχειρήσεων να είναι αβέβαιοι ως προς το μέλλον τους. Υπερθεματίζεται ότι πολλές από αυτές τις εταιρείες ήταν μικρές επιχειρήσεις, οικογενειακές ή μη, οι οποίες διέθεταν σχέσεις με το σύνολο της κοινότητας και οι όποιες αποφάσεις που αφορούσαν οικονομικά και μη ζητήματα, καθιστούσε ακόμη πιο δύσκολη την καλλιέργειά τους. Η μελέτη, ακόμα, αποκάλυψε τις ανησυχίες των Πορτογάλων επιχειρηματιών, κυρίως διευθυντών και ιδιοκτητών, σε σχέση με την αβεβαιότητα, αν και πολλοί από αυτούς τους επιχειρηματίες συνέχισαν τις οικονομικές τους δραστηριότητες, προσαρμόζοντας τις επιχειρήσεις τους στις απαιτήσεις που προκάλεσε η πανδημία. Αναδείχθηκε, επίσης, ότι μέσω των ηγετών και των συνεργατών τους, οι επιχειρήσεις πρέπει να επανεξετάσουν τον τρόπο της επιχειρηματικής τους δραστηριότητας υιοθετώντας νέες στρατηγικές που σχετίζονται με την αποτελεσματική διαχείριση των υλικών και άυλων πόρων τους. Οι επιχειρήσεις, εκτός από ανθεκτικότητα, φάνηκε ότι πρέπει να αποκτήσουν νέες δυναμικές ικανότητες, να εντείνουν τις τραπεζικές συναλλαγές με ψηφιακά εργαλεία, αξιοποιώντας την τηλεργασία και καταδεικνύοντας κοινωνική ευθύνη. Αυτά τα στοιχεία συμβάλλουν στη συσσώρευση επιστημονικής γνώσης σχετικά με τις επιχειρήσεις και τις πανδημίες, η οποία είναι σπάνια στον τομέα των επιχειρήσεων και της διαχείρισης. Επιπλέον, η μελέτη επιβεβαίωσε κοινά ζητήματα των μικρομεσαίων επιχειρήσεων υποδεικνύοντας την ευπάθειά τους όσον αφορά τους ανθρώπινους, φυσικούς και κεφαλαιουχικούς πόρους, τη μεγάλη οικονομική ευθραυστότητα τους και ταυτόχρονα την επιχειρηματική ικανότητα και αποφασιστικότητα των ιδιοκτητών τους.

Οι αρχές της Ιρλανδίας, δημιούργησαν ένα ολοκληρωμένο φορολογικό πρόγραμμα προϋπολογισμού 6,8 δισεκατομμυρίων ευρώ το οποίο αφορούσε σε (Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή της Ελλάδος, 2020):

- ❖ Μέτρα στήριξης του εισοδήματος των εργαζομένων.
- ❖ Επίδομα ασθενείας Covid-19.
- ❖ Επίδομα ανεργίας για την πανδημία Covid-19.
- ❖ Πρόγραμμα υποστήριξης της ρευστότητας για επηρεαζόμενες επιχειρήσεις της τάξης του 1 δισεκατομμυρίου ευρώ και δαπάνες στον τομέα της υγείας ύψους 2 δισεκατομμυρίων ευρώ για την ενίσχυση των δημόσιων νοσοκομείων, την ανάπτυξη πρωτογενών και τοπικών δικτύων αντιμετώπισης της πανδημίας και την προμήθεια του απαραίτητου εξοπλισμού για την αντιμετώπιση των υγειονομικών επιπτώσεων.
- ❖ Ανακοινώθηκαν, κατά τους πρώτους μήνες της πανδημίας, μια σειρά πρόσθετων ενισχύσεων για επιχειρήσεις ύψους 6,5 δισεκατομμυρίων ευρώ, αυξάνοντας το συνολικό δεσμευμένο πρόγραμμα στο 4% του ΑΕΠ.

Στην Γερμανία, εφαρμόστηκε ένα πρόγραμμα «ομπρέλα» για την υποστήριξη της επιχειρηματικότητας το οποίο είχε ως στόχο να παράσχει έκτακτη οικονομική βοήθεια σε όλες τις επιχειρήσεις, τους αυτοαπασχολούμενους, τους συλλόγους και τα ιδρύματα των οποίων η λειτουργία ανεστάλη, ως αποτέλεσμα των μέτρων καραντίνας που επιβλήθηκαν από την κυβέρνηση για τον περιορισμό της εξάπλωσης του ιού. Το πρόγραμμα αυτό είχε εκτιμώμενο προϋπολογισμό 30 δισεκατομμυρίων ευρώ και παρείχε την δυνατότητα στις γερμανικές ομοσπονδιακές και περιφερειακές αρχές να δημιουργήσουν προγράμματα για τη στήριξη εταιρειών που υπέστησαν μείωση του κύκλου εργασιών μεταξύ Μαρτίου 2020 και Ιουνίου 2021, τουλάχιστον κατά 30% σε σύγκριση με την ίδια περίοδο του 2019. Η ενίσχυση αυτή μπόρεσε να της βοηθήσει ώστε να καταβάλλουν το 70% - το 90% σε περίπτωση πολύ μικρών και μικρών επιχειρήσεων- των πάγιων δαπανών τους που δεν καλύπτονταν από τα έσοδα, έως 3 εκατομμύρια ευρώ κατ' ανώτατο όριο ανά επιχείρηση. Τα βασικά εργαλεία του προγράμματος αυτού περιελάμβαναν άμεσες επιχορηγήσεις, κρατικές εγγυήσεις για δάνεια ή επιδοτούμενα δημόσια δάνεια (European Commission, 2020).

Στην Γαλλία, εφαρμόστηκαν, μεταξύ άλλων, τα παρακάτω μέτρα ελάφρυνσης (KPMG, 2020):

- Αναβολές πληρωμών φορολογικών υποχρεώσεων και μειώσεις επιτοκίων.
- Αναβολή προθεσμίας καταβολής των ασφαλιστικών εισφορών.

- Εφαρμογή σχεδίου μερικής δραστηριότητας: σε περίπτωση αναστολής σύμβασης εργασίας, ο εργαζόμενος λάμβανε αντισταθμιστική αποζημίωση από τον εργοδότη του.
- Πλήρης επιστροφή των επιδομάτων που ελήφθησαν στο πλαίσιο του καθεστώτος μερικής δραστηριότητας.
- Το επίδομα μερικής δραστηριότητας που καταβλήθηκε στους εργαζομένους θεωρούνταν εισόδημα αντικατάστασης και ως εκ τούτου δεν επιβαρυνόταν με εισφορές κοινωνικής ασφάλισης.
- Αναβολή πληρωμών δανειακών υποχρεώσεων για επιχειρήσεις έως και έξι μήνες.
- Κατάργηση κυρώσεων και πρόσθετου κόστους παρατάσεων για τις επιχειρήσεις.
- Παρασχέθηκαν δάνεια με κρατικές εγγυήσεις.
- Παροχή επιστρεπτέας προκαταβολής για μικρομεσαίες επιχειρήσεις που δεν μπορούσαν να βρουν χρηματοδότηση.

Στην Δανία, η δημοσιονομική στήριξη αφορούσε σε ποσό, περίπου, 60 δισεκατομμυρίων κορωνών που σχετίζονταν περισσότερο με την φορολογία και τις υψηλότερες κοινωνικές παροχές. Οι τοπικές κυβερνήσεις στην χώρα, κατά το πρώτο διάστημα της πανδημίας, παρουσίασαν μεσοπρόθεσμα επενδυτικά προγράμματα ύψους 2,5 δισεκατομμυρίων (Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή της Ελλάδος, 2020).

Στο Ηνωμένο Βασίλειο ελήφθησαν ορισμένα μέτρα για τη στήριξη της οικονομικής δραστηριότητας ώστε να περιοριστεί η ζημιά στην οικονομία της χώρας. Η Τράπεζα της Αγγλίας προέβλεψε τον Μάιο του 2020 ότι η οικονομία του Ηνωμένου Βασιλείου θα συρρικνωθεί κατά 30% το πρώτο εξάμηνο του έτους, αλλά στη συνέχεια θα ανέκαμπε απότομα. Κατά τα αρχικά στάδια της οικονομικής κρίσης, η Τράπεζα ανακοίνωσε μια σειρά από πολιτικές πρωτοβουλίες μεταξύ των οποίων (Congressional Research Service, 2021):

- I. Στις 11 Μαρτίου του 2020, εγκρίθηκε ένα πακέτο τεσσάρων μέτρων για την αντιμετώπιση τυχόν οικονομικών διαταραχών που σχετίζονται με την πανδημία. Τα μέτρα περιελάμβαναν μια απρογραμμάτιστη μείωση του επιτοκίου αναφοράς κατά 50 μονάδες βάσης (0,5%) στο ιστορικό χαμηλό του

0,25%, την επανέναρξη του Προγράμματος Χρηματοδότησης για Μικρομεσαίες Επιχειρήσεις που παρείχε στις τράπεζες πάνω από 110 δισεκατομμύρια δολάρια για δάνεια με χαμηλά επιτόκια, την μείωση του αντικυκλικού κεφαλαιακού αποθέματος των τραπεζών από το 1% στο μηδέν, το οποίο υπολογίστηκε ότι τα υποστήριζε πάνω από 200 δισεκατομμύρια δολάρια τραπεζικού δανεισμού προς τις επιχειρήσεις και το πάγωμα των πληρωμών μερισμάτων των τραπεζών.

- II. Στις 17 Μαρτίου του 2020, η Τράπεζα της Αγγλίας και το Υπουργείο Οικονομικών του Ηνωμένου Βασιλείου εισήγαγαν τη Διευκόλυνση Εταιρικής Χρηματοδότησης για να παράσχουν βοήθεια σε εταιρείες του Ηνωμένου Βασιλείου για να διαχειριστούν τις διαταραχές που επήλθαν στις ταμειακές ροές τους, λόγω της πανδημίας.

Επιπρόσθετα, η κυβέρνηση του Ηνωμένου Βασιλείου παρείχε στους δανειστές εγγύηση 80% για κάθε δάνειο και δεν επιβάρυνε τις επιχειρήσεις ή τις τράπεζες για την εγγύηση τους. Ταυτόχρονα, εισήχθη το πρόγραμμα επιδότησης μισθού («Furlough») για την κάλυψη του μισθολογικού κόστους όσων εργαζομένων δεν μπορούσαν να εργαστούν. Τον Απρίλιο του 2020, παρασχέθηκε περαιτέρω υποστήριξη σε εταιρείες υψηλής ανάπτυξης και καινοτομίας μέσω των προγραμμάτων επιχορηγήσεων και δανείων Future Fund και Innovate UK. Τα δάνεια Bounce Back Loans (BBLs) εισήχθησαν τον Μάιο του 2020 με 100% εγγύηση για κάθε δάνειο. Το διάστημα Μαρτίου- Απριλίου του 2020 εισήχθησαν, επίσης, πρόσθετα μέτρα στήριξης για τις μικρομεσαίες επιχειρήσεις στις αποκεντρωμένες περιοχές της χώρας (Jibriletal., 2021).

Στην Ισπανία, η κυβέρνηση εξέδωσε πολυάριθμες εκτελεστικές διαταγές με συγκεκριμένα μέτρα που στόχευαν στον μετριασμό των οικονομικών επιπτώσεων της πανδημίας. Βασική επιδίωξη υπήρξε το να ελαχιστοποιηθεί η ζημιά που προκλήθηκε από την πανδημία στο επιχειρηματικό τοπίο χρησιμοποιώντας πολλά διαφορετικά μέσα, όπως την αναβολή φόρων και εισφορών κοινωνικής ασφάλισης, προγράμματα άδειας που χορηγούνταν από την κυβέρνηση, πίστωση και μορατόριουμ στις συμφωνίες επιχειρηματικής μίσθωσης. Σύμφωνα με την έρευνα της Τράπεζας της Ισπανίας, το εργαλείο πολιτικής με την υψηλότερη αποτελεσματικότητα ήταν το καθεστώς της φορολογικής αναβολής, ακολουθούμενο από τις ρυθμίσεις άδειας και

τις κρατικές εγγυήσεις. Πάνω από το 70% των επιχειρήσεων που αντιμετώπισαν μείωση των πωλήσεων αξιολόγησαν θετικά την αναβολή των φόρων, ενώ σχεδόν το 50% είχε αξιολογήσει θετικά τα προγράμματα αδειών (Romero-Jordán and Sanz-Sanz, 2020).

Αξίζει, ακόμα, να αναφερθεί ότι το καλοκαίρι του 2021 εγκρίθηκε τροποποίηση της Οδηγίας ΦΠΑ από το Συμβούλιο της Ευρώπης βάσει της οποίας θεσπίστηκε η προσωρινή απαλλαγή των εισαγωγών και ορισμένων παραδόσεων αγαθών και παροχών υπηρεσιών από τον ΦΠΑ. Οι διατάξεις για αγορές και δωρεές αγαθών και υπηρεσιών από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή και τους οργανισμούς της Ευρωπαϊκής Ένωσης, διευκόλυνε την προμήθειά τους προκειμένου να διανέμονται δωρεάν στα κράτη- μέλη στο πλαίσιο της αντιμετώπισης των αναγκών στον υγειονομικό τομέα (Taxheaven, 2021).

Όπως υποστηρίζουν οι Baldwin and Mauro (2020), δεν πρέπει να γίνεται συζήτηση για το εάν η κρίση είναι εθνικό πρόβλημα ή εάν απαιτεί δράση από την μεριά της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Οι οικονομικές επιπτώσεις από την κρίση είναι ξεκάθαρα ένα ευρωπαϊκό πρόβλημα, καθώς η Ευρώπη έχει ένα κοινό δημοσιονομικό πλαίσιο και η Ευρωζώνη έχει ένα κοινό νόμισμα που περιορίζει τι μπορεί και τι δεν μπορεί να κάνει μια χώρα ως απάντηση στην κρίση. Επιπλέον, υπάρχουν ισχυρές θετικές και αρνητικές εξωτερικές επιπτώσεις των μέτρων περιορισμού σε μια χώρα επάνω σε μια άλλη με την οποία γειτνιάζει. Το lockdown στην Ιταλία δεν σταμάτησε τον ιό, αλλά επιβράδυνε τη μετάδοση σε άλλες χώρες και πρόσφερε στην υπόλοιπη Ευρώπη μερικές εβδομάδες ως χρόνο προετοιμασίας.

Σύμφωνα με τον Wyplosz (2020), επιπρόσθετα, οι κυβερνήσεις θα πρέπει να είναι πολύ προσεκτικές ώστε να μην υπονομεύσουν την επανέναρξη της ανάπτυξης, καθώς εστιάζουν στην ανάγκη να περιορίσουν τα ελλείμματα που δημιουργήθηκαν κατά τη διάρκεια της κρίσης. Η αναστολή του περιορισμού του προϋπολογισμού, ακόμη και για καλό λόγο, δημιουργεί ηθικό κίνδυνο. Η απάντηση δεν θα πρέπει να είναι η πρόωρη λιτότητα, αλλά ούτε και η διαρκής χαλαρότητα. Η εύρεση της σωστής ισορροπίας είναι η λύση αλλά και η μια δύσκολη πρόκληση.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η πανδημία του Covid-19 εκδηλώθηκε σε μια περίοδο όπου η παγκόσμια οικονομία είχε αρχίσει να ανακάμπτει από την χρηματοπιστωτική κρίση του 2008. Βέβαια, κάποιες χώρες, όπως η Ελλάδα, εξακολουθούσαν να βιώνουν σημαντικές πιέσεις και δεν είχαν εξέλθει απόλυτα από την ύφεση.

Η πανδημία του Covid-19 αποτελεί ένα ιστορικό γεγονός που αφορά σε όλο τον κόσμο κι έπληξε δραστικά κάθε είδους ανθρώπινη δραστηριότητα. Η άμεση επίπτωσή της αφορά, σαφώς, στην υγεία, αλλά υπάρχουν και άλλες προεκτάσεις σε οικονομικό και κοινωνικό επίπεδο.

Η ταχεία διασπορά του ιού σε όλο τον κόσμο, διαμόρφωσε μια νέα πραγματικότητα και ανάγκασε τις αρχές, κεντρικές και τοπικές, διεθνώς να προβούν στην εφαρμογή μέτρων που είχαν εφαρμοστεί ποτέ στο παρελθόν. Η πανδημία ανέστειλε, σε πολύ μεγάλο βαθμό, την οικονομική δραστηριότητα, καθώς τα μέτρα κοινωνικής αποστασιοποίησης περιόρισε δραστικά την καθημερινότητα των ανθρώπων.

Οι αρχές διεθνώς, ανταποκρίθηκαν άμεσα στην νέα συνθήκη και προέβησαν στην υιοθέτηση μέτρων, ώστε να περιοριστεί η διασπορά του ιού, να προφυλαχθεί η δημόσια υγεία, αλλά και να εξασφαλιστεί η επιβίωση του επιχειρηματικού κόσμου και η συνέχιση της οικονομικής δραστηριότητας.

Η ανάλυση που προηγήθηκε αποτέλεσε μια εκτενή αναφορά στις επιδράσεις της πανδημίας στις ελληνικές επιχειρήσεις, καθώς και στις πρωτοβουλίες που έλαβαν χώρα προκειμένου να περιοριστούν οι αρνητικές επιπτώσεις σε αυτές.

Όπως αναδείχθηκε, το κύριο πρόβλημα της περιόδου αυτής υπήρξε η κάθετη μείωση στην ρευστότητα που προήλθε από την μείωση στην ζήτηση αγαθών και υπηρεσιών, καθώς και η αδυναμία διαχείρισης και κάλυψης των διαφόρων μορφών υποχρεώσεων. Στα πλαίσια αυτά, υιοθετήθηκαν άμεσα μέτρα στήριξης από το κράτος, όπως οι φορολογικές απαλλαγές και οι αναβολές στις καταβολές, η παροχή άμεσης ρευστότητας με την μορφή επιστρεπτέων προκαταβολών, επιχορηγήσεων και δανείων με κρατικές εγγυήσεις, καθώς και προγράμματα για την διατήρηση της απασχόλησης.

Οι δράσεις αυτές ήταν σε σύμπνοια με αντίστοιχα προγράμματα διεθνώς και στην Ευρώπη και στόχευαν, κυρίως, στην διατήρηση της λειτουργίας των μικρομεσαίων επιχειρήσεων που αποτελούν και την βάση της ελληνικής παραγωγικής δραστηριότητας.

Η πανδημία δεν έχει εξαλειφθεί και οι επιχειρήσεις εξακολουθούν να βρίσκονται αντιμέτωπες με σοβαρούς κινδύνους και την απειλή της αβεβαιότητας. Ως εκ τούτου, κρίνεται αναγκαία η συνεχής υποστήριξή τους όχι μόνο από το κράτος, αλλά και στα πλαίσια της συνεργασίας σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Ένωσης.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνική

Αγγελάκης, Α. και Θανόπουλος, Γ. 2022. *Έρευνα ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ στις επιχειρήσεις του κλάδου της εστίασης*. Αθήνα: ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ.

Αγγελόπουλος, Β. 2022. Επτά στους δέκα εργαζόμενους στην Ελλάδα «ψηφίζουν» συνέχιση της τηλεργασίας. *Η Ναυτεμπορική*, 10 Φεβρουαρίου.

Ανεξάρτητη Αρχή Δημοσίων Εσόδων. 2020. *Οδηγίες για τη χρήση της Εφαρμογής «Αποζημίωση Ειδικού Σκοπού» της πλατφόρμας myBusinessSupport*. Αθήνα.

Βατικιώτης, Λ. 2021. Εξελίξεις σε τομείς και κλάδους της ελληνικής οικονομίας. Στο: Δημάκης, Π. επιμ. *Ο αντίκτυπος της πανδημίας στις επιχειρήσεις*. Αθήνα: Έκθεση ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ.

Γιακούλας, Δ. 2021. Μακροοικονομικό περιβάλλον. Στο: Δημάκης, Π. επιμ. *Ο αντίκτυπος της πανδημίας στις επιχειρήσεις*. Αθήνα: Έκθεση ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ.

Εθνικό Ινστιτούτο Εργασίας και Ανθρώπινου Δυναμικού. 2020. *Η ΤΗΛΕΡΓΑΣΙΑ ΣΤΗΝ Ε.Ε. ΠΡΙΝ ΚΑΙ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΠΑΝΔΗΜΙΑ COVID 19*, Θεματικό Δελτίο Ενημέρωσης, Νο 3. Αθήνα.

Εθνικό Ινστιτούτο Εργασίας και Ανθρώπινου Δυναμικού. 2021. *ΕΝΑΣ ΧΡΟΝΟΣ ΠΑΝΔΗΜΙΑΣ COVID-19*, Θεματικό Δελτίο Ενημέρωσης, Νο 4. Αθήνα.

ΕΡΓΑΖΟΜΕΝΟΙ ΜΕ ΑΝΑΣΤΟΛΗ ΣΥΜΒΑΣΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

ΠΟΣΟΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΠΟΙΟΤΙΚΕΣ ΕΚΤΙΜΗΣΕΙΣ

Ελληνική Στατιστική Αρχή. 2017. *Η ελληνική οικονομία*. Αθήνα.

Ελληνική Στατιστική Αρχή. 2020. *Ελλάς με αριθμούς: Απρίλιος- Ιούνιος*. Αθήνα.

Ελληνική Στατιστική Αρχή. 2021. *Η ελληνική οικονομία*. Αθήνα.

Ελληνική Στατιστική Αρχή. 2022β. *Η ελληνική οικονομία*. Αθήνα.

- ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ. 2021. *Ο αντίκτυπος της πανδημίας στις επιχειρήσεις*. Αθήνα.
- ΙΝΕ ΓΣΕΕ. 2022. *Η ελληνική οικονομία και η απασχόληση: Ετήσια Έκθεση 2022*. Αθήνα.
- ΙΟΒΕ. 2020. *Η ελληνική οικονομία: Τριμηνιαία έκθεση 4/19*. Αθήνα.
- ΙΟΒΕ. 2021. *Η ελληνική οικονομία: Τριμηνιαία έκθεση 4/20*. Αθήνα.
- ΙΟΒΕ. 2022. *Η ελληνική οικονομία: Τριμηνιαία έκθεση 4/21*. Αθήνα
- Κονδύλης, Η. και Μπένος, Α.2020. *Κριτική αποτίμηση της ετοιμότητας και των πολιτικών αντιμετώπισης της πανδημίας του νέου κοροναϊού (SARS – CoV-2): διεθνής και ελληνική εμπειρία*. Θεσσαλονίκη: Κέντρο Έρευνας και Εκπαίδευσης στη Δημόσια Υγεία, την Πολιτικής Υγείας και την Πρωτοβάθμια Φροντίδα Υγείας.
- Κονδύλης, Η., Ταραντίλης, Φ., Σερέτης, Σ. και Μπένος, Α.2021. *Η επιδημία COVID-19 στην Ελλάδα: Μια κριτική αποτίμηση των πολιτικών αντιμετώπισής της*. Στο: Κονδύλης, Η. και Μπένος, Α. επιμ. *Πανδημία και οι σύγχρονες απειλές στην δημόσια υγεία*. Αθήνα: Εκδόσεις Τόπος.
- Κρέστας. Χ. και Γρηγοριάδου, Σ. 2020. *COVID-19. Ελλάδα: Φορολογικά και Λοιπά Μέτρα και Ελαφρύνσεις*. Αθήνα: KPMG.
- Κυριακούλιας, Π.2020.*ΠΑΝΔΗΜΙΑ COVID-19 ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ ΚΑΙ ΣΤΗΝ ΕΡΓΑΣΙΑ ΔΙΕΘΝΩΣ ΚΑΙ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ: ΜΙΑ ΠΡΩΤΗ ΑΠΟΤΙΜΗΣΗ*. Αθήνα: Εθνικό Ινστιτούτο Εργασίας και Ανθρώπινου Δυναμικού.
- Κυριόπουλος, Γ., Σταύρου, Δ. και Αθανασάκης, Κ.2021. *Πολιτική οικονομία της πανδημίας Covid-19*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.
- Μανιφάβα, Δ. 2022. *Η ελληνική βιομηχανία έκανε την κρίση της πανδημίας ευκαιρία. Η Καθημερινή*, 19 Φεβρουαρίου.
- Μπένος, Α., Παπαμιχαήλ, Δ., Μακρίδου, Ε., Πουλημάς, Μ. και Κονδύλης, Η. 2021. *Κοινωνικός προσδιορισμός της υγείας και ανισότητες στην πανδημία COVID-19*. Στο: Κονδύλης, Η. και Μπένος, Α. επιμ. *Πανδημία και οι σύγχρονες απειλές στην δημόσια υγεία*. Αθήνα: Εκδόσεις Τόπος.

Νόμο 4798. 2021. «Κώδικας δικαστικών υπαλλήλων και λοιπές επείγουσες διατάξεις». ΦΕΚ 68, Τεύχος Α', 24 Απριλίου.

Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή της Ελλάδος. 2020. *ΜΕΤΡΑ ΣΤΗΡΙΞΗΣ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ: ΟΙ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΤΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΤΑΙΡΩΝ ΚΑΙ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΩΝ*. Αθήνα.

Οικονομικό Επιμελητήριο της Ελλάδος. 2020. *Οι επιπτώσεις της Υγειονομικής Κρίσης στην Ελληνική Οικονομία και οι προτάσεις για την επόμενη μέρα*. Αθήνα.

Παλαιτσάκης, Γ. 2021. «Οδικός χάρτης» για μειώσεις ενοικίων. *Η Ναυτεμπορική*, 12 Ιανουαρίου.

Πελαγίδης, Θ. 2020. *Η ελληνική οικονομία πριν & μετά τον Covid-19*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.

Πετμεζίδου, Μ. 2021. Η πανδημία και το μέλλον του κοινωνικού κράτους. Στο: Κονδύλης, Η. και Μπένος, Α. επιμ. *Πανδημία και οι σύγχρονες απειλές στην δημόσια υγεία*. Αθήνα: Εκδόσεις Τόπος.

Price Water Coopers. 2020. *Οι επιπτώσεις της πανδημίας στις ελληνικές επιχειρήσεις*. Αθήνα.

Σπινέλλης, Δ., Μιχαλόπουλος, Μ., Βασιλάκης, Ν., Πουλούδη, Ν. και Τσούμα, Ν. 2021.

Σύνδεσμος Βιομηχανιών Ελλάδος. 2020. *ΘΕΣΕΙΣ & ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΣΥΝΔΕΣΜΟΥ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΩΝ ΕΛΛΑΔΟΣ: ΜΕΤΡΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΠΟΜΕΝΗ ΜΕΡΑ*. Αθήνα.

Τράπεζα της Ελλάδος. 2021. *Αξιολόγηση του ισχύοντος νομοθετημένου κατώτατου μισθού και ημερομισθίου*. Αθήνα.

Τσακλόγλου, Π. 2020. Οι Οικονομικές Συνέπειες Της Πανδημίας Και Η Ελλάδα. Διαθέσιμο στο: <https://www.dianeosis.org/2020/04/oi-oikonomikes-epiptoseis-tis-pandimias-kai-i-ellada/>, ανακτήθηκε την 20/09/2022.

Ξενόγλωσση

Abbas, J., Mubeen, R., Iorember, P.T., Raza, S. and Mamirkulova, G. 2021. Exploring the impact of COVID-19 on tourism: transformational potential and implications for a sustainable recovery of the travel and leisure industry. *Current Research in Behavioral Sciences*, **2**, <https://doi.org/10.1016/j.crbeha.2021.100033>.

Adamopoulou, E., Kapopoulos, P. and Marinopoulou, E. 2022. Greek Tourism Industry Reloaded: Post-pandemic Rebound and Travel Megatrends. *Alpha Bank Economic Research*, May.

Alessa, A. A., Alotaibie, T.M., Elmoez, Z. and Alhamad, H.E.2021. Impact of COVID-19 on Entrepreneurship and Consumer Behaviour: A Case Study in Saudi Arabia. *Journal of Asian Finance, Economics and Business*.**8**(5), pp. 201-210.

Baldwin, R. and Mauro, W.B. 2020. Introduction. In: Baldwin, R. and Mauro, W.B. eds. *Mitigating the COVID Economic Crisis: Act Fast and Do Whatever It Take*. CEPR Press.

Belitski, M., Guenther, C., Kritikos, S.A. and Thurik, R. 2021. *Economic Effects of the COVID-19 Pandemic on Entrepreneurship and Small Businesses*. Bonn: IZA – Institute of Labor Economics.

Bénassy-Quéré, A., Marimon, R., Pisani-Ferry, J., Reichlin, L., Schoenmaker, D. and Mauro, W.M. 2020. In: Baldwin, R. and Mauro, W.B. eds. *Mitigating the COVID Economic Crisis: Act Fast and Do Whatever It Take*. CEPR Press.

Brodeur, A., Gray, D., Islam, A. and Bhuiyan, S.J.2020. *A Literature Review of the Economics of COVID-19*. IZA – Institute of Labor Economics.

Congressional Research Service. 2021. *Global Economic Effects of COVID-19*. USA.

Donthu, N. and Gustafsson, A.2020. Effects of COVID-19 on business and research. *Journal of Business Research*,**117**, pp. 284-289.

De Vet, M.J., Nigohosyan, D., Núñez- Ferrer, J., Gross, A.K., Kuehl, S. and Flickenschild, M. 2021. *Impacts of the COVID-19 pandemic on EU industries*. Luxembourg: European Parliament.

Ebbinghaus, B. and Lehner, L. 2022. Cui bono – business or labour? Job retention policies during the COVID-19 pandemic in Europe. *Transfer*, **28**, pp. 47-64.

Escaith, H. and Khorana, S. 2021. *The Impact of the COVID-19 Pandemic on Merchandise Trade in Commonwealth Countries*. London: Commonwealth Secretariat.

European Commission. 2020. *State aid: Commission approves German “umbrella” scheme to support uncovered fixed costs of companies affected by coronavirus outbreak*. Brussels.

Fairlie, R. and Fossen, M.F. 2022. The early impacts of the COVID-19 pandemic on business sales. *Small Bus Econ*, **58**, pp.1853–1864.

Gopinath, G. 2020. Limiting the economic fallout of the coronavirus with large targeted policies. In: Baldwin, R. and Mauro, W.B. eds. *Mitigating the COVID Economic Crisis: Act Fast and Do Whatever It Take*. CEPR Press.

Gourinchas, P.O. 2020. Flattening the pandemic and recession curves. In: Baldwin, R. and Mauro, W.B. eds. *Mitigating the COVID Economic Crisis: Act Fast and Do Whatever It Take*. CEPR Press.

International Labour Organization. 2020. *Teleworking during the COVID-19 pandemic and beyond: A Practical Guide*.

International Labour Organization. 2021. *Teleworking arrangements during the COVID-19 crisis and beyond*.

Jibril, H., Roper, S. and Hart, M. 2021. *COVID-19, business support and SME productivity in the UK*. UK: Enterprise Research Centre.

Lanjouw, P.F. and Tarp, F. 2021. Poverty, vulnerability and Covid- 19: Introduction and overview. *Rev Dev Econ*. **25**, pp. 1797-1802.

Luković, S. and Stojković, D. 2020. Covid-19 pandemic and global tourism. *Hotel and Tourism Management*, **8**, pp. 79-88.

Marques- Santos, A., Madrid-González, C., Haegeman, K. and Rainoldi, A. 2020. *Behavioural changes in tourism in times of COVID-19*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.

- McKibbin, W. and Fernando, R. 2020. The economic impact of COVID-19. In: Baldwin, R. and Mauro, B.W. eds. *Economics in the Time of COVID-19*. UK: CEPR Press, pp. 45-51.
- OECD. 2020a. *COVID-19 Government Financing Support Programmes for Businesses*. Paris.
- OECD. 2020b. *SME policy responses in the context of the COVID-19 pandemic. A case study: Italian regions*.
- Pappa, E. and Vella, E. 2022. *Phase out of the crisis support measures: How successful are Member States in moving from broad support measures towards more targeted support?* . European Parliament.
- Paraschi, E.P. 2020. Accessibility, Tourism and Social Welfare: Covid19 and a new Quality-of-Life Tourism Model for the Greek islands. *International Journal of Cultural and Digital Tourism*, **6**, pp. 10-21.
- Parent-Lamarche, A.2022. Teleworking, Work Engagement, and Intention to Quit during the COVID-19 Pandemic: Same Storm, Different Boats?.*Int. J. Environ. Res. Public Health*.**19**, <https://doi.org/10.3390/ijerph19031267>.
- Pereznieto, P. and Oehler, I. 2021. *Social Costs of the COVID-19 Pandemic*. The Independent Panel for Pandemic Preparedness and Response.
- Rajan, D., Koch, K., Rohrer, K., Bajnoczki, C., Socha, A., Voss, M., Nicod, M., Ridde, V. and Koonin, J. 2020. Governance of the Covid-19 response: a call for more inclusive and transparent decision-making. *BMJ Global Health*. **5**, doi:10.1136/bmjgh-2020-002655.
- Rodrigues, M., Franco, M., Sousa, N. and Silva, R. 2021. COVID 19 and the Business Management Crisis: An Empirical Study in SMEs. *Sustainability*, **13**, <https://doi.org/10.3390/su13115912>.
- Romero-Jordán, D. and Sanz-Sanz, J.F. 2020. Spanish fiscal support measures: Boosting corporate liquidity in response to COVID-19. *Funcas SEFO*, **9**, pp. 55-64.
- Samadashvili, S. 2020. A brave, post–COVID-19 Europe. *European View*, **19**, 122-130.

Singh, J. and Singh, J. 2020. COVID-19 and Its Impact on Society. *Electronic Research Journal of Social Sciences and Humanities*. **2**(1), pp. 167-172.

United Nations. 2020. *Policy Brief: The World of Work and COVID-19*.

United Nations. 2022. *THE COVID-19 PANDEMIC IMPACT ON MICRO, SMALL AND MEDIUM SIZED ENTERPRISES MARKET ACCESS: CHALLENGES AND COMPETITION POLICY*. United Nations Conference on Trade and Development.

U.S. Department of Labor. 2020. *Guidance on Preparing: Workplaces for COVID-19*. Occupational Safety and Health Administration.

Vasic, M.2020. Challenges of teleworking during the COVID-19 pandemic. *The Annals of the Faculty of Economics in Subotica*. **56**(44), pp. 63-79.

Wei, S.J. 2020. Ten keys to beating back COVID-19 and the associated economic pandemic. In: Baldwin, R. and Mauro, W.B. eds. *Mitigating the COVID Economic Crisis: Act Fast and Do Whatever It Take*. CEPR Press.

Wieland, V.2022. *Overview of how major economies have responded to the Covid-19 pandemic*. European Union: Economic Governance Support Unit.

World Health Organization. 2022. *COVID-19 STRATEGIC PREPAREDNESS AND RESPONSE PLAN*. Geneva.

Wyplosz, C. 2020. So far, so good: And now don't be afraid of moral hazard. In: Baldwin, R. and Mauro, W.B. eds. *Mitigating the COVID Economic Crisis: Act Fast and Do Whatever It Take*. CEPR Press.

Διαδικτυακές πηγές

Ελληνική Στατιστική Αρχή. 2022α. Χρονοσειρά: Ακαθάριστο εγχώριο προϊόν (1995 - 2021). Διαθέσιμο στο: <https://www.statistics.gr/el/statistics/-/publication/SEL15/>-, ανακτήθηκε την 15/07/2022.

Eurostat. 2022β. Δείκτης οικονομικού κλίματος. Διαθέσιμο στο: <https://data.europa.eu/data/datasets/c04buuz6wxigjkhplug?locale=el>, ανακτήθηκε την 15/07/2022.

ΙΝΣΕΤΕ. 2022. Στατιστικά Στοιχεία Εισερχόμενου Τουρισμού. Διαθέσιμο στο: <https://insete.gr/statistika-eiserxomenou-tourismou/>, ανακτήθηκε την 25/08/2022.

Ελληνική Στατιστική Αρχή. 2022γ. Στατιστικές: Τουρισμός - Δείκτης Κύκλου Εργασιών. Διαθέσιμο στο: <https://www.statistics.gr/el/statistics/-/publication/DKT51/>-, ανακτήθηκε την 25/08/2022.

Ανταγωνιστικότητα. 2020. Αποζημίωση ειδικού σκοπού για την ενίσχυση επιχειρήσεων λόγω της εμφάνισης και διάδοσης του κορωνοϊού COVID-19. Διαθέσιμο στο: <http://www.antagonistikotita.gr/epanek/prokirixeis.asp?id=61&cs=>.

Taxheaven. 2021. Προσωρινή απαλλαγή δραστηριοτήτων «αγοράς και δωρεάς» από τον ΦΠΑ για την αντιμετώπιση της πανδημίας. Διαθέσιμο στο: <https://www.taxheaven.gr/news/55248/proswrinh-apallagh-drasthriothtwn-agoras-kai-dwreas-apo-ton-fpa-gia-thn-antimetwpish-ths-pandhmias>.

KPMG. 2020. France: Government and institution measures in response to COVID-19. Διαθέσιμο στο: <https://home.kpmg/xx/en/home/insights/2020/04/france-government-and-institution-measures-in-response-to-covid.html>.